

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 3 (23)
2020**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 1784106691 від 17.03.2011р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

**Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»**

**Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 3 від 26. 11. 2020 р.)

Головний редактор

Теремецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету,
доктор юридичних наук, доцент

Заступник головного редактора

Грубінко Андрій Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету, доктор
історичних наук, професор (відповідальний за випуск)

Редакційна колегія:

Гречанюк Сергій Костянтинівич, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних
наук, професор

Соболь Євген Юрійович, завідувач кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державно-
ного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор юридичних
наук, професор

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського універси-
тету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни, доктор наук, професор (Словенія)

Цоль Фредерік, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща),
завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету,
професор (Німеччина).

Editor in Chief

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Law,
Associate Professor

Deputy Editor in Chief

Hrubinko Andrii Vasylovych, Professor of the Department of theory and history of state and law of West Ukrainian National University, Doctor of
History, Professor (responsible for the issue)

Editorial board:

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of Department of enforcement of criminal penalties of Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Law,
Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Law, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Head of the Department of State-Legal Disciplines and Administrative Law of Volodymyr Vynnychenko Central-
Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Law, Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Law, Professor

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS
of Ukraine, Candidate of Law, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovenia)

Zoll Fryderyk, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and
Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University, Professor (Germany)

Адреса редакції:

46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а

E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua www.appj.wunu.edu.ua

Актуальні проблеми правознавства

Випуск 3 (23) 2020

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.03>

Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Лісогорова Катерина, Свистун Діана

Від Ліги Націй до ООН: історія становлення універсальних
міжнародних організацій колективної безпеки..... 5

Подковенко Тетяна

Моделі медіації та механізм її здійснення..... 12

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Баран Анжеліка

«Право на приватне життя»: генеза, сутність та застосування у рішеннях ЄСПЛ 21

Васильчишин Олександра, Колесніков Андрій, Баранецька Ольга, Мельник Іван

Інформаційний базис роботи правоохоронних органів 28

Герчаківський Святослав, Герчаківська Ольга

Фіскально-правовий моніторинг судового розгляду справ про митні правопорушення 34

Дніпров Олексій

Місце Кабінету Міністрів України в системі суб'єктів публічного адміністрування..... 44

Журавльова Зоря

Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань осіб з інвалідністю
як учасника публічних відносин у сфері захисту їх прав 49

Зливко Станіслав, Сикал Максим

Загальна характеристика та особливості заходів адміністративного примусу
в установах виконання покарань 53

Кузнєцов Сергій

Доктринотворення – стадія процесу державного (владно-вольового)
управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин 59

Олійничук Олександра, Купер Марія

Міжнародний досвід використання економічної експертизи у фінансових розслідуваннях..... 70

Омельян Олена

Публічно-сервісна діяльність як спосіб реалізації сутності сервісної держави..... 76

Переверзєв Дмитро

Форми адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю..... 82

Соболь Євген

Сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу (цькування) учасниками
освітнього процесу в Україні. 87

Теремецький Владислав

Профілактика адміністративних деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду України. 93

Ткаченко Ірина

Функції держави: проблеми визначення..... 102

Францевич Андрій

Загальні напрями взаємодії державного бюро розслідувань з органами державної влади..... 108

Шевченко Анна

До питання про правове регулювання кадрової роботи в судовій системі..... 115

Шевчук Олександр

Медіація як позасудовий метод врегулювання конфліктів..... 121

**3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО.
ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО.
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Гнатів Оксана, Манвєлішвілі Ірина Процесуальні особливості розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.....	125
Зигрій Ольга, Крамарчук Світлана, Крамарчук Тетяна Поняття та структура екологічного обов'язку.....	131
Лукаевич-Крутник Ірина Перевізник як суб'єкт договірних зобов'язань з надання транспортних послуг.....	137
Марценко Наталія, Кучарська Христина Перспективи визнання нових суб'єктів цивільних прав (правовідносин).....	146
Savanets Lyudmyla, Stakhya Hanna Digital consumer – how to protect one in Big Data Economy.....	153
4 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Василенко Юлія, Феськов Микола Кримінально-правова характеристика камкордингу.....	159
Олійничук Роман Особливості розслідування незаконної порубки лісу.....	166
Пілюков Юрій Особливості завдань планових та позапланових ревізій і перевірок. Використання їх результатів у кримінальних провадженнях.....	172

**1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ.
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

DOI:10.35774/app2020.03.005
УДК 340.15:341.123-029:9

Катерина Лісогорова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0697-4186>

Діана Свистун,
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5339-9666>

**ВІД ЛІГИ НАЦІЙ ДО ООН:
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ
МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ**

Висвітлено та проаналізовано історію становлення та результати діяльності Ліги Націй та ООН, а також чинники, що перешкоджали чи перешкоджають повноцінній реалізації потенціалу цих глобальних міжнародних організацій колективної безпеки відповідно. На підставі факту, що ООН є правонаступницею Ліги Націй за ключовими засадами, принципами, цілями та напрямками діяльності, між ними проведено історичну паралель та зроблено висновки про те, в чому їхня діяльність є подібною, а в чому – відмінною. З'ясовано, що перша спроба створити міжнародну організацію глобального спрямування не увінчалася успіхом, оскільки її фундаторам не вдалося сформулювати реальні важелі впливу на геополітичну ситуацію у світі та розробити механізми превентивного врегулювання конфліктів. Наголошено, що згодом відданість міжнародної спільноти ненасильницьким засобам і дипломатичним інструментам вирішення суперечок між країнами стала каталізатором створення вдосконаленої міжнародної організації, яка мала консолідувати уряди країн у всьому світі у

© Катерина Лісогорова, Діана Свистун, 2020

боротьбі за мир, – ООН. Показано, що хоч вона і урахувала здобутки і прорахунки своєї попередниці, цій організації не вдається повною мірою забезпечувати міжнародний мир та безпеку і вона має більший успіх радше у гуманітарній діяльності, ніж у політичній. Зазначено, що нині активно обговорюється питання реформування ООН, аби розробити дієві інструменти впливу на країн-агресорів, оскільки на міжнародній арені питання, що стосуються непорушності кордонів, збереження суверенітету країн та досягнення колективної безпеки, є принциповими.

Ключові слова: Ліга Націй, ООН, міжнародні організації, міжнародний мир, колективна безпека, дипломатія.

Лисогорова К., Свистун Д.

От Лиги Наций до ООН: история становления универсальных международных организаций коллективной безопасности

В статье освещены и проанализированы истории становления и результаты деятельности Лиги Наций и ООН, а также факторы, препятствовавшие или препятствующие полноценной реализации потенциала этих глобальных международных организаций коллективной безопасности соответственно. На основании факта, что ООН является правопреемницей Лиги Наций по ключевым основам, принципам, целям и направлениям деятельности, между ними проведено историческую параллель и сделаны выводы о том, в чем их деятельность является подобной, а в чем – отличительной. Выяснено, что первая попытка создать международную организацию глобального направления не увенчалась успехом, поскольку ее основателям не удалось сформировать реальные рычаги влияния на геополитическую ситуацию в мире и разработать механизмы превентивного урегулирования конфликтов. Отмечено, что впоследствии преданность международного сообщества ненасильственным средствам и дипломатическим инструментам решения споров между странами стала катализатором создания усовершенствованной международной организации, призванной консолидировать правительства стран во всем мире в борьбе за мир, – ООН. Показано, что хоть она и учла достижения и провалы своей предшественницы, этой организации не удается в полной мере обеспечивать международный мир и безопасность и она пользуется большим успехом скорее в гуманитарной деятельности, чем в политической. Подчеркнуто, что сейчас активно обсуждается вопрос реформирования ООН, чтобы разработать действенные инструменты влияния на страны-агрессоры, поскольку на международной арене вопросы, касающиеся нерушимости границ, сохранения суверенитета стран и достижения коллективной безопасности, являются принципиальными.

Ключевые слова: Лига Наций, ООН, международные организации, международный мир, коллективная безопасность, дипломатия.

Lisohorova K. Svystun D.,

From the League of Nations to the UN: the history of the formation of universal international collective security organizations

This work is devoted to the analysis of the history of the formation, achievements and failures of the League of Nations and the UN in the international arena. The factors that hindered or hinder the full realization of the potential of these global international collective security organizations were considered. And taking into account that the UN is the legal successor of the League of Nations on key foundations, principles, goals, and areas of activity, a historical parallel between them were drawn. As a result, the conclusions about similarities and differences in their structural, administrative, legal organization, and effectiveness were formulated. It was found that the first attempt to create a global organization aimed at the attainment of the international peace and collective security was unsuccessful as its founders had failed to form real levers of influence on the geopolitical situation in the world and to develop mechanisms for the prevention of armed conflicts. It was noted that subsequently, the desire of the international community to resolve disputes between countries by non-violent and diplomatic tools became a catalyst for the creation of an improved international organization aimed at consolidating the governments of countries around the world in the struggle for peace - the UN. It was shown the UN got some valuable lessons from the achievements and failures of its predecessor, but it still fails to ensure international peace and collective security fully. Indeed, the UN demonstrates the success rather in humanitarian activities than in political ones. It was emphasized that the issue of reforming the UN is being actively discussed in order to develop effective instruments of influence on the aggressor countries as the issues, related to the inviolability of borders, the preservation of the sovereignty of countries, and the achievement of collective security, are fundamental in the international arena.

Keywords: League of Nations, UN, international organizations, international peace, collective security, diplomacy.

Постановка проблеми. Людство постійно перебуває під загрозою виникнення нових конфліктів різного характеру й масштабів та потерпає від соціально-економічних проблем, спричинених цими кон-

фліктами. Створення та діяльність міжнародних організацій, які мають забезпечувати мир та стабільність у світі, посідає чільне місце в системі міждержавних відносин та забезпечення колективної безпеки.

Першою міжнародною міжурядовою організацією з підтримання миру та безпеки була Ліга Націй. Тому нині, урахувавши безперечну злободенність зазначеної теми, вкрай актуально проаналізувати, наскільки Організації Об'єднаних Націй вдається (на підставі вивчення багатогранного досвіду Ліги Націй загалом, а також прорахунків зокрема) уникати її помилок у своїй поточній діяльності та врегульовувати суперечки між країнами дипломатичним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам діяльності Організації Об'єднаних Націй та Ліги Націй присвячені праці українських та зарубіжних фахівців у галузі історії і права. Діяльність ООН чи Ліги Націй у контексті розробки ширших за обсягом тем вивчали: Ю. Байдін, М. Баймуратов, А. Каляєв, К. Колісниченко, Н. Миرونюк, М. Требін, В. Шамрай та ін. Історичні паралелі між діяльністю ООН та Ліги Націй були проведені в роботах: Т. Драчової, В. Фоміна та інших. У цих працях, які є надбаннями сучасної політико-правової думки, була зроблена низка доцільних, влучних та обґрунтованих висновків, які сприяють розумінню геополітичної ситуації у світі, здобутків і прорахунків міжнародної дипломатії протягом XX–XXI століть.

Мета статті полягає у здійсненні загального аналізу ефективності діяльності Ліги Націй та ООН, їхньому порівнянні та (взявши до уваги той факт, що ООН є правонаступницею Ліги Націй) у формулюванні висновків про те, в чому їхня діяльність є подібною, а в чому – відмінною. Це дасть змогу дійти всебічного розуміння ролі міжнародної дипломатії як ефективного та реально дієвого інструменту забезпечення колективної безпеки та врегулювання суперечок між країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ліга Націй – це перша міжнародна міжурядова організація з яскраво вираженою політичною спрямованістю. Вона була заснована на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. відповідно до положень Версальської договірної системи та формально проіснувала до 1946 р., але фактично розпалася раніше [1, с. 211]. Хоч ідея створення подібної організації виголошувалася ще задовго до війни, безпосереднім поштовхом до заснування Ліги Націй був наймасштабніший на початок XX ст. збройний конфлікт – Перша світова війна, його наслідки та численні соціальні, демографічні, економічні та культурні втрати, які змусили світову спільноту дійти висновку про необхідність невідкладно заснувати міжнародну організацію, яка мала б сприяти транснаціональному співробітництву та збереженню миру у світі. Протягом усього періоду війни ця ідея обговорювалася у політичних і наукових колах США та Великобританії, однак провідним архітектором Ліги Націй став американський президент В. Вільсон, який у січні 1918 р. представив широкому загалу славнозвісні «Чотирнадцять пунктів», де сформулював саме необхідність створення організації глобального спрямування, яка б несла глобальну відповідальність за попередження війни – Ліги Націй, що уособило інституціоналізацію відданості міжнародної спільноти дипломатичним засобам вирішення конфліктів між країнами. «Чотирнадцять пунктів» були своєрідною декларацією дипломатії нового типу, яка була направлена безпосередньо до міжнародної спільноти. Також до перших восьми пунктів, які В. Вільсон назвав «обов'язковими», увійшли фундаментальні принципи відкритості дипломатії та гласності переговорів, у тому числі мирних, свободи мореплавства, скорочення національних озброєнь, скасування бар'єрів для міжнародної торгівлі, вільне і неупереджене розв'язання колоніальних спорів [2, с. 19–20]. За рік, у січні, на засіданні Паризької мирної конференції державами-переможницями у війні було створено комісію на чолі з В. Вільсоном для розробки проекту організації та діяльності Ліги Націй. За декілька днів інтенсивної та плідної роботи комітет підготував документ – Статут Ліги Націй – та опубліковані його як проєкт 14 лютого 1919 р. Після проведення обговорень та внесення корективів змінений текст був ухвалений 28 квітня 1919 р. одностайним рішенням конференції і становив короткий і лаконічний документ з 26 статей [3].

Втім, організаційно-правовий статус Ліги Націй все ще був предметом дискусій. Передусім це було пов'язано з тим, що вона реалізовувала низку прав, які, зазвичай, здійснюються лише суверенними державами, однак не була державою і не мала ані суверенітету, ані власної території, ані громадян / підданих. Організація діяльності та структури Ліги Націй певною мірою нагадувала концепцію «федерації вільних держав» І. Канта, та широкого визнання набула інша, за якою Ліга Націй визнавалася конфедерацією, своєрідною «сім'єю народів» [4, с. 195]. Цю організацію заснували сорок дві країни серед переможниць війни, однак у пік своєї діяльності вона налічувала п'ятдесят вісім членів по всій земній кулі. Офіційними мовами Ліги Націй були англійська, французька та іспанська. Її адміністративна структура була представлена трьома основними органами: Асамблеєю, Радою та Секретаріатом [5, с. 41–42].

При Лізі Націй існували міжнародні установи: Міжнародна організація праці, Постійна палата міжнародного суду в Гаазі, Організація охорони здоров'я Ліги Націй [6, с. 388].

Аналізуючи та підбиваючи підсумки діяльності Ліги Націй, більшість фахівців у галузі історії і права роблять акцент як на позитивних, так і негативних результатах її діяльності. Хоч в глобальному сенсі ця організація не виконала своє головне завдання – відвернути нову світову війну, у міжвоєнний період протягом 1919–1929 років Ліга Націй мала певний політичний успіх. Її зусиллями було врегульовано 30 міжнародних конфліктів, [7, с. 22], серед яких: проведення і координування переговорів щодо врегулювання територіальних суперечок між Швецією та Фінляндією (проблема Аландських островів), Польщею та Литвою, Грецією та Болгарією, Албанією і Югославією, Іраком і Туреччиною (проблема Мосульського вілайєту); управління колишніми колоніями Німеччини та Османської імперії; запобігання декільком малим війнам [5, с. 42–43]. Ліга Націй також була однією з перших у світі гуманітарних організацій: встановила єдині стандарти щодо умов праці, надавала допомогу біженцям, протидіяла рабству і торгівлі наркотиками, боролася з голодом, сприяла побудові транспортних коридорів та комунікаційних мереж, а також надавала фінансову допомогу деяким країнам-членам. Окрім того, завдяки зусиллям Ліги Націй у 1920-х роках був розроблений Женевський протокол, який мав на меті обмеження використання хімічної та біологічної зброї, та була проведена Всесвітня конференція з роззброєння в 1930-х роках, яка мала на меті зробити роззброєння реальністю, але була безуспішною після того, як Адольф Гітлер залишив конференцію та Лігу в 1933 р. [8]. Поряд із численними здобутками Ліги Націй були певні невдачі, головна причина яких, на нашу думку, полягає у недотриманні принципу «Practice what you preach» (українською – «Практикуй те, що проповідуєш»). Ця організація не змогла реалізувати принципи своєї діяльності. Найяскравішою ілюстрацією такого розуміння проблеми є політика «умиротворення» агресора (Мюнхенська змова 1938 р., в ході якої чотири держави де-факто вирішили долю Чехословаччини «дипломатичним» шляхом). Лізі Націй не вдалося запобігти Чакській війні між Болівією і Парагваєм в 1932 р., вторгненню Італії в Абіссінію 1935 р., захопленню Маньчжурії 1931–1933 рр. тощо [5, с. 43]. Загалом цій організації не вдалося зупинити події, що призвели до Другої світової війни, через що Ліга Націй і була розформована. Слабкість Ліги як інструменту підтримання миру зумовлювалася деякою мірою самим Статутом організації: обов'язкову силу мали лише рішення Асамблеї та Ради з адміністративних питань, що стосувалися самої Ліги, навіть санкції фактично були добровільними, оскільки ці рішення мали рекомендаційний характер; рішення, викладені у документах процедурного типу, які мали принципове значення для застосування заходів проти агресора, блокувалися через неголосування певної держави-члена, чим дуже часто зловживали деякі країни-члени Ліги Націй. За Статутом Ліги Націй, війна як засіб вирішення спірних питань не заборонялася. Неоднозначну роль у результативності діяльності цієї організації відіграла відсутність серед її членів низки великих держав. Зокрема, США були ініціаторами створення системи колективної безпеки, але не стали її членом через позиції Великої Британії та Франції, які боялися посилення впливу США в Європі, а участь СРСР у роботі Ліги виявилася недовготривалою: він був прийнятий 1934 р. і виключений 1939 р. у зв'язку з радянсько-фінською війною. Ці факти також були чинниками, що призвели до того, що Ліга Націй зійшла з міжнародної політичної арени [7, с. 22].

Тож, перша спроба створити міжнародну організацію, яка мала забезпечувати мир та стабільність у світі, не увінчалася успіхом, оскільки Ліга Націй не зуміла сформувати реальні важелі впливу на геополітичну ситуацію у світі, розробити механізми превентивного врегулювання конфліктів.

Однак її розформування не означало відмову світової спільноти від ідеї об'єднати зусилля у боротьбі за мирне врегулювання конфліктів. Навпаки, відданість ненасильницьким засобам і дипломатичним інструментам вирішення суперечок між країнами була каталізатором створення нової, більш досконалої та ефективної міжнародної організації, яка мала б, урахувавши здобутки та прорахунки Ліги Націй, розробити дієвий механізм колективної безпеки в Європі, який би консолідував уряди європейських країн у боротьбі за мир [4, с. 198–199; 7, с. 22].

Така організація була заснована в 1945 р. і отримала назву Організація Об'єднаних Націй (ООН). Як і створенню Ліги Націй, створенню ООН теж передували міжнародні зустрічі та конференції, однак якщо про створення Ліги Націй офіційно заговорили після Першої світової війни, то про ООН вперше заговорили ще в ході Другої світової війни. Ідея створення такої міжнародної організації глобального спрямування – ООН – виникла 14 серпня 1941 р. в процесі обговорення проєкту Атлантичної Хартії. Тоді прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль запропонував включити до цієї Хартії пункт про спільне бажання держав заснувати в майбутньому «широку і постійну систему загальної безпеки», проте президент США Ф. Рузвельт, пам'ятаючи досвід В. Вільсона, в адміністрації якого він був заступником міністра флоту, по-

ставився до цієї позиції вкрай негативно. Незважаючи на це, саме Ф. Рузвельту приписують авторство на словосполучення «Об'єднані Нації», яке набуло поширення у світі після Другої світової війни. Після того, як 26 держав-членів антигітлерівської коаліції підписали Декларацію Об'єднаних Націй, у якій рішуче висловили своє прагнення боротися з нацистською Німеччиною та її союзниками до їхньої цілковитої капітуляції і не вступати з ними в сепаратні договори, у різних країнах з'явилося більше ста проєктів нової світової організації. Проєкти, ідеї, пропозиції та дискусійні питання згодом були обговорені на Московській конференції міністрів закордонних справ Англії, Китаю, СРСР та США з 19 жовтня по 3 листопада 1943 р., Тегеранській конференції керівників США, СРСР та Об'єданого Королівства 1 грудня 1943 р., на конференції в Думбаргон-Оксі з 21 серпня по 28 вересня та з 29 вересня по 7 жовтня 1944 р., на Ялтинській конференції з 4 по 11 лютого 1945 р., а також в ході проміжних переговорів та консультацій [9, с. 55–63].

Через сукупність вагомих об'єктивних факторів – воєнно-стратегічного, геополітичного, демографічного, історико-культурного, морально-етичного, Україна в ході Другої світової війни стала настільки помітним чинником антигітлерівської коаліції, що завдяки цьому отримала законне право перебувати серед країн-фундаторів Організації Об'єднаних Націй [10, с. 184].

У вересні 2015 р. було прийнято постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України з приводу 70-річчя Організації Об'єднаних Націй та членства України в ООН», у якій наголошено на ролі нашої країни як однієї з держав-засновниць цієї міжнародної організації, яка на Установчій конференції у Сан-Франциско «очолювала процес розроблення Цілей та принципів Статуту ООН» [11].

Установча конференція ООН розпочалася 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско і завершила свою роботу 26 червня прийняттям Статуту ООН, обговорення якого тривало два місяці. Протягом наступних чотирьох місяців цей документ був ратифікований більшістю держав-підписантів. Таким чином був закладений фундамент нової міжнародної організації, на яку світ покладав великі надії у питанні збереження миру та підтримки стабільності по всій земній кулі [9, с. 55–63]. Зауважимо, що хоч країнами-засновницями цієї організації вважається п'ятдесят одна держава, за станом на 2020 р. вона налічує сто дев'яносто три країни-члени. Кількість мов, які визнаються офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, більша за кількість офіційних мов Ліги Націй, серед них: англійська, іспанська, китайська, російська, французька та арабська. Адміністративна структура ООН теж є більш розгалуженою за адміністративну структуру Ліги Націй та налічує шість головних органів: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду, Раду з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат [12, с. 24–25].

Організація Об'єднаних Націй робить значний внесок у зміцнення міжнародного миру та безпеки, провадячи політичну, гуманітарну та військову діяльність у всьому світі. У рамках діяльності ООН чи під її егідою було розроблено та ухвалено багато значущих міжнародних угод, договорів, протоколів та пактів, що стосуються припинення локальних війн, роззброєння, мирного врегулювання територіальних конфліктів, а також сприяння транснаціональному співробітництву в галузях економіки, культури та екології. Серед найбільш значущих документів: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату 1992 р., Паризька угода 2015 р., Договір про заборону ядерної зброї 2017 р. тощо. Окрім того, ООН здійснює успішну миротворчу діяльність: цією організацією була надана допомога у вирішенні конфліктів на території Сальвадору, Гватемали, Камбоджі, Намібії, Таджикистану та ін. Спектр гуманітарних цілей, якими опікується ООН і задля досягнення яких втілює реальні кроки, найкраще ілюструють «Цілі сталого розвитку 2016–2030»: подолання бідності, голоду; забезпечення продовольчої безпеки, здорового способу життя, гендерної рівності, всеохоплюючої та справедливої якісної освіти тощо [12, с. 26–29; 13].

Поряд із численними здобутками, Організація Об'єднаних Націй демонструє певну обмеженість можливостей світової спільноти при врегулюванні та ліквідації міжнародних, міжнаціональних та міждержавних конфліктів, хоча і намагається протидіяти актам військової агресії. Задля цього у Статуті ООН було закріплено абсолютну заборону застосування сили та погрози силою і вирішення міжнародних спорів мирними засобами.

Для контролю за дотриманням цього положення було засновано Раду Безпеки ООН – орган, уповноважений розслідувати спори чи будь-які інші ситуації, що можуть становити загрозу міждержавних / міжнародних зіткнень, а також ухвалювати обов'язкові до виконання рішення від імені усіх держав-членів. Саме у складі ООН вперше було об'єднано усі великі держави, які стали постійними членами Ради Безпеки. Це суттєві концептуальні та організаційні зрушення, порівняно з політикою Ліги Націй, до складу якої не входили великі держави і яка могла виносити лише рекомендаційні рішення. Водночас слабкістю Ради Безпеки є те, що у кожного її постійного члена є право вето, яким нерідко зловживають, а дискусії з

приводу принципових питань, в яких перетинаються інтереси постійних членів, як правило, призводять до тупика. Рада Безпеки ООН не має централізованого механізму застосування сили, у неї відсутні власні збройні сили і вона може використовувати лише континенти країн-членів, що обмежує її самостійність [7, с. 23–26; 14]. Реформування Ради Безпеки ООН необхідно проводити поступово, формуючи в рамках самої Ради Безпеки узгоджені концептуальні основи та практичні заходи зі збереження та зміцнення її як центрального органу Організації Об'єднаних Націй [15, с. 91].

Висновки. Організація Об'єднаних Націй є правонаступницею Ліги Націй за основними засадами, принципами, цілями та напрямками діяльності. Вона, урахувавши здобутки та прорахунки своєї попередниці, постала як вдосконалена структура, яка і нині невпинно шукає нові, більш ефективні та прогресивні методи й засоби реалізації своїх писаних цілей і завдань. ООН має більш розгалужену адміністративну структуру та налічує більшу кількість країн-членів.

Незважаючи на плідну роботу над помилками Ліги Націй, ООН стикається з проблемами своєї попередниці: цій організації не вдається повною мірою врегулювати суперечки між країнами дипломатичним шляхом, забезпечувати міжнародний мир та безпеку. Економічні та політичні санкції, які застосовує ООН до країн-порушників, характеризуються невисокою ефективністю, бо здебільшого не впливають на політичний курс правлячих верхівок країн-агресорів. Як засвідчує практика, Організація Об'єднаних Націй іноді має більший успіх радше у гуманітарній діяльності, ніж у політичній.

Таким чином, є суттєві проблеми в забезпеченні колективної безпеки, а відповідно, реалізація ідеї колективної безпеки далека від ідеалу. Проте це не означає безпорадність міжнародної дипломатії. Важливо пам'ятати, що Статут ООН був прийнятий у середині XX ст. З кінця XX ст. обговорюється питання реформування Організації Об'єднаних Націй. Впевнені, що ООН має реальну змогу віднайти дієві інструменти впливу на країн-агресорів, і зможе втілювати рішучі дії та виявляти принципівість у питаннях, що стосуються непорушності кордонів, збереження суверенітету країн та досягнення колективної безпеки.

Список використаних джерел

1. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Харків : Одісей, 2008. 704 с.
2. Колісниченко К. С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права : монографія / за наук. ред. А. І. Дмитрієва. Одеса : Фенікс, 2011. 234 с.
3. League of Nations – international organization. *Encyclopaedia Britannica*: вебсайт. URL: <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations> (дата звернення: 25.08.2020).
4. Байдін Ю. В. Ліга Націй та її роль у забезпеченні суверенітету держав-членів. *Державнебудівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 21. С. 190–199.
5. Драчова Т., Фомін А. В. Ліга Націй та ООН: історичні паралелі. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців: «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства»*. 8-9 грудня 2016 р. Сєверодонецьк, Східноукраїнський нац. ун-т імені Володимира Даля, 2016. С. 41–45.
6. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
7. Каляев А. Історичні реалії та перспективи систем колективної безпеки у контексті безпекових імперативів державного управління. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. 2015. № 42. С. 21–29.
8. League of Nations. HISTORY: вебсайт. URL: <https://www.history.com/topics/world-war-i/league-of-nations> (дата звернення: 26.08.2020).
9. Миронюк Н. Д. Міжнародно-політичні аспекти створення Організації Об'єднаних Націй. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2008. № 25. С. 54–63.
10. Віднянський С. В. Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН? (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України). *Український історичний журнал*. 2015. № 6. С. 175–194.
11. Про Заяву Верховної Ради України з приводу 70-річчя Організації Об'єднаних Націй та членства України в ООН : Постанова Верховної Ради України від 16 вересня 2015 р. № 698-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 46. Ст. 432.
12. Ekpotuatin Charles Ariye. The United Nations and its Peace Purpose: An Assessment. *Journal of Conflictology*. 2014. Том 5. Вип. 1. С. 24–32.

13. Our successes. *United Nations Peacekeeping*: вебсайт. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/our-successes> (дата звернення: 27.08.2020).
14. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 31.08.2020).
15. Требін М.П. ООН на шляху реформ. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія : Соціологія*. Харків : Право, 2018. № 4 (39). С. 76–100.

References

1. Baimuratov, M.O. (2008). *Mizhnarodne publichne pravo [Public International Law]*. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
2. Kolisnichenko, K.S. (2011). *Liha Natsii u rozvytku mizhnarodnoho prava: monohrafiia [The League of Nations in the development of international law: monograph]*. A.I. Dmytriiev (Ed.). Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. League of Nations – international organization. *Encyclopaedia Britannica*. (n.d.). Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations> [in English].
4. Baidin, Yu.V. (2011). Liha Natsii ta yii rol u zabezpechenni suverenitetu derzhav-chleniv [The League of Nations and its role in ensuring the sovereignty of the Member States]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State construction and local self-government*, 21, 190-199.
5. Drachova, T. & Fomin, A.V. (2016). Liha Natsii ta OON: istorychni paraleli [The League of Nations and the UN: historical parallels]. Proceedings of: *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv «Naukovyi pohliad molodi: kliuchovi pytannia suchasnoho etapu reformuvannia systemy vitchyznianoho zakonodavstva» – The All-Ukrainian Scientific and Practical conference of students, graduate students and young scientists «Scientific perspectives of youth: key issues of the current stage of reforming the system of domestic legislation»*, 41-45. Skhidnoukrainskyi Natsionalnyi Universytet imeni Volodymyra Dalia [in Ukrainian].
6. Herasina, L. M., Pohribna V. L., Polishchuk, I. O., et al. M. P. Trebin (Ed.). (2015). *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political encyclopedia dictionary]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Kaliaiev, A. (2015). Istorychni realii ta perspektyvy system kolektyvnoi bezpeky u konteksti bezpekovykh imperatyviv derzhavnogo upravlinnia [Historical realities and prospects of collective security systems in the context of security imperatives of public administration]. *Zbirnyk naukovykh prats «Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia» – Collection of scientific works «Efficiency of public administration»*, 42, 21-29 [in Ukrainian].
8. League of Nations. HISTORY. (n.d.). Retrieved from <https://www.history.com/topics/world-war-i/league-of-nations> [in English].
9. Myroniuk, N. D. (2008). Mizhnarodno-politychni aspekty stvorennia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [International political aspects of the creation of the United Nations]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mizhnarodni vidnosyny – Gazette of Lviv University. International relations series*, 25, 54-63 [in Ukrainian].
10. Vidnianskyi, S.V. (2015). Chomu ta yak Ukrainka RSR stala odnieiu z krain-zasnovnyts OON (do 70-richchia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i chlenstva v nii Ukrainy). [Why and how did the Ukrainian SSR become one of the founding members of the UN? (to the 70th anniversary of the United Nations and membership of Ukraine in it)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 175-194 [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pryvodu 70-richchia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii ta chlenstva Ukrainy v OON» vid 16 veresnia 2015 r. No. 698-VIII [Resolution of The Verkhovna Rada of Ukraine «On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the occasion of the 70th anniversary of the United Nations and Ukraine's membership in the UN» from September, 16, 2015. No. 698-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada*, 46, Art. 432 [in Ukrainian].
12. Ekpotuatin Charles Ariye (2014). The United Nations and its Peace Purpose: An Assessment. *Journal of Conflictology*, 5 (1), 24-32 [in English].
13. Our successes. *United Nations Peacekeeping*. (n.d.). Retrieved from <https://peacekeeping.un.org/en/our-successes> [in English].
14. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii I Statut Mizhnarodnoho Sudu vid 26 chervnia 1945 r. [Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice from June 26, 1945]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010 [in Russian].
15. Trebin, M.P. (2018). OON na shliakhu reform [The UN on the path of reforms]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Sotsiologhiia – Gazette of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Sociology*, 4 (39), 76-100 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.09.2020.

Тетяна Подковенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
юридичного факультету Західноукраїнського
національного економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6027-161X>

МОДЕЛІ МЕДІАЦІЇ ТА МЕХАНІЗМ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Проаналізовано основні наукові підходи до класифікації моделей медіації. Показано, що в рамках однієї процедури можна виокремити різні моделі, застосування яких залежить від таких елементів, як: характер спору, очікування сторін, стиль провадження процедури вибраним медіатором. Професійний медіатор повинен володіти вмінням, практичними навичками пристосувати модель медіації до потреб і очікувань сторін. Наголошено, що моделі медіації варто розглядати як певну основу для виявлення та застосування на практиці різних медіаційних технологій, що дасть змогу сторонам конфлікту досягнути порозуміння, знайти оптимальне рішення.

Ключові слова: медіація, медіатор, модель медіації, процедура медіації, спір, переговори.

Подковенко Т.

Моделі медіації та механізм її здійснення

Проанализированы основные научные подходы к классификации моделей медиации. Показано, что в рамках одной процедуры можно выделить различные модели, применение которых зависит от таких элементов как: характер спора, ожидания сторон, стиль производства процедуры избранным медиатором. Профессиональный медиатор должен обладать умением, навыками приспособить модель медиации к потребностям и ожиданиям сторон. Отмечено, что существующие модели медиации следует рассматривать как определенную основу для выявления и применения на практике различных медиационных технологий, что позволит сторонам конфликта достичь взаимопонимания, найти оптимальное решение.

Ключевые слова: медиация, медиатор, модель медиации, процедура медиации, спор, переговоры.

Podkovenko T.

Models of mediation and mechanism of its implementation

The article is devoted to the study of the institute of mediation, which has become quite widely used in world and European practice. In resolving conflicts (disputes), mediation provides greater opportunities for the conflicting parties to choose pre-trial and extrajudicial methods to resolve the conflict situation. According to the content of mediation, the role of the mediator, ie an impartial and neutral third party, is primarily to assist the parties in: communicating, identifying their interests and assisting in achieving a mutually acceptable solution. In addition, the tools and techniques are crucial, as well as the style preferred by the mediator. Taking all these factors into account, the doctrine distinguishes many types of mediation, but leaves this catalog open.

The article analyzes the main scientific approaches to the classification of mediation models. After many years of using mediation in the common law system, as well as increasing use in the continental law system, there has been a debate about whether mediation is a procedure with clear principles or, as an informal procedure, can take different forms, verified according to a number of elements, for example, cultural, which arise from the specifics of dispute resolution in a particular area, or from kind of the dispute itself. Although the idea of the existence of types of mediation (so-called models or types) was accepted by the world community, it should be noted that the main models of mediation, which are often described in the literature, were formed in North America, Australia and the European Union.

It is shown that within one procedure it is possible to distinguish different models, the application of which depends on such elements as: the nature of the dispute, the expectations of the parties, the style of the procedure chosen by the mediator. A professional mediator must have the ability and practical skills to adapt the mediation model to the needs and expectations of the parties. It is emphasized that the existing models of mediation should be considered as a basis for identifying and applying in practice various mediation technologies, which will allow the parties to the conflict to reach an understanding, to find the optimal solution.

Keywords: mediation, mediator, mediation model, mediation procedure, dispute, negotiations.

Постановка проблеми. Інститут медіації набув доволі широкого застосування у світовій та європейській практиці. В процесі врегулювання конфліктів (спорів) медіація надає більш широкі можливості сторонам, що конфліктують, самим обирати досудові і позасудові способи для вирішення конфліктної ситуації.

Про зростання значимості медіації свідчить прийняття 21 травня 2008 р. Європейським Союзом Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу. У Директиві акцентовано на необхідності спрощення доступу до методів альтернативного врегулювання спорів і сприяння мирному вирішенню спорів через стимулювання використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією й судовим провадженням. Крім того, у п. 8 Преамбули до Директиви 2008/52/ЄС встановлено, що окрім застосування медіації у міжнародних спорах, Держави-члени можуть застосовувати ці положення також у внутрішніх медіаційних процесах [1].

Черговим кроком у поширенні медіації стало підписання 7 серпня 2019 р. в Сінгапурі Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation), відому як Сінгапурська конвенція про медіацію, яка набула чинності 12 вересня 2020 р. Україна стала однією із 46 країн, що підписали Конвенцію. Така позиція України, на нашу думку, ще більше стимулює та сприяє подальшому розвитку медіації у нашій державі через уже законодавче закріплення процедури медіації.

Після багатьох років застосування медіації в системі common law, а також щораз частішого використання в системі континентального права розпочалася дискусія про те, чи медіація є процедурою з чіткими принципами, чи, як неформальна процедура, може набувати відмінних форм, верифікованих залежно від елементів, наприклад культурних, які виникають зі специфіки вирішення спорів на певній території, або від різновиду самого спору. Хоч ідея наявності різновидів медіації (так званих моделей або типів) була прийнята світовим співтовариством, проте основні моделі медіації, які часто описуються в літературі, були сформовані на теренах Північної Америки, Австралії та країн Європейського Союзу.

У таких моделях можна простежити вплив домінуючої на Заході культури індивідуалізму, котра робить акцент на визначену мету, якою є вирішення конкретного спору та взяття до уваги інтересів сторін. У загальнозастосовуваних моделях медіації лише останніми роками простежується вплив культури, релігії і філософії країн Сходу [2, с. 39]. Часто використовується в медіації споглядання, медитація та інші техніки, що підкреслюють гармонію і тяжіють до творення суспільного порядку. Прикладом такої медіації є mindfull mediation, яка використовує техніки медитації в медіації. Медитація дає медіаторам більшу можливість концентрації на проблемах інших людей, а також допомагає відмежуватися від думок про власні проблеми, що часто заважає при здійсненні медіації.

Вивчення і класифікація моделей медіації має важливе практичне й теоретичне значення як для медіаторів, так і для сторін, які братимуть участь у медіації. Це дасть змогу виявити найбільш прийнятні сфери застосування моделі медіації, медіатор матиме змогу побудувати діяльність так, щоб отримати позитивний результат роботи, а сторони зможуть спроектувати собі перебіг примирювальної процедури та її результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій свідчить про зростання інтересу до процедури медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Дослідженню різних аспектів медіації присвячені праці відомих українських і зарубіжних науковців, зокрема: О. Аллахвердової, А. Біцай, Н. Бондаренко-Зелінської, А. Гайдука, Н. Грень, Н. Давиденко, Г. Добриніної, Г. Єрьоменко, В. Жмудь, С. Калашнікової, Т. Кисельової, З. Красіловської, Н. Крестовської, Н. Мазаракі, О. Можайкіної, О. Носирєвої, М. Поліщука, О. Спектор, Т. Шинкар, І. Ясиновського та інших.

Н. Мазаракі у дослідженні «Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні» наголошує, що універсальність та гнучкість процедури медіації, що також сприймається як перевага такого методу вирішення спорів, зумовлює широкий вибір підходів, моделей, побудови медіаційної процедури, ролі медіатора тощо [3, с. 12].

На актуальність та необхідність законодавчого врегулювання процесу медіації звертає увагу і О. Кармаза, вказуючи, що це сприятиме швидкому вирішенню цивільних, господарських, сімейних, трудових чи адміністративних спорів, без залучення коштів із державного чи місцевих бюджетів, зменшить кількість навантаження справ у суді на суддю, підвищить рівень довіри населення до суду, розширить повноваження нотаріусів, а домовленості, досягнуті в процесі медіації, будуть дотримуватися [4, с. 28].

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що ще у 1980-х роках у США було підняте питання щодо виокремлення видів медіації, характеристики різних моделей проведення медіацій-

них процедур. Результатом багаторічних дискусій стало твердження, що, незважаючи на безліч спільних рис різноманітних видів медіації, можна виділити її окремі моделі. Ця класифікація виокремлює моделі медіації з урахуванням таких елементів, як: особа медіатора, характер, вид спору, а також очікування сторін [5, с. 110].

Відповідно до змісту медіації, роль медіатора, тобто неупередженої та нейтральної третьої сторони, полягає насамперед у наданні сторонам допомоги у: спілкуванні, визначенні кола їхніх інтересів та сприянні у досягненні взаємоприйняттого рішення. Крім того, вирішальне значення мають інструменти та прийоми, а також стиль, якому надає перевагу медіатор. Взв'язавши до уваги ці фактори, доктрина розрізняє багато видів медіації, але залишає цей каталог відкритим [2, с. 39].

Варто погодитися із А. Біцай, котра під терміном «модель медіації» розуміє абстрактну теоретичну конструкцію, яка відображає процедурні особливості проведення медіації (добровільність чи обов'язковість), рівень інтеграції у судову систему держави, типу переговорів між сторонами, які конфліктують, у поєднанні з медіативною технікою медіатора та обсягу компетенції медіатора під час проведення процедури з врегулювання конфлікту [6, с. 86]. Зазначений підхід враховує всі наявні критерії для виокремлення тих чи інших моделей медіації.

Незважаючи на значний інтерес до медіації як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, нині немає єдиної чітко визначеної класифікації моделей медіації. У різних країнах процедура медіації розуміється і проводиться по-різному.

Залежно від інтеграції у судову систему держави розрізняють присудову та позасудову моделі медіації. Присудова медіація (court-related) – це самостійна модель медіації, яка інтегрована у судову систему держави. У наукових джерелах, залежно від ролі судді у процедурі медіації, зустрічається кілька підходів до розуміння присудової медіації. Відповідно до першого підходу суддя безпосередньо повинен проводити процедуру посередництва за умов, передбачених процесуальним законодавством. Прихильники іншого підходу визначають процедуру, проведення яких здійснюється відповідно до рекомендацій чи постанов судді після прийняття до свого провадження відповідної справи, а також як обов'язковий досудовий порядок відповідно до приписів закону. Тобто достатньо, щоб суддя лише ініціював медіацію, а його безпосередня участь не є обов'язковою [6, с. 86–87].

У сучасній світовій практиці склалося декілька варіантів реалізації присудової медіації. Зокрема, можна виокремили такі підходи:

- 1) залучення для проведення медіації спеціалізованих організацій або приватно практикуючих медіаторів («приватна медіація в рамках судового процесу»);
- 2) проведення медіації у суді співробітниками суду, в тому числі суддями («медіація інкорпорована у судовий процес»);
- 3) проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу (інтеграція медіативної технології у судовий процес) [7, с. 125].

Судова медіація є двох видів: обов'язкова і добровільна. За обов'язкової медіації суддя своїм рішенням припиняє слухання по справі і дає сторонам час на звернення до медіатора. За такої моделі медіації сторони зобов'язані спробувати домовитися щодо вирішення правового конфлікту, взяти участь у медіативному процесі, хоча неможливо передбачити результат. Добровільна судова медіація передбачає право вибору сторін щодо вирішення їхнього конфлікту, суддя лише рекомендує звернутися до медіатора, а сторони приймають остаточне рішення [8, с. 16–17].

Позасудова медіація передбачає такий порядок вирішення спору між сторонами, який проводить незалежна, третя сторона (зовнішній медіатор), який у досудовому порядку намагається допомогти сторонам досягти згоди [9, с. 23]. Така процедура дає змогу сторонам, що конфліктують, не тільки зберегти значний обсяг власних повноважень в процесі проведення переговорів, а й одночасно високі шанси на сприятливе вирішення конфлікту. Медіаторами під час позасудової медіації є особи, які пройшли навчання з основ медіації та отримали відповідний сертифікат про право займатися медіацією.

З урахуванням взаємодії між розглядом конфлікту в судовому порядку і медіації Ф. Стіффек виокремлює три типи медіації:

- 1) приватна медіація, яка повністю незалежна від судових розглядів і часто проводиться без подальшого розгляду спору в судовому порядку;
- 2) медіація, пов'язана з участю органу судової влади, яка ініціюється судом, але подальше її проведення проводиться без подальшої участі суду;

3) судова медіація, яка більш суттєво пов'язана з судом як з місцем проведення такої процедури і персоналом, який її проводить. Проте навіть у судовій медіації не бере участь суддя, який здійснює повноваження щодо конкретної справи, за суттю якої проводиться процедура медіації [10].

Річард Фолкнер, Корбет Хейзелгров-Спарін і Дж. Томас виокремлюють 4 основні моделі залежності від ролі медіатора у процедурі медіації:

1) «модель рятувальника», де в ролі медіатора є особа, яка, як правило, не має спеціальних професійних знань і навичок в предметах спорів і намагається утримати клієнтів за будь-яку ціну від звернення до органів судової влади. Така модель є ефективною для вирішення дрібних спорів і конфліктів;

2) модель, у якій медіатор відіграє роль посередника, який є третьою стороною у спорі. Медіатор у такому разі розробляє рішення спору і пропонує його сторонам. Такий підхід до проведення процедури медіації часто створює проблеми в сприйнятті сторонами нейтралітету, вони вже не відчувають його повністю;

3) модель, яка передбачає, що медіатор доволі сильно маніпулює сторонами і може навіть вдаватися до обману однієї зі сторін для того, щоб досягти врегулювання спору, а також її заплутування або залякування. Така форма медіації є однією з найстаріших;

4) модель, у якій медіатор виступає як організатор вирішення спору (найбільш сучасна модель медіації) [11, с. 62].

І. Шамір виокремлює такі моделі здійснення процедури медіації: а) модель спільного посередництва; б) модель одного медіатора; в) модель комісії медіаторів [12, с. 27].

Зазначається, що медіація є непростотою процедурою, і спільне посередництво має певні переваги, але лише в тому разі, якщо всі медіатори вміють працювати разом, знають, як працювати разом, і хочуть працювати разом. Саме враховуючи вміння, бажання і можливість працювати разом, вони доповнюють один одного, мають можливість розподілити між собою завдання, виробити стратегію вирішення спору разом, а також порівняти своє сприйняття інформації, яку надали сторони.

Модель одного посередника є більш ефективною порівняно з попередньою в тому разі, якщо медіатори не знайомі один з одним та звикли працювати окремо. Така модель медіації є найбільш популярною.

Автор зазначає, що модель комісії застосовується у складних випадках. Однак таке твердження є дискусійним, оскільки під час медіативної практики важко зрозуміти, який випадок є складним, а який ні. Також викликає сумнів необхідність виокремлення моделі спільного посередництва і моделі комісії медіаторів, оскільки йдеться про спільне (комісійне) ведення медіації. У цьому процесі насамперед важливою буде можливість співпраці медіаторів.

Відповідно до кількості медіаторів, які беруть участь у процедурі примирення виокремлюють: медіацію з одним медіатором та колективну медіацію.

За складом учасників розрізняють: двосторонню (дві сторони, які конфліктують) та багатосторонню медіації (для вирішення конфлікту необхідне примирення трьох та більше сторін).

Залежно від того, хто виконує роль медіатора, виокремлюють такі моделі медіації:

– судова медіація. У деяких країнах медіація розглядається як частина судочинства, тому її проводить суддя, який отримав на це відповідне доручення та має відповідну підготовку, навички та не відповідає за винесене рішення по справі. Наприклад, у Канаді в Апеляційному суді Квебека медіацію вправі проводити судді. За сторонами зберігається право вибору – звернутися до приватного медіатора, який бере участь у програмі судової медіації, або до судді-медіатора [68, с. 125];

– адвокатська медіація. Роль медіатора виконує особа, яка має право на зайняття адвокатською діяльністю. Наприклад, в Італії асоціації адвокатів мають право створювати свої організації з надання послуг медіації. Окрім того, організації, внесені до реєстру, можуть пропонувати свої послуги в режимі «онлайн» [13, с. 233];

– нотаріальна медіація. Нотаріус як медіатор допомагає сторонам, що конфліктують, досягти згоди та належним чином оформити домовленість. Такий вид медіації є не дуже популярним, хоча й існує у деяких країнах;

– професійна медіація. У більшості країн є співтовариства медіаторів, діяльність яких регулюється внутрішнім актом. Варто зазначити, що на практиці саме професійна медіація показує доволі високу ефективність [14, с. 95].

У Зауваженнях про розвиток медіації, примирення та суміжних альтернативних засобів вирішення спорів, що були розроблені правовим відомством Гаазької конференції, зазначається, що медіація за форматом зв'язку між сторонами конфлікту поділяється на дві моделі: пряму та непряму [15, с. 5]. Процедура

прямої (спільної) медіації передбачає безпосередню зустріч сторін, що конфліктують, під час якої відбувається обговорення конфлікту та можливих варіантів його вирішення. Під час такої процедури обговорюються конкретні вимоги, які сторони конфлікту висувують одна до одної, необхідні умови укладення угоди про примирення та інші обставини, що мають важливе значення для успішного проведення процедури медіації. Непряма медіація («човникова» або «шатл») – така медіація, під час якої посередники передають інформацію від однієї сторони до іншої, однак безпосередня зустріч сторін, що конфліктують, для обговорення умов проведення медіації та укладення угоди про примирення не відбувається.

А. Арутюнян робить висновок про наявність двох моделей медіації в кримінальному процесі:

1) англо-саксонська модель, у рамках якої медіація є виявом теорії відновного правосуддя, тобто розглядається як обциний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту і тому, як правило, не знаходить чіткого законодавчого регулювання. До вказаної групи держав можуть належати Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія та ін.;

2) континентальна модель, у рамках якої медіація є процесуальний інститут, як правило, закріплений у законодавстві і втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню. До цієї групи країн можна віднести Францію, Німеччину, Португалію, Австрію, Норвегію та ін. [16, с. 63].

Т. Шинкар класифікує моделі медіації за їхньою метою і виокремлює такі:

1) медіація, що спрямована на повне вирішення спору / врегулювання конфлікту, на відмову від судового розгляду конфлікту / спору або припинення вже розпочатого такого розгляду;

2) медіація, спрямована на редукування / часткове купірування конфлікту, усунення його детермінантів і / або зниження обсягу вимог, або на перетворення проблеми; медіація, спрямована на аудит спору / конфлікту й оцінювання перспектив його вирішення / врегулювання [17, с. 100].

Аніта фон Хертел запропонувала особливе розуміння моделей медіації залежно від ролі медіатора та предмету спору. Дослідниця виокремила шість моделей медіації, що загалом становлять так звану «МІКАДО-модель». Абревіатура МІКАДО тлумачиться так:

Mediation (класична медіація),

Innersystemische Mediation (внутрішньосистемна медіація),

KnowHow für komplexe Falle (ноу-хау для комплексних випадків),

Anwaltlich – mediatives Verhandeln (адвокатське посередництво),

Dialogisch – mediatives Verhandeln (посередництво в переговорах),

Osamaru – japanisch: sich besser machen (Осамару – з японської: ставати кращими) [6, с. 88].

Варто зазначити, що застосування медіації притаманне не лише правовій сфері, а застосовується у багатьох сферах суспільного життя. Саме тому за сферами врегулювання конфлікту можна виокремити: медіацію у трудових, сімейних, шкільних, міжнародних, міжкультурних, громадських конфліктах; посередництво між злочинцем і жертвою (відновне правосуддя); медіацію у конфліктах медичної, екологічної, культурної сферах життєдіяльності людини [18, с. 21].

Польська професор Ева Гмужиньска до основних видів медіації відносить: фасилітативну медіацію, евалюативну медіацію, медіацію, що базується на інтересах сторін (часто ще називають медіацією, спрямованою на вирішення спору), трансформативну медіацію, нарративну медіацію та гуманістичну медіацію. Окрім цього вчена виокремлює медіацію, що здійснюється в приватній площині, – договірну медіацію і медіацію, що здійснюється в рамках судових проваджень – судову медіацію. Хоч судова і договірна медіація не є окремими видами медіації, їхнє виокремлення є важливим з погляду на суттєву різницю між ними, що впливає на спосіб їхнього провадження чи рівень сформалізованості [119, с. 179].

Так, Л. Ріскін у своїй статті на тему орієнтації і стратегії в медіації виокремив два її основні види. Фасилітативна медіація (*facilitative mediation*), яку ще називають класичною, допомагає сторонам дійти до згоди з використанням креативних способів вирішення спору, запропонованих самими сторонами [20, с. 32]. Ця модель базується на переконанні, що з допомогою нейтральної особи сторони, співпрацюючи між собою, можуть самі дійти до вирішення конфлікту. В класичній медіації медіатор активно спостерігає за перебігом медіації, ставить питання з метою окреслення інтересів і відкриття потреб сторін, а також питань, що потребують вирішення, допомагає сторонам знайти потенційні способи вирішення спору. Медіатор у фасилітативній медіації не пропонує можливих варіантів вирішення спору і не оцінює фактичної та правової ситуації, а лише допомагає сторонам дійти до вирішення спору.

Другим основним типом, який вирізняє Л. Ріскін, є медіація евалюативна – оцінна (*evaluative mediation*). В такому разі медіатор не лише контролює перебіг медіації, а й також допомагає сторонам оцінювати слабкі і сильні аспекти їхньої справи, їхньої правової ситуації, пропонує способи вирішення спору,

передбачає можливе судове рішення [20, с. 32]. Медіатор виконує роль експерта не лише у вирішенні спору, а й також у визначеній сфері, наприклад правовій чи технічній, що дає йому повноваження оцінювати ситуацію сторін у сфері його спеціалізації.

Критики евалюативної медіації стверджують, що вона суперечить ідеї неформального методу вирішення спорів, зокрема порушує принцип автономії сторін, створення між ними атмосфери співпраці і розуміння та вирішення спору відповідно до їхніх інтересів. Крім цього, застосування евалюативної медіації може спричинити фаворизування однієї зі сторін, хоча б через оцінювання правової ситуації, що часто в їхньому розумінні може означати прихильність медіатора до однієї з сторін.

Прихильники евалюативної медіації стверджують, що сторони в медіації повинні мати актуальну інформацію щодо їхньої правової ситуації, задля можливості прийняття свідомого рішення в справі. Вони вважають, що медіатор у жодному разі не повинен представляти учасникам інформації, що має характер правової думки чи думки щодо кінцевого результату справи, якщо дійде до судового вирішення, залишаючи ці повноваження представникам сторін.

Медіація, що базується на інтересах сторін (*interest based mediation*), є найбільш поширеним топом медіації. Про медіацію, що базується на інтересах, говориться у бестселері Р. Фішера і В. Юрі «Getting to Yes». Так, автори виокремили дві основні переговорні стратегії: таку, що базується на інтересах сторін, та позиційну. Застосування стратегії, що базується на інтересах сторін, визначається ще як стратегія *win-win*, в якій кожна сторона виграє завдяки спільно прийнятому рішенню. Переговори, що базуються на інтересах сторін, характеризуються чотирма базовими засадами: відокремлення людей від проблем, взяття до уваги широких інтересів сторін, генерування великої кількості варіантів вирішення спору та використання об'єктивних критеріїв у створенні можливого способу вирішення спору [21]. Конфлікт в медіації, що базується на інтересах сторін, визначається як проблема, що потребує вирішення, а функцією медіатора є праця разом із сторонами та порівняння відмінностей між ними.

Поняттю медіації, що базується на інтересах сторін, Р. Буш та Дж. Фоглер протиставили поняття трансформативної медіації, яку описали у праці «Promise of Mediation». Метою трансформативної медіації є перед усім зміна характеру відносин сторін у спорі, а не як в медіації, що базується на інтересах сторін, вирішення конкретного спору. «Зміцнення» сторін (*empowerment*) та взаємне «визнання» (*recognition*) є базовими поняттями в трансформативній медіації [22, с. 31]. Зміцнення означає формування у сторін почуття власної цінності і сили, а також здатності та віри в можливість вирішення своїх власних життєвих проблем. Сторони починають краще розуміти, чому вони чогось хочуть, яку вартість мають для них визначені цінності та які збитки приносить участь у спорі. Визнання означає взаємне розуміння сторонами своїх ситуацій, почуттів і проблем. Сторони, взаємно розуміючи свою поведінку і ситуацію, в якій опинилися, перестають концентруватися лише на власному вузькому баченні конфлікту, що дає їм більше шансів на спільне вирішення спору.

Медіатор у трансформативній медіації відіграє другорядну роль і залишається в тіні сторін. На противагу медіації, метою якої є вирішення спору, метою медіації трансформативної є надання сторонам можливості морального розвитку і трансформації, а також зміна підходу до власних проблем та проблем іншої сторони. В такому разі не медіатор, а самі сторони вважаються експертами, що мають відповідну мотивацію і вміння для того, щоб вирішити свою власну проблему з мінімальною допомогою медіатора [19, с. 186].

Виокремлення нарративної медіації як самостійного виду медіації пов'язане з тим, що більшість конфліктів є наслідком використання певного типу спілкування, а не наявності фактичної ситуації. Через висловлювання про певні події чи надання цим подіям характеристики в словесному сенсі люди контролюють власну реальність [23]. Нарративна медіація характеризує специфічний підхід до конфлікту, який полягає на тому, що висловлена історія є важливішою, ніж мета чи мотивація людей. Метою нарративної медіації є відмежування від створеної сторонами історії і допомога їм в побудові нової історії про їхній конфлікт, яка приведе до налагодження стосунків між ними, покращить комунікацію та відкриє можливості для вирішення спору.

У методології, що застосовується в нарративній медіації, виокремлюють три етапи: 1) розповідь сторонами історії, 2) реконструкція історії, 3) створення нової, альтернативної історії. Головним завданням медіатора при цьому є допомога сторонам у створенні нової історії з більш позитивним характером. Медіатор намагається показати проблему як зовнішній елемент, що не належить учасникам, і скерувати сторони до дискусії.

Гуманістична медіація базується на діалозі, за якого сторони почуваються так безпечно, що відкривають медіаторові ситуацію, яка склалася, та емоції, котрі її супроводжують. Правдивий діалог містить у собі елемент тиші, рефлексії на тему того, що було сказане сторонами. Медіатор також повинен мати можливість задуматися над тим, що він відчуває в цей момент. Як і в трансформативній медіації, завдяки розмові сторони стають сильніші, спокійніші, більш свідомі, більш організовані і схильні до прийняття рішення про своє життя [24, с. 208].

Гуманістична медіація найчастіше застосовується в трудових спорах та в медіації між жертвою і кривдником. Зазвичай спочатку медіатор зустрічається з кожною зі сторін індивідуально. На цих зустрічах створюється особливе бачення ситуації, складається безпечний клімат, розпочинається дискусія на тему спору, дається можливість сторонам відчути їхню власну силу, що має допомогти у вирішенні конфлікту.

Основними елементами, що характерні для гуманістичної медіації, є:

- особливий зв'язок медіатора і сторін, в якому медіатор не розглядається як експерт, емоційно незалежний і відокремлений від сторін і конфлікту, але налагоджує з ними контакт через спільну медіаційну сесію;

- індивідуальні зустрічі, які служать не лише для збору інформації, а й передусім для встановлення довіри між медіатором і сторонами, відбуваються перед спільною медіаційною сесією;

- розблокування емоційних каналів і допомога в ефективній комунікації шляхом відкриття медіатором сильних сторін осіб, що беруть участь у медіації;

- ненав'язливий стиль медіації, спрямований на досягнення безпечної атмосфери та розуміння процесу медіації сторонами;

- тиша в медіації є часто використовуваним елементом, застосування тиші медіатором та перевірка, чи сторони чуються в ній добре є важливим елементом гуманістичної медіації;

- розміщення сторін лицем до лица є дуже важливим елементом гуманістичної медіації, адже природний зоровий контакт є основою доброї комунікації;

- багаторазові сесії, які є результатом переконання, що міжлюдський конфлікт та людська поведінка є дуже складними явищами і неможливим є залагодження конфлікту протягом однієї медіаційної сесії.

Закономірним є поділ медіації на договірну і судову. Перша належить до приватного сектору, в якому сторони конфлікту укладають договір, що стосується передання їхнього спору на вирішення способом, що не пов'язаний із здійсненням правосуддя. Друга є сферою правосуддя, де сторони через суди вирішують спір методами АВС.

Висновки. Представлення в роботі перерахованих видів медіації має на меті показати, що в рамках однієї процедури можна виокремити різні моделі, застосування яких залежить від таких елементів, як: характер спору, очікування сторін, стиль провадження процедури вибраним медіатором. Медіатори мають у своєму розпорядженні багато моделей медіації і помилкою було б вважати, що один тип є кращим від іншого. Професійний медіатор повинен володіти вмінням, практичними навичками пристосувати модель медіації до потреб і очікувань сторін. Саме тому, моделі медіації варто розглядати як певну основу для виявлення та застосування на практиці різних медіаційних технологій, що дасть змогу сторонам конфлікту досягнути порозуміння, знайти оптимальне рішення.

Список використаних джерел

1. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. Міжнародний документ № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 10.09.2020).
2. Gmurzyńska E. Mediacja w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym. Zastosowanie w Europie i Polsce, Warszawa 2007. 424 s.
3. Мазаракі Н. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 40 с.
4. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 24–28.
5. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. Mediacje. Teoria i praktyka. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business. 2014. 492 s.
6. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство. Цивілістика*. 2013. № 6. С. 85–89.

7. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. Москва : Инфороник-Медиа, 2011. 304 с. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604> (дата звернення: 12.09.2020).
8. Ристин Г. Ещё не всё потеряно... Альтернативное разрешение споров на уровне апелляций. *Медиация и права*. 2010. № 4. С. 16–17.
9. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України. *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. № 2 (10). С. 23–25.
10. Денисенко С. В. Структурний аналіз медиационних процедур. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2012. № 4. URL: <http://www.journal-nio.com/index.php?id=1218> (дата звернення: 15.09.2020).
11. Лабутина М. В. Модели медиации. *Вестник Самарского государственного экономического университета. Правовое регулирование социально-экономических отношений*. 2012. № 7 (93). С. 61–64.
12. Shamir Y. Alternative dispute resolution approaches and their application / Israel Center for Negotiation and Mediation (ICNM). 43 p. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2176&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 15.09.2020).
13. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.
14. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С.94–98.
15. Грень Н. Переваги присудової медіації для реалізації права на справедливий суд. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 1/2 (17). С. 5–7.
16. Лабутина М. В. Модели медиации. *Вестник Самарского государственного экономического университета. Правовое регулирование социально-экономических отношений*. 2012. № 7 (93). С. 61–64.
17. Шинкар Т.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
18. Давиденко Н. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів в Україні. *Юридична газета*. 2015. № 46. С. 21.
19. Mediacje: teoria i praktyka / redakcja naukowa Ewa Gmurzyńska, Rafał Morek. Warszawa : Wolters Kluwer Polska. 2018. 551 s.
20. Riskin L. Understanding Mediators` Orientations, Strategies and Techniques: A Grid For the Perplexed, *Harv. Negot. L.R.* 1996. № 1. S. 32.
21. Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Negotiating Agreement without Giving in. New York, 1983.
22. Baruch Bush R. A., Fogler J.P. Promise of Mediation. Responding to Conflict through Empowerment and Recognition. San Francisco, 1994.
23. Winslade J., Monk G. A Narrative Approach to Mediation. URL: <http://www.narrative-mediation.crinform.org/documents/> (дата звернення: 05.09.2020).
24. Umbreit M. S. Humanistic Mediation. A Transformative Journey of Peacemaking. *Mediation Quarterly*. 1997. № 14. S. 201–213.

References

1. Dyrektywa 2008/52/ES Yevropeiskoho parlamentu i Rady pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta komertsiiynykh spravakh [Directive 2008/52 / EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters] (2008, May 21). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 [in Ukrainian].
2. Hmuzhynska, Ye. (2007). *Mediatsiia u tsyvilnykh spravakh v amerykanskii pravovii systemi. Zastosuvannia v Yevropi ta Polshchi* [Mediation in civil matters in the American legal system. Application in Europe and Poland]. Varshava [in Poland].
3. Mazaraki, N. (2019). *Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhenia mediatsii v Ukraini* [Theoretical and legal bases of introduction of mediation in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Karmaza O. (2017). *Instytu mediatsii: osnovni kontseptsii rozvytku* [Institute of mediation: basic concepts of development]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hmuzhynska, E, Morek, R. (2014). *Mediatsiia. Teoriia i praktyka* [Mediation. Theory and practice]. Varshava [in Poland].
6. Bitsai, A. V. (2013). *Modeli mediatsii u sviti ta perspektyvy dlia Ukrainy* [Models of mediation in the world and prospects for Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Kalashnykova, S.Y. (2011). *Medyatsiia v sferi hrazhdanskoi yurysdyktsyyi*. [Mediation in the field of civil jurisdiction]. Moskva [in Russian].
8. Rystyn, H. (2010). *Shche ne vse vtracheno ... Alternatyvne vyrishennia sporiv na rivni apeliatsii* [All is not lost yet... Alternative dispute resolution at the level of appeals]. Moskva [in Russian].
9. Zhmud, V. (2008). *Zaprovadzhennia protsedury mediatsii (prymyrennia) u zakonodavstvi Ukrainy* [Introduction of mediation procedure in Ukrainian legislation]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Denysenko, S. V. (2012). *Strukturnyi analiz Mediatsiinykh protsedur* [Structural analysis of mediation procedures]. Moskva [in Russian].
11. Labutina, M. V. (2012). *Modeli mediatsii* [Models of mediation]. Samara [in Russian].
12. Shamir, Y. *Alternative dispute resolution approaches and their application*. [in English].
13. Kyselova, T. (2011). *Pravove rehuliuвання vidnosyn iz nadannia posluh mediatsii u zarubizhnykh krainakh* [Legal regulation of relations on the provision of mediation services in foreign countries]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Iasynovskyi, I.H. (2014). *Kharakterystyka modelei mediatsii v rozvynutykh krainakh* [Characteristics of mediation models in developed countries]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Hren, N. (2016). *Perevahy prysudovoi mediatsii dlia realizatsii prava na spravedyvyi sud* [Advantages of adjudicative mediation for exercising the right to a fair trial]. Kyiv [in Ukrainian].
16. Labutyna, M. V. (2012). *Modeli mediatsii* [Models of mediation]. Samara [in Russian].
17. Shynkar, T.I. (2017). *Zastosuvannia mediatsii v administratyvnomu sudochynstvi: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid* [Application of mediation in administrative proceedings: domestic and foreign experience]. Kyiv [in Ukrainian].
18. Davydenko, N. (2017). *Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv v Ukraini*. [Mediation as an alternative way of resolving disputes in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
19. Hmuzhynska, Ye. & Morek, R. (2018). *Mediatsiia: teoriia i praktyka* [Mediation: theory and practice]. Varshava [in Poland].
20. Riskin, L. (1996). *Understanding Mediators` Orientations, Strategies and Techniques: A Grid For the Perplexed*. [in English].
21. Fisher, R., Ury, W. (1983). *Getting to Yes. Negotiating Agreement without Giving in. Niu-York* [in English].
22. Baruch Bush, R.A. & Fogler, J.P. (1994). *Promise of Mediation. Responding to Conflict through Empowerment and Recognition*. San Francisco [in English].
23. Winslade, J. & Monk, G. A (2017). *Narrative Approach to Mediation*. [in English].
24. Umbreit, M.S. (1997). *Humanistic Mediation. A Transformative Journey of Peacemaking. Mediation Quarterly, 14*, 201-213. [in English].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.35774/app2020.03.021
УДК 341

Анжеліка Баран,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та міграційної політики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2134-1325>

«ПРАВО НА ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ»: ГЕНЕЗА, СУТНІСТЬ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У РІШЕННЯХ ЄСПЛ

Розглянуто трансформацію тлумачення терміна «приватне життя», його особливості та сутність. Особливу увагу приділено узагальненню та систематизації поняття «приватне життя» у рішеннях Європейського суду з прав людини. Означено пріоритетність застосування прецедентної практики ЄСПЛ в національному судочинстві.

Ключові слова: права людини, право на приватне життя, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Бібл.: 12.

Баран А.

«Право частной жизни»: генезис, сущность и применение в решениях ЕСПЧ

Рассмотрена трансформация толкование термина «частная жизнь», его особенности и сущность. Особое внимание уделено обобщению и систематизации понятие «частная жизнь» в решениях Европейского суда по правам человека. Отмечено приоритетность применения прецедентного права ЕСПЧ в национальном судопроизводстве.

Ключевые слова: права человека, право на неприкосновенность частной жизни, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.

Baran A.

Right to privacy: genesis, essence and application in ECHR decisions

The transformation of the interpretation of the term «private life», its features and essence is considered. The study of the ideas of Plato, Aristotle, Sophists, Roman jurists allowed to substantiate the idea that ancient society created certain preconditions for the formation of private life. The development of the idea of the need to consider a set of information about an individual as an object of legal protection, laid the American legal scholars. The development of this idea is reflected in the concept of the right to privacy.

The basic document enshrining the right to privacy in the constitutions adopted in the second half of the twentieth century. became the Universal Declaration of Human Rights. In Soviet legal theory, private life was actively denied and condemned as a manifestation of individualism, was of a secondary nature and was actively eradicated. On the European continent, the main document that enshrines and regulates the right to privacy is the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, Article 8 of which guarantees the right to respect for private and family life, housing and correspondence, and determines the conditions under which this right may be restricted. In terms of protection of Art. 8 The ECHR operates with the concept of «information about a person's private and family life».

In addition, the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR), which are precedent-setting and binding, are important in establishing the right to privacy. In the process of studying the precedents and legal positions of the ECHR on Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms shows a tendency to a broader understanding of the meaning of «private life».

In particular, summarizing the practice of the ECHR, there are four main components of the right to respect for private life: information (includes such aspects as dissemination of personal information, collection and processing of personal data); physical (protection of physical integrity of the person); communication (security and privacy of correspondence, e-mail, telephone conversations and other types of private communications); spatial (covers the concept of home, workplace, ie the immediate environment of the person. that «private life is a very broad concept that has no comprehensive definition. Analysis of the legal positions of the ECHR is extremely important, especially to enrich the experience of domestic jurisprudence.

Keywords: human rights, right to privacy, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Відповідно до сучасної конституційної доктрини найвищою соціальною цінністю є людина, її права та свободи. Права людини, їхня генеза, сутність – складне багатовимірне поняття, яке науковці досліджують у різноманітних вимірах протягом багатьох століть. Традиційно вважається, що фундаментальні природні права людини належать людству з моменту народження і можуть лише бути визнані та закріплені державою законодавчо.

Право на приватне життя є одним із основоположних прав людини і громадянина, відображає прагнення кожної людини мати свій особистий світ, що не підлягає контролю з боку держави, соціуму та є захищеним від вторгнення ззовні. У правовому розумінні людина лише тоді може відчувати себе індивідом, коли має змогу самостійно регулювати взаємовідносини з іншими. Як відомо, право на приватне життя не є абсолютним, адже в суспільстві, яке функціонує на демократичних засадах, неможливо повністю забезпечити кожну особу абсолютною свободою, не встановлюючи межі. Виникає два суперечливі явища: право на приватне життя і можливість з боку органів державної влади обмежити це право.

На сьогодні особливо актуальним є захист з боку держави приватної інформації про особистість, адже така інформація стає товаром, сучасні науково-технічні досягнення надають величезні можливості для її накопичення та використання, перетворюють її в засіб контролю та маніпулювання людською поведінкою. Завдання держави – забезпечити баланс між свободою у вирішенні питань власного життя індивіда, високим рівнем його захисту та раціональним обмеженням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та зміст «приватного життя» досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: О. Барабаш, В. Гербут, Ю. Дем'яненко, А. Кардаш, Л. Ємчук, О. Панкевич, С. Шевчук та ін.

Мета статті – розкрити генезу та сутність поняття «право на приватне життя», здійснити його аналіз у застосуванні ЄСПЛ з метою подальшого вдосконалення правового визначення у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом всієї історії людства право на приватне життя, приватність не завжди визнавались, однак перші передумови їх закріплення як обов'язкових були

закладені в ідеях, концепціях, працях мислителів Стародавнього світу. Як уважається, історія приватності налічує більш як 3000 років, а в сучасному розумінні – усього лише понад 150 років.

За часів Стародавньої Греції та Риму філософи шукали відповідь на запитання: що таке право на приватне життя, чи потрібна приватність взагалі індивіду? Дослідження ідей Платона, Аристотеля, софістів, римських юристів дали змогу обґрунтувати думку, що античне суспільство створило певні фундаментальні основи для формування права на приватне життя. Із посиленням впливу релігії християнства, яке проповідувало унікальність кожної людини, її життя, дій, думок, стародавні ідеї про приватне життя набувають нового змісту. Духовенство обстоює думку, що приватним може бути лише праведне життя, а в інших випадках церква має право володарювати над думками й діями людини. Ці погляди дещо змінюються з поширенням протестантського руху, а ідея особистого спасіння призводить до формування ідеології індивідуалізму, за якого особі вперше надається можливість самостійно влаштувати приватне життя.

Наприкінці XVII ст. розпочинається поступове формування концепції щодо права людини на недоторканність приватного життя (як у теорії, так і на практиці), яке охоплює ліквідацію інквізиції, заборону торгтур, незалежність громадян від сваволі правителів тощо. Прогресивні ідеї просвітників Англії, Франції, Німеччини використали та розвинули американські мислителі періоду визвольної боротьби за незалежність колоній від панування метрополій [1, с. 96].

XIX ст. стало «золотим століттям приватності». Саме тоді сформувалося його поняття і термінологія. Стаття «Право на приватність», яку опублікували в 1890 р. випускники Гарвардської школи права С. Уоррен та Л. Брандейс, вважається однією з найбільш відомих, авторитетних та впливових наукових праць к юриспруденції. У зв'язку з цим більшість сучасних вітчизняних та іноземних науковців дійшли висновку, що початок розробки ідеї про необхідність розгляду сукупності інформації про фізичну особу як об'єкт правової охорони, поклали американські вчені-правознавці. Цю ідею було розвинуто у концепції права на приватність (right to privacy).

С. Уоррен та Л. Брандейс підходили до змісту права на недоторканність приватного життя з позицій його виникнення: у результаті розвитку друкарської справи, фотографії з'явилася нова сфера правової реальності, що потребує захисту. Зважаючи на це, була висловлена ідея про необхідність законодавчого захисту права на приватне життя. Ця концепція виникла з аналогії з авторським правом, тому таке право не підлягає захисту в разі, якщо власник інформації не оприлюднить її за власною ініціативою. Водночас вказується на недоцільність обґрунтування права на приватне життя авторським правом або правом власності, оскільки предмет захисту в такому разі інший. Стаття С. Уоррена та Л. Брандейса визначила напрямки розвитку загального права США в частині захисту життя і стала базисом для подальшого розвитку цього права як у країнах англосаксонської системи права, так і на континенті. На розвиток концепції права на приватне життя в США суттєво вплинули прецеденти Верховного Суду США, тлумачення останнім Біллія про права з позицій захисту недоторканності приватного життя. Водночас у правовій доктрині США немає єдності щодо розуміння правової природи права на приватність [2, с. 14].

Базовим документом закріплення права на приватне життя в конституціях, прийнятих у другій половині XX ст., була Загальна декларація прав людини, яка була прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 217 (III). Стаття 12 Загальної декларації проголошує: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» [3].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. розширив сферу застосування право на приватне життя, закріпивши положення, що «жодна особа не може бути без її добровільної згоди піддана медичним чи науковим дослідженням; що ніхто не може зазнавати безпідставного і незаконного втручання в його особисте та сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію; що кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань (статті 7,17) [4].

У той самий час у радянській правовій теорії приватне життя активно заперечувалося і засуджувалося як вияв індивідуалізму, мало другорядний характер й активно викоринювалося. Натомість на практиці часто застосовували тактику стеження, таємного спостереження і використання методів незаконного вторгнення в приватне життя своїх громадян. Тільки на початку 70-х років приватне життя та його недоторканність стають об'єктом дослідження науковців, перші спроби яких обґрунтувати нагальну потребу у праві на приватність з часом знаходять підтримку серед юристів. Найбільш бурхливий розвиток

поняття приватного життя відбувається у другій половині ХХ ст. Ідея приватності стала домінуючою на міжнародно-правовій арені й була закріплена в міжнародно-правових актах у сфері прав людини [1, с. 97].

На європейському континенті основним документом, який закріплює та регулює право на приватне життя, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., стаття 8 якої гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції, а також визначає умови, за яких дозволяється обмежувати це право [5]. В аспекті захисту ст. 8 ЄСПЛ оперує поняттям «інформація про приватне і сімейне життя особи».

Крім того, важливе значення у встановленні права на приватне життя відіграють рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які мають прецедентний і загальнообов'язковий характер. У процесі дослідження прецедентів та правових позицій ЄСПЛ щодо ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод виявлено тенденцію до все більш широкого розуміння змісту поняття «приватне життя». Зокрема, узагальнивши практику ЄСПЛ, науковці виокремлюють чотири основні складові права на повагу до приватного життя: інформаційна (охоплює такі аспекти, як поширення відомостей про особу, збір та обробка персональних даних); фізична (захист фізичної недоторканості особи); комунікативна (безпека та приватність листування, електронної пошти, телефонних розмов та інших видів приватних комунікацій); просторова (охоплює поняття дому, робочого місця, тобто безпосереднього середовища особи [6, с. 135].

У правових позиціях ЄСПЛ відсутнє уніфіковане визначення поняття «приватне життя», зокрема у справі «Німці проти Німеччини» (1992 р.) Європейський суд зазначив, що він не вважає за можливе або необхідне дати вичерпне визначення поняття «приватне життя» і що було б неправильно обмежувати його «внутрішнім колом», де кожен може жити таким своїм власним життям, якому він надає перевагу, і повністю виключити з цього зовнішній світ, що не входить до складу цього кола [2, с. 19].

Поняття приватного життя не обмежується «внутрішнім колом», в якому людина може жити власним особистим життям і виключати зовнішній світ. Повага до приватного життя також має певною мірою охоплювати право встановлювати та розвивати відносини з іншими особами (Von Hannover проти Німеччини (№ 2), § 95; Niemietz проти Німеччини, § 29; Votta проти Італії, § 32) [10].

Згідно з практикою ЄСПЛ порушення зі сторони держави статті 8 бувають двох видів: порушення позитивного зобов'язання (незабезпечення умов для реалізації права) та порушення негативного зобов'язання (невиправдане втручання). Більшість справ у практиці ЄСПЛ стосуються саме порушення негативного зобов'язання. Втручання не є виправданим, якщо порушено один із трьох елементів «трискладового тесту»: законність обмеження, законну мету та необхідність у демократичному суспільстві. Законна мета є найменш дієвим із цих критеріїв.

Втручання є законним за таких умов:

- закріплення підстави правообмеження в законі;
- здійснення правообмеження згідно з процедурою, встановленою законом;
- зрозумілість і доступність закону;
- передбачуваність наслідків застосування закону;
- закон, який встановлює підставу обмеження права, повинен захищати від свавілля;
- чітке обмеження дискреційних повноважень уряду щодо правообмеження. ЄСПЛ тлумачить вираз «необхідне в демократичному суспільстві» як відповідність між метою та засобами її досягнення.

Засоби будуть вважатися непропорційними за таких умов:

- під час прийняття рішення не заслухано думку особи, чії права обмежуються;
- під час прийняття рішення обов'язок щодо доказування перекладено на особу, чії права обмежуються;
- не встановлено всі важливі обставини, у яких відбувається правообмеження;
- відсутність дискреційних повноважень, що робить закон автоматичним там, де він повинен бути гнучким;
- надмірна тривалість процедури захисту.

Розгалуженість і послідовність цього тесту необхідна ЄСПЛ для досягнення одноманітності в розгляді справ на виконання принципу stare decisis [7 с. 119–120].

Взірцевою, з точки зору захисту права на повагу приватного та сімейного життя, є справа Класс та інші проти Німеччини. Пан Класс та інші співзаявники, які були ув'язненими та відбували покарання в одній з німецьких тюрем, подали скаргу до ЄСПЛ щодо обмеження владою їхнього права на таємницю листування тим фактом, що навіть за умови, що таке втручання в їхнє особисте життя проводиться на

законних підставах, органи дежавної влади все одно повинні повідомляти про такі заходи зацікавлених у цьому осіб, надаючи таким чином можливість оскаржувати ці заходи в судовому порядку.

ЄСПЛ погодився з правомірністю такого підходу і зазначив, що Конвенція та її інститути були створені з метою захисту окремих осіб, відповідно процесуальні норми Конвенції повинні застосовуватися таким чином, щоб зробити систему індивідуальних звернень ефективною та дієвою [8, с. 80].

Враховуючи дуже широке коло питань, що охоплює приватне життя, справи, що підпадають під це поняття, автори Довідника із застосування статті 9 ЄКПЛ «Свобода думки, совісті та релігії» пропонують розділити на три основні категорії, щоб забезпечити певні засоби класифікації, а саме: фізичну, психологічну чи моральну цілісність особи, її приватність та її ідентичність.

Зокрема, ЄСПЛ уперше вказав, що поняття приватного життя охоплює фізичну і моральну цілісність особи в рішенні Х і У проти Нідерландів, § 22. Ця справа стосувалася сексуального насильства щодо психічнохворої шістнадцятирічної дівчини та відсутності норм кримінального права, щоб забезпечити їй ефективний та практичний захист.

Що стосується захисту фізичної та психологічної недоторканості особи від інших осіб, ЄСПЛ визнав, що позитивні зобов'язання влади – у деяких випадках за статтями 2 або 3 та в інших випадках відповідно до статті 8, прийнятих окремо або у поєднанні зі статтею 3 Конвенції, може охоплювати обов'язок встановлювати і застосовувати на практиці належні правові межі, що забезпечують захист від насильства з боку приватних осіб (Osman проти Сполученого Королівства, §§ 128-130, Bevacqua та S. проти Болгарії, п. 65; Сандра Янкович (Sandra Janković) проти Хорватії, § 45; А. проти Хорватії, § 60; Đorđević проти Хорватії, §§ 141–143; Söderman проти Швеції [ВП], § 80).

Суд також розглянув наслідки статті 8 для випадків, пов'язаних з примусовим медичним лікуванням або медичним ушкодженням. У деяких випадках органи Конвенції встановили, що певні медичні тести, які є обов'язковими (Асманне та інші проти Бельгії, ухвала Комісії, Boffa та інші проти Сан-Марино, ухвала Комісії; Salvetti v. Italy), або за рішенням суду (Х проти Австрії, ухвала Комісії, Peters проти Нідерландів, ухвала Комісії), можуть бути пропорційним втручанням у статтю 8 навіть без згоди пацієнта.

У своїй практиці ЄСПЛ також стверджує, що психічне здоров'я має розглядатися як важлива частина приватного життя, пов'язана з аспектом моральної цілісності. Збереження психічної стабільності в цьому контексті є неодмінною умовою ефективного здійснення права на повагу до приватного життя. У справі Претті (Pretty) проти Сполученого Королівства ЄСПЛ вперше дійшов висновку, що право на вибір способу своєї смерті є елементом приватного життя відповідно до статті 8 (§ 67) [9, с. 770–771].

Стаття 8 також може застосовуватись до екологічних справ, незалежно від того, чи забруднення безпосередньо спричинено державою, ЄСПЛ визнав протиправним сморід від сміттєзвалища біля в'язниці, що досягав камери ув'язненого, яка протягом кількох років вважалася його єдиним «житловим простором», що негативно впливало на якість його життя та самопочуття і що підпадало під дію приватного та сімейного життя (Брендуше (Brândușe) проти Румунії 25, §§ 64–67), а також справа щодо тривалої відмови органів влади із забезпечення збирання, обробки та утилізації сміття (Ді Сарно (Di Sarno) та інші проти Італії (26, § 112) [10].

ЄСПЛ визначає у своїй практиці, що гендерна ідентичність є також важливими складовими елементами приватної сфери, захищеної статтею 8 (В. проти Франції). За матеріалами судових справ, що пов'язані з гендерною ідентичністю особи, та за результатами розгляду яких Європейським судом було встановлено порушення прав людини за ЄКПЛ, В. С. Гербут виокремлює дві великі групи визнаних судом прав, а саме: такі, що стосуються процедури зміни статі (зокрема, Судом знайдено порушення у випадках:

- а) відсутності достатнього рівня законодавчого забезпечення процедури зміни статі;
 - б) відмови страхових органів у покритті коштів на операцію зі зміни статевої приналежності;
 - в) зобов'язання особи до стерилізації як обов'язкової умови для дозволу на операцію зі зміни статі);
- такі, що стосуються юридичного закріплення та визнання зміненої статі особи (за різних обставин, суд знаходив недотримання прав людини щодо:

- а) можливості зміни статевого маркеру для транссексуалів в ідентифікаційних документах та сертифікатах про народження, як самостійну можливість, а також в поєднанні з обмеженнями щодо
- б) пенсійного забезпечення та деяких інших соціальних прав;
- в) можливості укладати шлюб;
- г) окремих аспектів батьківських прав та обов'язків) [11, с. 15]

На сьогодні окремо варто виокремити справи ЄСПЛ щодо інтернет-приватності, адже соціальні мережі є вагомою складовою сучасного спілкування, і загалом життя кожної людини у всьому світі стає

неможливим без використання мережі Інтернет. З огляду на це цілком логічно, що збільшується кількість спорів та судових справ, пов'язаних з використанням всесвітньої мережі. Важливим є питання юрисдикції ЄСПЛ у справах щодо приватності в Інтернеті, адже в публікаціях у соціальних мережах перетинають часто присутній транскордонний елемент. Це викликає, серед іншого, питання з приводу обставин, за яких суд може здійснювати юрисдикцію щодо відповідача, розташованого або який проживає в іншій державі, де була подана скарга про передбачуваний злочин або цивільно-правові правопорушення, скоєні через Інтернет. Ці питання, мають вирішувати насамперед національні суди, які застосовують відповідні принципи міжнародного приватного права щодо юрисдикції, що безпосередньо не стосується Європейського суду з прав людини. Такий висновок був підтверджений у справі Премінін проти Росії [Preminin v. Russia] (скарга № 44973/04, Постанова від 10 лютого 2011 р.).

Актуальною є проблема щодо відповідальності за несанкціоноване оприлюднення в мережі особистих даних, які містяться в реєстрах зберігання. Згідно з правовою позицією ЄСПЛ, держава повинна нести відповідальність за поведінку третіх сторін, що зберігають інформацію для приватних осіб. Наприклад, у справі Леандер проти Швеції, 26 березня 1987 р § 48, Серія А, № 116 суд прийняв рішення, що розголошення даних із поліцейського реєстру є втручанням у здійснення права особи на приватне життя, подальше використання таких даних немає значення.

Концепція приватного життя, крім того, містить елементи, що стосуються права особи на своє зображення (Шачча проти Італії, № 50774/99, § 29, ЄСПЛ 2005-I). Іншими словами, фотографії або відеокліпи, які містять зображення особи, будуть підпадати під сферу дії статті 8. Фактично право на захист особистих зображень охоплює право особи контролювати використання свого зображення, у тому числі право відмовитись від публікації. Це важливо в разі розміщення фото у соціальних мережах або на сайтах в Інтернеті. Це та сфера, де захист репутації та прав інших осіб стає особливо важливим, тому що фотографії можуть містити дуже особисту або навіть конфіденційну інформацію про особу чи її сім'ю.

Втручанням у приватне життя ЄСПЛ вважає також запис голосу особи для проведення подальшого аналізу чи ведення спостереження за особою (П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства та Узун проти Німеччини) [12].

Висновки. З огляду на вищевказане аналіз правових позицій ЄСПЛ є надзвичайно важливим передусім для збагачення досвіду вітчизняної судової практики, адже така міжнародна інстанція є найбільш успішною моделлю захисту прав людини та авангардною формою міжнародного юридичного процесу за всі роки його існування. Сподіваємось, що національна судова система враховуватиме та ефективно впроваджуватиме кращі надбання прецедентів ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Барабаш О. Л. Становлення та зміст поняття «приватне життя». *Правова держава*. 2014. № 18. С. 96–100.
2. Гербут В. С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність : сутнісний зміст та гарантії захисту : автореф. дис. канд. юрид наук : 12.00.02 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2018. 24 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 01.10.2020).
4. Дем'яненко Ю. І. Окремі аспекти значення Конвенції про захист прав та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини для розуміння приватного життя як об'єкта кримінально-правової охорони. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 133–137.
5. Кардаш А. В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019. 244 с.
6. Ємчук Л. В. Право на повагу до приватного та сімейного життя в практиці Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 8. С. 117–122.
7. Сироїд Т. Л. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Харків : Право, 2019. 310 с.
8. Панкевич О. Захист права на приватність: динаміка світоглядно-методологічних основ (за матеріалами практики європейського суду з прав людини). *Право України*. № 4. 2017. С. 66–76.
9. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на повагу до приватного і сімейного життя. Переклад з доповненнями адвокатів, кандидатів юридич-

них наук Олександра Дроздова та Олени Дроздової. Рада Європи, 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf (дата звернення: 07.09.2020).

10. Інтернет: прецедентне право Європейського Суду з прав людини. Рада Європи. Європейський Суд з прав людини, доповнення: станом на червень 2015. 56 с. URL : <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/publikacii/2016-03-10.echr.internet.droz dov.pdf> (дата звернення: 11.09.2020).

References

1. Barabash, O.L. (2014). Stanovlenia ta zmist poniatia «pryvatne gytia» [Formation and content of the concept of private life]. *Pravova derzhava – Legal state*, 18, 96-100 [in Ukrainian].
2. Gerbut, V.S. (2018). Pravo na seksualnu orientaciiu ta gendernu identychnist [The right to sexual orientation and gender identity: substantive content and guarantees of protection]. Extended abstract of candidate's thesis. Uzhorod: UzhNu [in Ukrainian].
3. *Konvenciia pro zahyst prav ludyny i osnovopolognykh svobod, ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-BP vid 17.07.97 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Demianenko, Yu.I. (2013). Okremi aspekty znachenia Konvencii pro zahyst prav ta osnovopolognykh svobod ta praktyky Evropeiskogo sudu z prav ludyny dlia rozuminia pryvatnogo zhytia iak obekta kryminalno-pravovoi ohorony [Some aspects of the importance of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights for the understanding of privacy as an object of criminal law protection]. *Urydychnyi visnyk – Legal bulletin*, 4(29), 133-137 [in Ukrainian].
5. Kardash, A.V. (2019). *Konstytuciino-pravovyi zahyst informacii pro osobu (porivniialno-pravovyi aspekt) [Constitutional and legal protection of information about a person (comparative legal aspect)]*. Candidate's thesis. Harkiv [in Ukrainian].
6. Eimchuk, L.V. (2015). Pravo na povagu do pryvatnogo ta simeinogo gytia v praktyci Evropeiskogo sudu z prav ludyny [The right to respect for private and family life in the case law of the European Court of Human Rights]. *Almanah mignarodnogo prava – Almanac of International Law*, 8, 117-122 [in Ukrainian].
7. Syroid, T.L. (2019). *Mignarodnyi zahyst prav ludyny [International protection of human rights]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Pankevych, O. (2017). Zahyst prava na pryvanist: dynamika svitogliadno-metodologichnykh osnov (za materialamy praktyky Evropeiskogo sudu z prav ludyny) [Protection of the right to privacy: dynamics of worldview and methodological bases (based on the materials of the practice of the European Court of Human Rights)]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukrainian*, 4, 66-76 [in Ukrainian].
9. *Posibnyk za stateu 8 Konvencii pro zahyst prav ludyny ta osnovopolognykh svobod. Pravo na povagu do pryvatnogo i simeinogo gytia [Handbook under Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The right to respect for private and family life]*. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf [in English].
10. *Internet: precedentne pravo Evropeiskogo Sudu z prav ludyny [Internet: case law of the European Court of Human Rights]* (2015) Retrieved from: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/publikacii/2016-03-10.echr.internet.droz dov.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020.

DOI: 10.35774/app2020.03.028
УДК 34.07

Олександра Васильчишин,

доктор економічних наук, в.о. завідувача
кафедри кримінального права і процесу,
економічної безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9948-5532>

Андрій Колесніков,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу,
економічної безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

Ольга Баранецька,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу,
економічної безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4352-4421>

Іван Мельник,

викладач кафедри кримінального права і
процесу, економічної безпеки та правоохо-
ронної діяльності
юридичного факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БАЗИС РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Обґрунтовано необхідність та особливості комплексного підходу до інформаційного забезпечення роботи правоохоронних органів із позиції поєднання різних каналів отримання інформації. Охарактеризовано можливості та напрямки використання інформаційно-пошукової системи Міністерства внутрішніх справ. Окреслено особливості роботи з відкритими базами даних. Визначено окремі інтегровані інформаційно-пошукові та аналітичні системи, що дають змогу отримувати інформацію з багатьох баз даних одночасно. Описано специфіку правового регулювання, а також технічного та організаційного забезпечення поліграфологічних досліджень. Окреслено важливість невербальних каналів інформації та особливості їх опрацювання в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: правоохоронні органи, інформаційно-пошукові системи, поліграфологія, геолокація, невербальна інформація.

Васильчишин О., Колесніков А., Баранецька О., Мельник І.

Информационный базис работы правоохранительных органов

Обоснована необхідність та особливості комплексного підходу к інформаційному забезпеченню роботи правоохоронних органів по позиції поєднання різних каналів отримання інформації. Охарактеризовані можливості та напрямки використання інформаційно-пошукової системи Міністерства внутрішніх справ. Окреслені особливості роботи з відкритими базами даних. Окреслені окремі інтегровані інформаційно-пошукові та аналітичні системи, що дають змогу отримувати інформацію з багатьох баз даних одночасно. Описано специфіку правового регулювання, а також технічного та організаційного забезпечення поліграфологічних досліджень. Окреслено важливість невербальних каналів інформації та особливості їх опрацювання в правоохоронній діяльності.

© Олександра Васильчишин, Андрій Колесніков, Ольга Баранецька, Іван Мельник, 2020

ганизационного обеспечения полиграфологических исследований. Определены важность невербальных каналов информации и особенности их обработки в правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительные органы, информационно-поисковые системы, полиграфология, геолокация, невербальная информация.

Vasylychshyn O., Kolesnikov A., Baranetska O., Melnyk I.

Informational basis of law enforcement bodies activity

The modern system of law enforcement agencies, like many other state institutions, operates in an open and closed information space and dynamic information threats and opportunities, so it is important to maximize the use of tools and opportunities to work with information and to develop skills of analysing it.

The aim of the article is to analyze the information component, and to search the directions for its development to ensure the effectiveness of law enforcement.

In the article it is substantiated the need and features of integrated approach to information support of law enforcement activity from the point of combining different channels of receiving the information. There are characterized possibilities and directions of using the information retrieval system of the Ministry of Internal Affairs, which was created to unite information resources operating in the bodies and departments of Ukraine's internal affairs bodies, into a single information and analytical complex using modern information technologies, computer and telecommunication equipment to support the operational activities of the bodies and department of internal affairs.

The special features of working with open databases are outlined, in particular with the Unified state web portal of open data, which is formed on the basis of a combination of dataset search within different groups. It was identified the separate integrated information retrieval and analytical systems that allow obtaining information from many databases at one time. Their capabilities and benefits of use in the investigation process are outlined. The specifics of legal regulation, as well as technical and organizational support of polygraph studies are described. This aspect is important from the standpoint of human resourcing and implementation of professional functions. In the first case we are talking about the fact that one of the conditions of employment on the relevant positions of law enforcement agencies is a polygraph examination, in the second - polygraph examinations are an important additional information channel during the investigation activity. The importance of non-verbal information channels and aspects of its use in law enforcement activity are outlined.

Keywords: law enforcement agencies, information retrieval systems, polygraph science, geolocation, non-verbal information.

Постановка проблеми. Сучасна система правоохоронних органів, як і багато інших державних інституцій, функціонують в умовах відкритого і закритого інформаційного простору та динамічних інформаційних загроз і можливостей, тому важливим є якомога повніше використання інструментів і можливостей роботи з інформацією, та формування навичок її аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності присвячено змістовні та ґрунтовні наукові праці, зокрема дисертаційна робота С. Сеника щодо питань адміністративно-правового регулювання діяльності поліції у сфері обігу інформації з обмеженим доступом. Змістовними є праці С. Пенькова, А. Щедрика, В. Плетенця, А. Мовчан, Ю. Федоренко та інших.

Додаткової уваги потребують питання комплексності підходу до інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності.

Мета статті полягає в аналізі інформаційної складової та пошуків напрямків її розвитку щодо забезпечення ефективності правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система правоохоронної діяльності в процесі реалізації своїх професійних функцій є дотичною майже до усіх сфер життя суспільства, що зумовлює її роботу в глобальному інформаційному просторі із значною кількістю каналів отримання, обробки і внесення інформації. Використовуються як традиційні, так і інноваційні методи й прийоми.

Базовою інформаційною системою, що офіційно впроваджена у 2009 р., є Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України (ІПСУ).

Метою створення ІПСУ є об'єднання інформаційних ресурсів, що функціонують в органах і підрозділах внутрішніх справ України, в єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання для підтримки оперативно-службової діяльності органів та управління внутрішніх справ, щоб значно зміцнити свою спроможність протидіяти злочинам та запобігати їм.

Метою ІПС є інформаційне, аналітичне та організаційно-технологічне забезпечення службової діяльності структурних підрозділів регіональних, міських, лінійних управлінь (управлінь) головних управлінь, управлінь МВС України.

Відповідно до свого призначення ІПС вирішує такі завдання:

- автоматизація процесів обліку отриманої інформації, обробки інформаційних запитів, пошуку та відбору необхідної інформації;
- здійснення діяльності з пошуку інформації, аналітичних досліджень;
- обмін інформацією між інтегрованими банками даних ІПС відповідних рівнів та забезпечення постійного зв'язку між ними, уніфікація технологічних процедур обробки документів, збору, реєстрації, накопичення та обробки інформації, що надходить до кожного банку даних;
- постійне формування, оновлення та адміністрування банків даних ІПС, забезпечення надійності, оперативного доступу та збереження інформаційного ресурсу;
- формалізація технологічних процесів обробки інформації, визначення типових маршрутизаційних технологічних схем для їхньої реалізації;
- забезпечення надійного зберігання інформаційних записів, найбільш зручна їхня систематизація;
- забезпечення всебічного захисту інформації та обмеження доступу до інформації, що зберігається в ІПС;
- автоматизація збору даних про результати технологічних процесів в обліку інформації, формування аналітичних та статистичних звітів (довідок);
- інформаційне забезпечення управлінської діяльності, підготовка аналітичних та довідкових матеріалів;
- наскрізний контроль (підрозділ контролю, начальник управління внутрішніх справ, безпосередній виконавець) за своєчасністю та повнотою надання первинних бухгалтерських та інформаційно-пошукових документів, аналіз їхньої повноти, сумісності та об'єктивності.

Інформаційні ресурси (об'єкти обліку) ІПС – це об'єктивно поєднаний набір інформації, яка безпосередньо стосується осіб, кримінальних та адміністративних правопорушень, а також інших подій, що накопичуються в процесі службової діяльності органів внутрішніх справ за обсягом, структурою та процедурою, які визначаються завданнями органів внутрішніх справ, відповідно до чинного законодавства [1].

Розробка такої інтегрованої інформаційної системи є значним кроком у напрямку підвищення швидкості інформаційного обміну та зручності отримання інформації, однак вона не вичерпує можливостей оперування максимумом інформаційних потоків, що можуть бути корисними працівнику правоохоронних органів під час виконання ним своїх професійних обов'язків. Є значна кількість інформації, яка прямо не належить до криміналістично значущої інформації, однак вона може мати оперативний інтерес для встановлення певних фактів, обставин інформації про об'єкт чи особу.

Найбільшою офіційною збіркою відкритих даних є Єдиний державний вебпортал відкритих даних [2]. В цій базі сформовано пошукові набори даних за групами: будівництво, економіка, освіта і культура, сільське господарство, транспорт, держава, земля, охорона здоров'я, соціальний захист, фінанси, екологія, молодь і спорт, податки, стандарти, юстиція. У кожній групі визначено перелік наборів даних (наприклад, у групі «юстиція» 20 наборів даних, у групі «держава» – 39). Більшість інформації для зручності подається у ексель таблицях.

Умови, що ускладнюють використання описаного вебресурсу полягають у тому, що для пошуку інформації в різних напрямках про особу чи підприємство потрібно заходити в кожен набір даних окремо. Щоб уникнути цієї складності, доцільно використовувати інтегровані інформаційно-пошукові та аналітичні системи, що об'єднують інформацію некриміналістичного характеру, але яка може бути цінною для проведення слідчих дій. Однією із систем, що має доступ до значної кількості відкритих баз даних, є платформа Ю-контрол, що має доступ більш ніж до 70 баз даних та дозволяє графічно відобразити множинність таких зав'язків.

Рис. 1. Графічне зображення системи зв'язків, отриманих у результаті використання інформаційно-пошукової та аналітичної системи Ю-контрол [3]

* - інформація представлена у вигляді наочного прикладу

Аналогічно відображається система зв'язків при пошуку особи. Зручність цієї системи в тому, що тут додатково є інформація про судові справи, тендери, ліцензії, власність, історія, експрес аналіз фінансових результатів діяльності тощо. Найкраще така інформація може бути використана у напрямку правоохоронної діяльності, що стосується фінансових розслідувань. Схожого типу інформацію можна отримати на платформі Клеріті проджект [4], однак тут масиви доступної інформації дещо менші.

Ще одним важливим джерелом інформації, зокрема в системі фінансових розслідувань, є окремі офіційні сайти, наприклад сайт Державної служби фінансового моніторингу, на якому постійно оновлюються аналітичні матеріали та типологічні дослідження щодо відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, кіберзлочинів, привласнення коштів і майна державних підприємств та ін. [5]. Дані типології є корисними для формування базових навичок і розуміння основних принципів та методів злочинних дій у різних сферах.

Окрім формалізованої та структурованої інформації, вигляд якої є чітко визначеним, є також інші технічні, психологічні та організаційні можливості та інструменти роботи з інформаційними потоками. Одним з таких є поліграфологічні дослідження. Такий аспект є важливим з позиції кадрового забезпечення та реалізації професійних функцій. У першому випадку мова йде про те, що однією з умов найму на роботу на відповідні посади правоохоронних органів є перевірка на поліграфі, у другому – поліграфологічні дослідження є вагомим додатковим інформаційним каналом при проведенні розслідування. Водночас специфіка практичного використання поліграфа накладає умови й обмеження, перше з яких визначене у статті 28 Конституції України, де йдеться про те, що «ніхто без його добровільної згоди не може бути підданим медичним, науковим чи іншим дослідженням» [6]. У статті 281 Цивільного кодексу України вказано, що «медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою» [7], тобто ніхто не може бути примушений до перевірки на поліграфі. Єдиний виняток зазначено у статті 26 Кодексу законів про працю України: «при укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається» [8]. Власне такий виняток характерний для окремих категорій працівників правоохоронних органів.

Методики поліграфологічного опитування об'єднуються у два класи: методика піку напруги і методика питань порівняння.

Під поняттям «методика піку напруги» варто розуміти сукупність тестових процедур, що охоплюють тест з відомим рішенням, пошуковий тест, тест на виявлення прихованої інформації та стимулювальний тест.

Методика питань порівняння – це загальна назва для стандартних тестових форматів, що поєднують в собі два ймовірних варіанти (правдивий і неправдивий).

Використання техніки опитування з використанням поліграфа в процесі розслідування злочинів Національною поліцією надзвичайно важливо і допомагає визначити: достовірність показань опитаної особи щодо обставин конкретного злочину; коло осіб, причетних до злочину, або тих, хто має інформацію

про конкретне кримінальне правопорушення; розташування речових доказів на території та в приміщеннях; правдивість та надійність показань свідків, отриманих від потерпілих чи заявників, тощо. Більш детально про правові, технічні та організаційні особливості поліграфологічних досліджень, зокрема у правоохоронній сфері, можна ознайомитись у джерелах [9; 10; 11].

Особливим видом інформації в правоохоронній діяльності є невербальна. Для правоохоронців такий вид інформації є особливо актуальним, оскільки потенційні правопорушники можуть спотворювати, приховувати її або сам факт володіння нею. Також важливо вміти «прочитати» готовність підозрюваного до непередбачуваних дій за мить до їх виникнення. В окремих випадках це може врятувати здоров'я і навіть життя.

Опрацювання та використання невербальної інформації залежить від професійних знань, навичок та поведінки учасників слідчих дій. Форми та умови застосування окремих результатів досліджень невербальної інформації закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України. Ефективність використання невербальної інформації під час слідчої дії зменшує протидію будь-якого учасника слідчої дії.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, зазначимо, що сучасний правоохоронець є учасником системи глобального інформаційного обміну як спеціалізованої правоохоронної, так і інших видів інформації. Навички у використанні новітніх інформаційних продуктів, сучасних технічних засобів та невербальних інформаційних потоків значно підвищують ефективність слідчих дій.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 436 від 28.12.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09#Text> (дата звернення 8.09.2020).
2. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/> (дата звернення 8.09.2020).
3. Офіційний сайт інтегрованої інформаційно-пошукової системи youcontrol. URL: <https://youcontrol.com.ua/> (дата звернення 10.09.2020).
4. Офіційний сайт інформаційно-пошукової системи Clarity Project. URL: <https://clarity-project.info/> (дата звернення 10.09.2020).
5. Типології Держфінмоніторингу. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/tipologi/tipologi-derzhfinmonitoringu> (дата звернення 10.09.2020).
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.09.2020).
7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.09.2020).
8. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 14.09.2020).
9. Мотлях О. І., Корж Є. М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України. Київ : Освіта України, 2017. 104 с.
10. Офіційний сайт всеукраїнської асоціації поліграфологів. URL: <https://polygraph.ua/zakonodavstvo/> (дата звернення 13.09.2020).
11. Мотлях О. І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід. *Стратегія розвитку України*. 2011. № 3. С. 199–201.

References

1. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Intehrovanu informatsiino-poshukova systemu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy" [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval the Regulations of Integrated Information Search System of the Internal Affairs Bodies of Ukraine"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09#Text> [in Ukrainian].
2. Ofitsiyniy sait "Yedyniy derzhavnyi veb-portal vidkrytykh danykh" [Official website "Unified state web portal of open data"]. *data.gov.ua*. Retrieved from <https://data.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Ofitsiyniy sait intehrovanoi informatsiino-poshukovoi systemy youcontrol [Official website of integrated information retrieval system youcontrol]. *youcontrol.com.ua*. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/> [in Ukrainian].

4. Ofitsiyniy sait informatsiino-poshukovoi systemy Clarity Project [Official website of information retrieval system Clarity Project]. *clarity-project.info*. Retrieved from <https://clarity-project.info/> [in Ukrainian].
5. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy. Typolohii Derzhfinmonitorynhu [Official website of The State Financial Monitoring Service of Ukraine. Typologies of the SFMS]. *fiu.gov.ua*. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/tipologi/tipologi-derzhfinmonitoringu> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [Civil Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu [Labour Legislation Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
9. Motliakh, O. I., & Korzh, Ye. M. (2017). *Zastosuvannia kompiuternykh polihrafiv pry profesiinomu kadrovomu vidbori v pidrozdily Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy ta Natsionalnoi politsii Ukrainy [Use of computer polygraphs during professional personnel selection to the departments of the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine]*. Kyiv: Osvida Ukrainy [in Ukrainian].
10. Ofitsiyniy sait Vseukrainskoi asotsiatsii polihrafolohiv [Official website of All-Ukrainian Polygraphists Association]. *polygraph.ua*. Retrieved from <https://polygraph.ua/zakonodavstvo/> [in Ukrainian].
11. Motliakh, O. I. (2011). Mistse polihrafa u rozsliduvanni zlochyniv: mizhnarodnyi dosvid [The place of the polygraph in the investigation of crimes: international experience]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy – The development strategy of Ukraine*, 3, 199-201 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020.

Святослав Герчаківський,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри податків і фіскальної
політики Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4127-8044>

Ольга Герчаківська,
суддя Тернопільського міськрайонного суду
Тернопільської області

ФІСКАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО МИТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено особливості правового забезпечення протидії митним правопорушенням в Україні, відслідковано фіскальні та правові аспекти виявлення правопорушень у митній сфері, проаналізовано наслідки розгляду протоколів про порушення митних правил митницями, застосування адміністративних стягнень судами. Охарактеризовано практику Європейського суду з прав людини в частині розгляду справ про митні правопорушення в Україні.

Ключові слова: митні правопорушення, Європейський суд з прав людини, відповідальність за порушення митних правил, конфіскація, донарахування митних платежів.

Gerchakivsky S., Gerchakivska O.

Fiscal and legal monitoring of judicial consideration of cases of customs offenses

Исследованы особенности правового обеспечения противодействия таможенным правонарушениям в Украине, отслежены фискальные и правовые аспекты выявления правонарушений в таможенной сфере, проанализированы последствия рассмотрения протоколов о нарушении таможенных правил таможнями, применение административных взысканий судами. Охарактеризованы практику Европейского суда по правам человека в части рассмотрения дел о таможенных правонарушениях в Украине.

Ключевые слова: таможенные правонарушения, Европейский суд по правам человека, ответственность за нарушение таможенных правил, конфискация, доначисления таможенных платежей.

Gerchakivsky S., Gerchakivska O.

Fiscal and legal monitoring of judicial consideration of cases of customs offenses

The features of legal support of counteraction to customs offenses in Ukraine are investigated, fiscal and legal aspects of detecting offenses in the customs sphere are tracked, the consequences of consideration of protocols on violation of customs rules by customs, the application of administrative penalties by courts are analyzed. The practice of the European court on the rights of the people is characterized in part of the information about the law-enforcing meetings in Ukraine.

Keywords: law enforcement, the European Court of Human Rights, verdict for violation of rules, confiscation, donation of payments.

Постановка проблеми. Реалізація митної політики держави пов'язана із вирішенням багатьох складних політичних, економічних, соціальних і правових проблем, що пов'язані із погіршенням рівня захищеності населення, великою кількістю протиправних посягань на права і свободи громадян, власність, громадський порядок і громадську безпеку, порушення митних правил, об'єкти інтелектуальної власності тощо. Протидія митним правопорушенням та боротьба з контрабандою в Україні останнім часом дедалі більше привертають увагу правоохоронних та фіскальних інституцій. Україна щороку втрачає близько 105 млрд грн через 15 контрабандних схем (це близько 10% державного бюджету, а також більше, ніж бюджет Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України) [1, с. 276]. Правопорушники посягають на встановлений законодавством України порядок переміщення товарів і транспортних засобів

через митний кордон України, внаслідок чого завдають шкоди економіці держави, її культурній спадщині, здоров'ю населення та суспільній безпеці, сприяють розширенню тіньового сектора економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика протидії митним правопорушенням, ефективності застосування адміністративно-правових санкцій як засобу протидії правопорушенням викликають підвищений інтерес з боку не тільки вчених-теоретиків, а й практиків. Дискусійні питання судового розгляду та застосування адміністративних стягнень не отримали належної уваги з боку науковців з митного права, не стали предметом системних наукових досліджень у митній сфері. Водночас ця проблема була предметом дослідження багатьох учених-фінансистів та правників, зокрема проблематика адміністративних стягнень відображалась у наукових працях Ю. П. Битяка, С. В. Ващенко, А. Д. Войцешука, С. Т. Гончарука, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Д. П. Калайнова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, В. П. Мартинюка, В. П. Петкова, Д. В. Приймаченко, О. І. Остапенка, М. М. Тищенко, В. О. Хоми, Н. В. Хорошак, В. К. Шкарупа та інших.

Мета дослідження – з'ясувати фіскально-правові наслідки розгляду справ про порушення митних правил в Україні, а також проаналізувати правові позиції рішень ЄСПЛ, де надано оцінку як діям митних органів, так і рішенням національних судів щодо пропорційності їхнього втручання в права, гарантовані Конвенцією та Протоколами до неї, для подальшого відновлення «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу та захистом порушеного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порушення митних правил є різновидом адміністративного правопорушення, яке становить протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним кодексом України та іншими актами законодавства порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи, і за які передбачена адміністративна відповідальність.

Відповідно до ст. 494 Митного кодексу про кожний випадок виявлення порушення митних правил уповноважена посадова особа митного органу, яка виявила таке порушення, невідкладно складає протокол [4]. Адміністративні стягнення за порушення митних правил – це заходи відповідальності за митні правопорушення, що передбачені санкцією норми митного права. Митні та судові органи застосовують попередження, штраф і конфіскацію як адміністративні стягнення, які поряд із загальними мають спеціальні характерні ознаки. Адміністративні стягнення за порушення митних правил завжди відображають реакцію держави на правопорушення у вигляді негативної оцінки як здійсненого правопорушення, так і самого правопорушника. Конфіскація може бути застосована тільки за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, що визначаються Митним кодексом України та іншими законами України.

Конфіскація як адміністративне стягнення за порушення митних правил полягає у примусовому вилученні товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються тільки для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу і безоплатній передачі їх у власність держави.

Результати правоохоронної діяльності митниць свідчать про сталу динаміку кількості виявлених митницями ПМП (табл. 1). Водночас кількість справ з фактично вилученими предметами правопорушень у 2016 р. скоротилась на 6,8% порівняно з 2015 р., а вартість таких предметів – на 2,7%. Зазначимо, що зростає середня вартість предметів ПМП за справами, що передані на розгляд у суд (в дослідженому періоді – 0,2 млн грн), а обсяг конфіскованих судами предметів митних деліктів знизився майже втричі.

Таблиця 1

**Моніторинг розгляду складених митницями та судами
протоколів про ПМП, тимчасове вилучення предметів правопорушень,
застосування адміністративних стягнень за справами про ПМП, млн грн***

Показник		2015 р.	2016 р.	I кв. 2017 р.	Всього
Складено протоколів про ПМП	кількість	17 808	23 235	5 999	47 042
	на суму	1 800,0	2 000,0	497,5	4 297,5
Тимчасово вилучено предмети правопорушень	справ	8 531	7 952	1 970	18 453
	на суму	646,5	628,0	131,2	1 405,7
Розглянуто митницями справ про ПМП		7 004	12 839	3 186	23 029
Застосовано митницями адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму		615,6	556,0	73,0	1 244,6
Передано справ про ПМП до суду	кількість	9 711	8 828	1 976	20 515
	на суму	1 770,0	1 900,0	480,0	4 150,0
Середня вартість предметів ПМП за переданими до суду справами		0,18	0,21	0,24	0,20
Прийнято рішення судом	конфіскація предметів правопорушень на суму	898,5	357,0	90,7	1 346,2
	накладено штрафів на суму	830,0	302,0	85,0	1 217,0
Сума стягнутих штрафів	накладених митницями	20,4	31,3	9,8	61,5
	за рішенням суду				
Відсоток стягнутих штрафів за рішенням суду в загальній сумі накладених штрафів, %		2,2	6,03	6,47	3,48

*складено за звітними даними Рахункової палати України [2]

Аналізуючи вищевказані дані, наголосимо, що розбіжність між загальною кількістю складених протоколів про ПМП і справ, що розглянуто на митницях та передано до суду, виникла у зв'язку з наявністю нерозглянутих справ за попередні роки, оскільки процес їх розгляду доволі тривалий.

Безпосередньо на митницях протягом 2015–2016 рр. та I кварталу 2017 р. розглянуто 23029 справ про ПМП та застосовано адміністративні стягнення у вигляді штрафів на суму понад 1,2 млрд грн. Якщо кількість розглянутих на митницях справ про ПМП протягом 2016 р. збільшилась у 1,8 разу до показника 2015 р., то застосування адміністративних стягнень у вигляді штрафів, навпаки, зменшилось майже на 10%, а показник штрафів за I квартал 2017 р. становить лише 13% застосованих адміністративних стягнень 2016 р. Також простежується різке зменшення сум накладених штрафів за рішеннями судів: з 830 млн грн в 2015 р. до 302 млн грн в наступному році.

Одна з причин різної динаміки розглянутих протоколів і сум застосованих адміністративних стягнень протягом 2015–2016 рр. – збільшення кількості тимчасового ввезення і транзиту транспортних засобів (так звана проблема «евроблях») та складених протоколів про порушення резидентами порядку транзиту транспортних засобів (порушення статті 470 Митного кодексу), кількість яких протягом 2016 р. збільшилась у 2,4 разу порівняно з кількістю протоколів за 2015 р. Фіскальний аспект проблеми характеризує аналіз фактичних надходжень (стягнень) до державного бюджету штрафів, що засвідчує таку динаміку: протягом 2015–2016 рр. та I кварталу 2017 р. із застосованих митницями штрафів до державного бюджету загалом надійшло лише 5% нарахованих, а за рішеннями суду – 4%.

У результаті вжитих митницями організаційно-практичних заходів, проведеної аналітично-пошукової роботи впродовж 6 місяців 2018 р виявлено 22447 порушень митних правил із вартістю предметів правопорушень на суму понад 986 млн грн. Кількість складених протоколів про порушення митних правил порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась на 57,6%. У 2614 справах про порушення митних правил тимчасово вилучено предмети правопорушень на суму майже 389,17 млн грн. Безпосередньо митницями розглянуто 17034 справи про порушення митних правил, що становить 88,7% від заведених справ, розгляд яких віднесено до компетенції митниць (19193 справи). Застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 9,27 млрд грн. На розгляд суду митниці передали 2866 (88,1% від заведених справ, розгляд яких віднесено до компетенції судів) справ про порушення митних правил на суму 702,7 млн грн. За результатами розгляду справ про порушення митних правил судами винесено 2853 по-

станови, що становить 99,5% від кількості переданих до суду справ. За результатами розгляду справ суди винесли рішення про накладення стягнень у вигляді штрафу та конфіскації на суму 209,68 млн грн. [3].

Найчастіше до адміністративної відповідальності за вчинення ПМП притягуються громадяни-резиденти, посадові особи підприємств-резидентів. У разі накладення значної суми штрафів унеможливується вжиття заходів щодо їх стягнення з таких осіб. Якщо штрафи добровільно не сплачені, то примусове виконання постанов у справах про порушення митних правил зводиться до фіксування державними виконавцями факту відсутності майна, що належить особі-правопорушнику, яке може бути стягнуто.

Отже, чинна процедура примусового виконання постанов у справах про порушення митних правил, а також визначення обов'язків щодо добровільної сплати таких адміністративних стягнень є недовсконалою. Внаслідок нього заходи, вжиті митними органами та Державною виконавчою службою (далі – ДВС) щодо стягнення адміністративних штрафів за порушення митних правил, були неефективними і не результативними. В процесі судового оскарження протягом дослідженого періоду перебувало 16714 справ, пов'язаних з оскарженням суб'єктами ЗЕД рішень митних органів, на загальну суму 8499,7 млн грн (табл. 2). У досліджуваному періоді найбільша кількість оскаржуваних суб'єктами ЗЕД рішень митних органів стосувалась правильності калькулювання митної вартості товарів (11643 справи, або 69,8%, на суму 2198,2 млн грн), повернення з державного бюджету сплачених податків (1404 справи, або 8,5%, на суму 932,5 млн грн), оскарження ППР (1033 справи, або 6,2%, на суму 3687,5 млн грн) і оскарження класифікаційних рішень (894 справи, або 5,4%, на суму 520,4 млн грн).

Таблиця 2

**Моніторинг стану судового оскарження рішень митних органів
щодо донарахування митних платежів, млн грн.**

Категорія справ	Одиниці виміру	2015 р.	2016 р.	I кв. 2017 р.	Всього
Справи, які були на розгляді у будь-якій судовій інстанції, з них:	кількість	6 044	5 895	4 775	16 714
	сума	3 358,9	2 634,9	2 505,9	8 499,7
Справи за позовами платників податків до митних органів	кількість	6 027	5 884	4 767	16 678
	сума	3 158,8	2 421,7	2 305,4	7 885,9
відсоток	кількість	99,7	99,8	99,8	99,8
	сума	94,0	91,9	92,0	92,8
Справи за позовами митних органів	кількість	12	6	4	22
	сума	7,2	6,0	5,8	19,0
відсоток	кількість	0,2	0,1	0,1	0,4
	сума	0,2	0,2	0,2	0,6
Кількість справ за позовами органів прокуратури в інтересах митниць	кількість	5	5	4	14
	сума	192,9	207,2	194,7	594,8
відсоток	кількість	0,1	0,1	0,1	0,3
	сума	5,7	7,9	7,8	21,4
Всього розглянуто справ	кількість	3 115	2 453	708	6 276
	сума	1 026,1	784,1	443,7	2 291,4
відсоток	кількість	51,5	41,6	14,8	37,5
	сума	30,5	29,8	17,7	27,0
Справи вирішені на користь митниць	кількість	1 137	769	260	2 166
	сума	551,0	340,2	147,6	1 038,8
відсоток	кількість	36,5	31,3	36,7	34,5
	сума	53,7	43,4	33,3	45,3
Справи вирішені не на користь митниць	кількість	1 775	1 583	353	3 711
	сума	382,9	411,6	265,7	1 060,2
відсоток	кількість	57,0	64,5	49,9	59,1
	сума	37,3	52,5	59,9	46,3
Зупинено виконання рішення суду	кількість	203	101	95	399
	сума	92,2	32,3	30,4	154,9
відсоток	кількість	6,5	4,1	13,4	6,4
	сума	9,0	4,1	6,9	6,8

*складено за звітними даними Рахункової палати України [2]

За розглядами в судах більшість рішень приймалася на користь платників податків – 59,1% від загальної кількості і 46,3% від загальної суми розглянутих справ, а на користь митниць – 34,5% і 45,3% відповідно. Встановлено також, що митниці не забезпечили належної взаємодії з ДВС з питань реалізації переданого їм за рішеннями судів майна, конфіскованого митницями у суб'єктів ЗЕД, які порушили законодавство з питань державної митної справи. Зазначений аспект нівелює роботу митниці та створює ризики недоотримання бюджетом коштів від реалізації майна органами ДВС. Так, надходження коштів до державного бюджету в 2015–2016 рр. від реалізації органами ДВС конфіскованого за рішеннями суду майна за порушення суб'єктами ЗЕД митних правил становили 35,1 млн грн, або 12,5% від загальної вартості майна, переданого органам ДВС зі складів митниць.

Крім розгляду справ про порушення митних правил на базових рівнях судової системи України, складовими елементами нормативно-правового забезпечення системи запобігання та протидії митним правопорушенням є рішення і постанови українських судів вищих інстанцій. Так, наприклад, особливий інтерес становить Постанова пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 р. № 8, оскільки аналіз окремих її положень дає змогу сформулювати критерій розмежування митного правопорушення та митного злочину – критерій розміру вартості товару чи іноземної валюти, котрий(у) намагались перемістити через митний кордон України. Названий критерій впливає із положень Постанови № 8 про те, що «... коли предметом порушення митних правил є іноземна валюта, вчинене слід кваліфікувати залежно від розміру її вартості, яка визначається за офіційним курсом НБУ на час вчинення правопорушення, – як злочин чи як адміністративне правопорушення», а також «якщо особа мала умисел на незаконне переміщення через митний кордон товарів у великих розмірах, але перемістила їх невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її дії належить розглядати як продовжуваний злочин і кваліфікувати за ст. 201 Кримінального Кодексу України. Дії, спрямовані на незаконне переміщення товарів у невеликих розмірах, є адміністративним правопорушенням, і відповідальність за них настає за Митним кодексом України» [5, с. 65; 6].

Певний інтерес також становить Рішення Конституційного Суду від 31.03.2015 р. № 1-рп/2015, оскільки воно містить детальне тлумачення такого аспекту митного правопорушення, як користування та розпорядження товарами, митне оформлення яких не закінчене, або товарів, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем на складі тимчасового зберігання, на складі організації – отримувача гуманітарної допомоги або на митному складі. Таке митне правопорушення, згідно із Рішенням № 1-рп/2015, визнається тільки як адміністративне правопорушення. Адміністративна відповідальність у цьому разі настає за: 1) зміну стану зазначених вище товарів; 2) користування та розпорядження ними без дозволу митного органу. Водночас адміністративним правопорушенням вважається окремо і користування, і розпорядження товарами, митне оформлення яких не закінчено або які перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем чи поміщені в режим митного складу. Однак користування або розпорядження транспортними засобами особистого користування, які поміщені в митний режим тимчасового ввезення на митну територію України, не є адміністративним правопорушенням [7].

Аналіз нормативно-правового забезпечення вітчизняної системи запобігання та протидії порушенням митних правил варто доповнити оцінкою правових позицій Європейського суду з прав людини в цій сфері. Моніторинг практики ЄСПЛ у частині справ про митні правопорушення є необхідним, адже в останні роки показники застосування Конвенції та практики ЄСПЛ українськими суддями зростає. Збільшується не лише кількість судових рішень з такими посиланнями, а й кількість суддів, що використовують практику ЄСПЛ. Зростає обґрунтованість та релевантність таких посилань – все частішими стають випадки посилання на практику ЄСПЛ, а не лише на загальні положення Конвенції. Дослідження зафіксувало кілька випадків, коли в справах із практично ідентичним предметом і аналогічними суб'єктами судді змінювали свою позицію після ознайомлення з правовими позиціями ЄСПЛ (принципового значення не має те, що стало підставою – власна ініціатива чи висловлення позиції / рекомендації вищого суду) [8].

Нагадаємо, що ЄСПЛ є міжнародною інституцією, яка не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Відповідно до ст. 19 Конвенції, Суд створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї. Згідно зі ст. 35 Конвенції, ЄСПЛ приймає заяви до розгляду лише після того, як були використані усі внутрішні засоби юридичного захисту, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення на національному рівні [9]. Суд не розглядає заяву, яка не відповідає цим умовам.

Конституція України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55). Наша держава як член Ради Європи ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р., а набула вона чинності для України з 11 вересня 1997 р. Таким чином, наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ.

Сам Суд ніколи не наголошував на своїй винятковості, однак, постановляючи рішення, він не пов'язаний кваліфікацією діяння у внутрішньому праві та тлумачить Конвенцію у гармонії з іншими інструментами міжнародного права. ЄСПЛ може вважати кримінальним будь-яке обвинувачення, яке має характер кримінального (наприклад, адміністративне порушення митних правил). Як правило, Суд під цим «обвинуваченням» розуміє «важливі наслідки для положення особи» [15]. Також ЄСПЛ у своїх рішеннях оцінює дії чи бездіяльність національних установ у контексті захисту конвенційних гарантій та звертає увагу, що втручання має бути пропорційним, має відповідати серйозності вчиненого правопорушення, а санкція – серйозності злочину, який вона має покарати. Тобто Суд надає автономного значення поняттю «кримінальне обвинувачення» в Конвенції.

Так, наприклад, у справі «Надточій проти України» (заява № 7460/03) від 15 травня 2008 р. Суд зазначив, що не вбачає суттєвої різниці між Кодексом про адміністративні правопорушення, який, на думку Уряду, має карний кримінально-правовий характер, та розділом VIII Митного кодексу, який стосується окремих видів митних правопорушень, які також можна визначити як адміністративні правопорушення. ЄСПЛ зробив висновок про те, що митні правопорушення, які розглядаються в цій справі, мають ознаки, притаманні «кримінальному обвинуваченню» у значенні статті 6 Конвенції.

Суть справи «Надточій проти України» полягала в тому, що 21 лютого 2000 р. заявник ввіз на митну територію України автомобіль (Audi-100), який був зареєстрований у Литві. Під час перетину кордону він зобов'язався здійснити зворотне вивезення цього автомобіля до 21 лютого 2001 р. 5 червня 2002 р. за відсутності заявника Чернігівська митниця складала протокол про порушення митних правил, оскільки він не вивіз зазначений автомобіль за митну територію України (ст. 113 Митного кодексу в редакції 1992 р.). 12 серпня 2002 р. суд розглянув справу за відсутності заявника та визнав його винним у тому, що він зворотно не вивіз автомобіль за митну територію та втратив його, чим порушив ст. 112 Митного кодексу (в редакції 1992 р.). Суд постановив конфіскувати транспортний засіб, проте, оскільки місцезнаходження автомобіля було невідоме, згідно з пунктом 3 ст. 149 Митного кодексу (в редакції 1992 р.) замінив конфіскацію на стягнення 9833,57 грн (приблизно 1525,15 євро), що становило еквівалент вартості автомобіля.

ЄСПЛ зробив висновок про те, що ця справа за своєю суттю є кримінальною, а також, що зазначені митні адміністративні правопорушення фактично мали кримінальний характер та повністю підпадають під гарантії ст. 6 Конвенції. Також Суд застосував пункт 2 ст. 1 Першого протоколу, зазначивши, що у цій справі «майном» є автомобіль, яким користувався заявник та щодо якого суд прийняв рішення про конфіскацію, яку пізніше замінили на стягнення грошового еквівалента вартості автомобіля із заявника, що становило втручання у його право на мирне володіння майном. За наслідками встановлених порушень ЄСПЛ констатував, що їх визнання є достатньою справедливою сатисфакцією за моральну шкоду, якої зазнав заявник [10]. Висновок Суду про те, що порушення митних правил за своєю суттю є кримінальним проступком, який пов'язаний саме з обсягом відповідальності за його вчинення, що передбачає непомірний тягар фінансового характеру (оплата штрафу та витрат митного органу щодо зберігання майна, конфіскації товару тощо).

Саме надмірна фінансова відповідальність за порушення митних правил була предметом звернення до ЄСПЛ заявників Садохи і Мякотіна. Так, у рішенні «Садохи проти України» (заява № 77508/11) від 11 липня 2019 р., заявник скаржився на те, що конфіскація його коштів, отриманих законним шляхом, була надмірним і непропорційним заходом, та що його не було належним чином викликано у судові засідання у його справі [13].

Заявник зазначав, що 22 липня 2011 р. він подорожував з аеропорту «Київ» (Жуляни) до Польщі. Останній пройшов через «зелений коридор», перевозячи 41000 євро готівкою у ручній поклажі. Під час митного контролю його ручну поклажу було проскановано. Згідно з твердженнями заявника, як тільки працівник служби авіаційної безпеки запитав його, чи перевозив він будь-яку готівку, заявник повідомив, що в його ручній поклажі були гроші та показав їх працівнику служби авіаційної безпеки. Йому пред'явили обвинувачення у порушенні статей 339 і 340 Митного кодексу України. Працівник митниці вилучив 31000 євро як предмет правопорушення, дозволивши заявнику залишити решту 10000 євро. Національні суди встановили, що протокол про порушення митних правил був достатнім доказом правопорушення, та ухва-

лили постанову про конфіскацію суми у розмірі 31000 євро, при цьому походження коштів не мало жодного юридичного значення для вирішення питання щодо визначення міри відповідальності заявника.

ЄСПЛ, надаючи оцінку цій ситуації, зазначив, що втручання у право власності заявника ґрунтувалося на законі, як вимагається статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, його було визнано винним у недекларуванні митним органам суми готівки, яку він перевозив. Отже, Суд вважає, що захід у вигляді конфіскації відповідав загальному суспільному інтересу. Інше питання, чи забезпечило втручання необхідний справедливий баланс між захистом права власності та вимогами загального інтересу з огляду на свободу розсуду, якою наділена держава у цій сфері. Необхідний баланс не буде досягнуто, якщо на відповідного власника майна буде покладено «індивідуальний та надмірний тягар». Конфіскована сума була значною для заявника. Проте немає жодних доказів, що заявник міг завдати якоїсь серйозної шкоди державі: він не ухилився від сплати митних платежів і не завдав державі будь-якої іншої матеріальної шкоди. Твердження, яке містилося у постанові апеляційного суду, що дії заявника завдали «істотної шкоди зовнішньо-економічним інтересам і безпеці України», є занадто нечітким і загальним та не є підтвердженим іншими деталями щодо того, у чому саме полягала ця шкода. Тому ЄСПЛ вважає, що стягнення у вигляді конфіскації не було направлено на відшкодування матеріальної шкоди, оскільки держава не зазнала жодних втрат внаслідок недекларування заявником коштів, а було стримувальним та каральним за своїм призначенням.

Водночас не завжди прийняття національними судами остаточних рішень припиняли протиправну поведінку митних органів. Так, у рішенні ЄСПЛ в справі «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» (заява № 23620/05) від 24 листопада 2016 р. [12], підприємство-заявник скаржилось, зокрема, на тривалу практику органів митної служби щодо присвоєння неправильного коду імпортом товарам. Такі дії спричинили збільшення митного оподаткування через застосування більшої ставки ввізного мита, всупереч численним фактичним висновкам, викладеним у рішеннях суду, які були винесені на користь підприємства-заявника. Підприємство-заявник оскаржувало кожне таке рішення до національних судів і домогалося по-вернення надмірно сплаченого мита. Воно стверджувало, що у разі якби класифікація була правильною, йому довелося би сплачувати митні платежі за ставку мита у розмірі лише 1%, а не 5%. На товар, якого це стосувалося, було накладено арешт в очікуванні результату судового розгляду. Суди кожного разу виносили рішення на користь підприємства-заявника. Зокрема, в матеріалах справи міститься 8 остаточних рішень, якими було скасовано 14 відповідних рішень митних органів, винесених у різні дати в період між 2001 та 2006 рр. та вирішено повернути підприємству-заявнику надмірно сплачене податкове зобов'язання. Національні суди неодноразово заявляли, що це питання вже розглядалося багато разів, і що продовження митними органами практики помилкового присвоєння «дорожчого» коду імпортованому товару ставить під сумнів остаточність цих рішень та авторитет судів.

Підприємство-заявник скаржилось, що було втручання у його право на мирне володіння своїм майном, посиляючись на ст. 1 Першого протоколу, та відповідно до п. 1 статті 6 Конвенції на те, що остаточні рішення, винесені на його користь національними судами, не були належним чином виконані, оскільки їхні фактичні висновки так і залишилися без уваги. ЄСПЛ зазначив, що немає жодних підстав ставити під сумнів такі судові рішення, та інтерпретував це як ознаку того, що митні органи діяли свавільно та механізми припинення такої практики були відсутні. За цих підстав суд одноголосно оголосив прийнятною скаргу за статтею 1 Першого протоколу прийнятною, постановив, що було порушення статті 1 Першого протоколу та що: (а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити підприємству-заявнику такі суми, що мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу: (i) 3000 (три тисячі) євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись; (ii) 150 (сто п'ятдесят) євро компенсації судових та інших витрат та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись підприємству-заявнику. Таким чином, держава зазнала фінансових та репутаційних втрат внаслідок свавільних рішень митних інституцій.

З проаналізованих вище рішень ЄСПЛ вбачається, що вони є завжди індивідуальними і всі правові аргументи є обов'язковими, в інших умовах вони можуть бути лише додатковим способом тлумачення. Фактично ЄСПЛ презюмує унікальність свого рішення і для спростування цієї суто технічної (внутрішньої) презумпції звертається до всієї практики певної предметності [14]. Суд своїми рішеннями та наданими рекомендаціями впливає на становлення, реформування й модернізацію сучасних національних правозахисних систем, практичне застосування європейських правових стандартів для прийняття рішень національними судами [15].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що механізми захисту конвенційних прав покладає на Суд подвійну функцію: по-перше, здійснювати індивідуальний контроль у разі винесення рішень щодо порушення державою-учасницею Конвенції того чи іншого права, а по-друге, формувати принципи і стандарти захисту прав людини. Юрисдикції ЄСПЛ притаманний субсидіарний характер, який використовується тільки в межах Конвенції. Положення ст. 1 Конвенції описує принцип субсидіарності, який означає, що Суд своєю діяльністю створює додаткові гарантії захисту прав і свобод людини, що є передусім зобов'язанням самих держав-учасниць.

Отож, більшість проблемних питань, які виникають у процесі притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил діяльності митниць та судів, зумовлені значною кількістю протиріч та прогалин у нормативній регламентації відповідних деліктних відносин, усунення яких значною мірою сприятиме забезпеченню законності у сфері митно-правового регулювання суспільних відносин та підвищенню ефективності правоохоронної діяльності митних інституцій і судової системи України.

Список використаних джерел

1. Монаєнко А. Законне затримання та арешт особи за порушення митних правил і контрабанду з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право. Сер. : Кримінальне право.* 2018. № 6. С. 276–282.
2. Звіт про результати аудиту ефективності виконання органами Державної фіскальної служби України повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства. Київ : РПУ. 2017. 67 с.
3. Інформація щодо стану боротьби з митними правопорушеннями упродовж 6 місяців 2018 року Державної фіскальної служби України. Київ, 2018. URL: <http://www.sfs.gov.ua/diyalnist-/borotba-z-ekonomichnoyu-zlochinnistyu-ta/informatsiya-pro-vjittya-zahodiv-schodo-bo/346195.htm> (дата звернення: 28.09.2020).
4. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 29.09.2020).
5. Хома В. О., Царенко В. І. Актуальні проблеми удосконалення системи протидії митним правопорушенням : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2018. 194 с.
6. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : постанова пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05> (дата звернення: 30.09.2020).
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України від 31.03.2015 № 1-рп/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15> (дата звернення: 29.09.2020).
8. Сердюк О. В. Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань.* Харків, 2016. Ч. 1. С. 18–25.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.09.2020).
10. Справа «Надточій проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_404 (дата звернення: 30.09.2020).
11. Справа «Мякотін проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 17.12.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_e79 (дата звернення: 30.09.2020).
12. Справа «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 24.11.2016 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/974_c04 (дата звернення: 30.09.2020).
13. Справа «Садоха проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 11.07.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_e50 (дата звернення: 30.09.2020).
14. Хома В. О. Класифікація напрямів удосконалення системи запобігання та протидії незаконному переміщенню товарів і транспортних засобів через митний кордон України. *Сталий розвиток економіки.* 2017. № 3(36). С. 23–31.
15. Мілютін А., Сінцов А. Оскарження в судовому порядку постанов суду у справах про порушення митних правил. *Юридична газета.* 2014. № 48–49. С.14–15.

16. Галкін І. Г. Особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 285–288.

References

1. Monayenko, A. (2018). *Zakonne zatrymannya ta areshet osoby za porushennya mytnykh pravyl i kontrabandu z urakhuvannyam praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny* [Legal detention and arrest of a person for violation of customs rules and smuggling, taking into account the case law of the European Court of Human Rights]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo. Seriya: Kryminalne pravo – Entrepreneurship, economy and law. Series: Criminal Law*, 6, 276-282 [in Ukrainian].
2. *Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykonannya orhanamy Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrayiny povnovazhen u sferi derzhavnoyi mytnoyi spravy ta borotby z pravoporushennyamy pid chas zastosuvannya mytnoho zakonodavstva*. [Report on the results of the audit of the effectiveness of the State Fiscal Service of Ukraine's powers in the field of state customs and the fight against offenses in the application of customs legislation] (2017). Kyiv [in Ukrainian].
3. *Informatsiya shchodo stanu borotby z mytnymy pravoporushennyamy uprodovzh 6 misyatsiv 2018 roku Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrayiny* [Information on the state of the fight against customs offenses during 6 months of 2018 of the State Fiscal Service of Ukraine] (2018). Retrieved from sfs.gov.ua/diyalnist-/borotba-z-ekonomichnoyu-zlochinnistyu-ta/informatsiya-pro-vjittya-zahodiv-schodo-bo/346195.htm [in Ukrainian].
4. *Mytnyy kodeks Ukrayiny* [Customs Code of Ukraine] (2012). Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 [in Ukrainian].
5. Khoma, V.O., & Tsarenko, V.I. (2018). *Aktualni problemy udoskonalennya systemy protydyi mytnym pravoporushennyam: monohrafiya*. [Current problems of improving the system of counteraction to customs offenses]. Khmelnytsky [in Ukrainian].
6. *Pro sudovu praktyku u spravakh pro kontrabandu ta porushennya mytnykh pravyl: postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny* [On judicial practice in cases of smuggling and violation of customs rules] (2005). Retrieved from zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05 [in Ukrainian].
7. *Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym zvernennym Martynova Volodymyra Volodymyrovycha shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhen chastyny druhoyi statti 469 Mytnoho kodeksu Ukrayiny* [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of Volodymyr Volodymyrovych Martynov regarding the official interpretation of the provisions of part two of Article 469 of the Customs Code of Ukraine] (2015). Retrieved from zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15 [in Ukrainian].
8. Serdyuk, O.V. (2016). *Praktyka Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny v ukrayinskykh sudakh: prykladni aspekty* [The case law of the European Court of Human Rights in Ukrainian courts: applied aspects]. *Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava: zb. nauk. st. za materialamy II Khark. mizhnar.-prav. chytan.* – Actual problems of modern international law: coll. Science. Art. according to II Khark. international law readings. Kharkiv, 18-25 [in Ukrainian].
9. *Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1950). Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
10. *Sprava «Nadtochiy proty Ukrayiny»: Rishennya Yevropeyskyy sud z prav lyudyny* [Case of Nadtochiy v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights]. (2008). Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/974_404 [in Ukrainian].
11. *Sprava «Myakotin proty Ukrayiny»: Rishennya Yevropeyskyy sud z prav lyudyny* [Myakotin v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights] (2019). Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/974_e79 [in Ukrainian].
12. *Sprava «Polimerkonteyner» proty Ukrayiny»: Rishennya Yevropeyskyy sud z prav lyudyny* [Case of Polymer Container v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights] (2016). Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/974_c04 [in Ukrainian].
13. *Sprava «Sadokha proty Ukrayiny»: Rishennya Yevropeyskyy sud z prav lyudyny* [Sadokha v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights] (2019). from zakon.rada.gov.ua/go/974_e50 [in Ukrainian].
14. Khoma, V.O. (2017). *Klasyfikatsiya napryamiv udoskonalennya systemy zapobihannya ta protydyi nezakonomu peremishchennyu tovariv i transportnykh zasobiv cherez mytnyy kordon Ukrayiny* [Classification of areas for improvement of the system of prevention and counteraction to illegal movement of

goods and vehicles across the customs border of Ukraine]. *Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, 3, 23-31 [in Ukrainian].

15. Milyutin, A. & Sintsov, A. (2014). *Oskarzheniya v sudovomu poryadku postanov sudu u spravakh pro porushennya mytnykh pravyl* [Appeals in court court rulings in cases of violation of customs rules]. *Yurydychna hazeta – Legal newspaper*, 48-49, 14-15 [in Ukrainian].
16. Halkin, I.H. (2014). *Osoblyvosti yurysdyktsiyi Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny* [Features of the jurisdiction of the European Court of Human Rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 4, 285-288 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020.

DOI: 10.35774/app2020.03.044
УДК 342.951:37.014.5(043.5)

Олексій Дніпров,
доктор юридичних наук, провідний науковий
співробітник Науково-дослідного інституту
публічного права
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8979-6938>

МІСЦЕ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

На основі чинної нормативно-правової бази, сучасних наукових розробок та напрацювань визначено місце Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади в системі суб'єктів публічного адміністрування. Вказано, що змістовну сутність категорії «публічне адміністрування» доцільно розглядати в широкому та вузькому розумінні. Зазначено, що в рамках адміністративного права, а також для дослідження адміністративної діяльності Кабінету Міністрів України доцільно використовувати вузький підхід до вказаної категорії. З'ясовано систему суб'єктів публічного адміністрування. Визначено, що Кабінету Міністрів України належить провідне місце в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності як різновиду публічного адміністрування. Зазначено, що важливе значення в такому контексті відіграють повноваження Кабінету Міністрів України, реалізація яких є безпосереднім виявом здійснення цим суб'єктом публічного адміністрування.

Ключові слова: вищий орган виконавчої влади, публічна адміністрація, публічне адміністрування, Кабінет Міністрів України, система суб'єктів публічного адміністрування.

Днепров А.

МЕСТО КАБИНЕТА МИНИСТРОВ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

На основе действующей нормативно-правовой базы, современных научных разработок определено место Кабинета Министров Украины как высшего органа исполнительной власти в системе субъектов публичного администрирования. Определено, что содержательную сущность категории «публичное администрирование» целесообразно рассматривать в широком и узком смысле. Отмечено, что в рамках административного права, а также при исследовании административной деятельности Кабинета Министров Украины целесообразно использовать узкий подход к указанной категории. Выяснено систему субъектов публичного администрирования. Определено, что Кабинету Министров Украины принадлежит ведущее место в процессе осуществления исполнительно-распорядительной деятельности как разновидности публичного администрирования. Отмечено, что важное значение в данном контексте играют полномочия Кабинета Министров Украины, реализация которых является непосредственным проявлением осуществления данным субъектом публичного администрирования.

Ключевые слова: высший орган исполнительной власти, публичная администрация, публичное администрирование, Кабинет Министров Украины, система субъектов публичного администрирования.

Днепров А.

THE PLACE OF THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES

The article, based on the current legal framework, modern scientific developments and developments, defines the place of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest executive body in the system of public administration. It is determined that the substantive essence of the category «public administration» should be considered in a broad and narrow sense. In a narrow sense, public administration is closely linked to the executive branch and is seen as the professional activity of civil servants and social workers, non-governmental organizations, institutions and organizations with budget funding and sponsorship to ensure vital activities of the country at the level of state, regional and local government and carry out the study, development and implementation of public policy. Public administration in a broad sense is related to the functioning of all branches of government: legislative, executive and judicial. It is noted that in the framework of administrative law, as well as in the study of administrative activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, it is advisable to use a narrow approach to this category. The system of subjects of public administration is clarified. It is determined that the system of the main subjects of public administration can be represented as follows: executive bodies, which consist of three levels - higher, central, local; local governments; subjects of delegated authority. It is determined

© Олексій Дніпров, 2020

that the Cabinet of Ministers of Ukraine has a leading place in the process of carrying out executive and administrative activities as a kind of public administration. It is noted that the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine play an important role in this context, the implementation of which is a direct manifestation of the implementation of this subject of public administration. The author finds that the Cabinet of Ministers is endowed with powers in the following areas: 1) in the field of economy, finance, labor relations, employment, labor migration, pay and labor protection; 2) in the areas of social policy, health care, education, science, culture, sports, tourism, environmental protection and emergency response; 3) in the areas of legal policy, legality, ensuring human and civil rights and freedoms et al.

Keywords: supreme executive agency, public administration, Cabinet of Ministers of Ukraine system of subjects of public administration.

Постановка проблеми. В Україні протягом останніх років відбуваються трансформаційні зміни, зумовлені низкою нових концепцій, у результаті чого впроваджуються відповідні реформи, що спрямовані на формування принципово нової системи органів державної влади. Такі реформи наявні в системі судових, правоохоронних органів, а також органів виконавчої влади. Якщо змінюється структурно-організаційна складова державних органів, то також змінюється їхня діяльність. Це пов'язано зі створенням нових органів, які, реалізуючи свої повноваження, мають належним чином взаємодіяти з чинними суб'єктами влади. В контексті вищевказаного цікавим видається місце Кабінету Міністрів України в сучасній системі органів публічної влади, а також його роль під час здійснення публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформуванням системи органів виконавчої влади, а також окремо адміністративною діяльністю Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади займалися такі науковці, як В. Бакуменко, Д. Безносенко, І. Варзар, А. Васіна, В. Галунько, Л. Гордієнко, П. Діхтієвський, В. Журавський, В. Князев, С. Кравченко, О. Кузьменко, В. Лісничий, В. Луговий, А. Мельник, Н. Нижник, О. Оболенський, Н. Парфенцева, С. Стеценко та інші. Однак сучасна адміністративна наука потребує оновленого погляду на вищезазначені питання, що актуалізує доцільність нашого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинної нормативно-правової бази, сучасних наукових розробок та напрацювань визначити місце Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади в системі суб'єктів публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як перейти до безпосереднього розгляду Кабінету Міністрів України, варто вирішити декілька завдань, які прямо впливають із поставленої мети. По-перше, необхідно визначити змістовну сутність категорії «публічне адміністрування». По-друге, потрібно з'ясувати систему суб'єктів, до повноважень яких належать здійснення публічного адміністрування. По-третє, визначити місце та роль Кабінету Міністрів України у вказаній системі.

Так, розглядаючи категорію публічного адміністрування як так званого « правонаступника » категорії « державне управління », варто одразу вказати на її масштабність та комплексність. У зв'язку із зазначеним, ми розглянемо її максимально оглядово, адже детальний аналіз публічного адміністрування може стати предметом окремої монографічної або дисертаційної роботи. Окрім того, вбачаємо кореляцію понять « публічне адміністрування » та « державне управління » актуальним на сьогодні питанням, яке варте окремої уваги у межах наукової статті.

Публічне адміністрування трактується у широкому та вузькому розумінні. У вузькому значенні публічне адміністрування тісно пов'язане із виконавчою гілкою влади й розглядається як професійна діяльність державних службовців та осіб, що працюють у соціальній сфері, в неурядових організаціях, в установах та організаціях, що мають бюджетне фінансування й існують на спонсорські кошти з метою забезпечення життєдіяльності країни на рівні державного, регіонального та місцевого управління й здійснюють вивчення, розробку і впровадження публічної політики. Публічне адміністрування у широкому сенсі пов'язане з функціонуванням усіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової [1]. Враховуючи викладене, зазначимо, що в межах наших наукових розвідок ми використовуємо вузьке розуміння категорії « публічне адміністрування ».

Згідно з Енциклопедичним словником з державного управління, публічне адміністрування – теорія та практика державного управління, яка характеризується реалізацією адміністративних процедур шляхом публічної діяльності, застосування інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг як засобу реалізації прав та свобод громадян [2, с. 605]. У такому разі також можна спостерігати вузьке трактування публічного адміністрування, яке переважно

пов'язане з процедурами надання адміністративних послуг, які традиційно вважаються одним із складових елементів предмету адміністративного права.

Відмінне від зазначених дефініцій публічного адміністрування наводить колектив авторів монографії «Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід», де розуміє під цим поняттям цілеспрямовану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та підзаконних актів і виконання частини основних функцій: орієнтаційного планування, що визначає бажані напрямки розвитку; створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії; розподілу праці; кооперування та координування діяльності; моніторинг результатів [3, с. 22]. У такому разі можна спостерігати більш профільне трактування публічного адміністрування, яке автори розкривають через взаємодію органів публічної адміністрації із фізичними та юридичними особами.

З огляду на вказане можна стверджувати, що публічне адміністрування є невід'ємним елементом адміністративного права і як галузі права, і як науки. Говорячи про публічне адміністрування під означеним кутом варто звернути увагу на різноманітність його видів. Ключове значення, в контексті нашого дослідження, відіграє класифікація публічного адміністрування залежно від його змісту, згідно з якою воно поділяється на два види, а саме – надання адміністративних послуг та здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності.

У межах нашого дослідження особливого значення набуває виконавчо-розпорядча, або ж публічно-управлінська діяльність, адже саме цей вид публічного адміністрування реалізує Кабінет Міністрів України. Однак перед розглядом публічно-управлінської діяльності вищого центрального органу виконавчої влади доцільно окрему увагу зупинити на системі суб'єктів публічного адміністрування.

Так, наступним завданням, яке ми маємо вирішити при досягненні поставленої нами мети, є визначення системи суб'єктів публічного адміністрування. Звертаючись до сучасної теорії адміністративного права, можна зробити висновок про так звану специфічність суб'єктів публічного адміністрування. Зокрема, якщо раніше усталеним було розуміння того, що державне управління здійснюють органи виконавчої влади та місцеве самоврядування, то на сьогодні перелік цих суб'єктів значно розширений. До вказаних двох груп суб'єктів було додано третю – суб'єктів делегованих повноважень, які наділені компетенцією здійснювати публічне адміністрування (або надавати адміністративні послуги, або здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність).

Таким чином, система основних суб'єктів публічної адміністрації може бути представлена так:

1. Органи виконавчої влади, які складаються з трьох рівнів – вищий, центральний, місцевий. В контексті дослідження ми визначили, що основне значення відіграє саме вищий орган виконавчої влади, яким безпосередньо є Кабінет Міністрів України.

2. Органи місцевого самоврядування, детальна система яких регламентована ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [4].

3. Суб'єкти делегованих повноважень, до яких науковці відносять громадські об'єднання та інших суб'єктів під час здійснення делегованих законодавством виконавчих функцій [5, с. 22–23].

Отже, як показує вищенаведена система суб'єктів, визначальну роль у здійсненні публічного адміністрування в контексті реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності відіграє система органів виконавчої влади. Необхідно зазначити, що означена трирівнева система органів виконавчої влади характеризується вертикальними зв'язками, які забезпечують взаємозалежність та субординаційність цієї системи.

Вищий рівень зазначеної системи займає Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Саме йому належить головна роль та місце в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності як різновиду публічного адміністрування.

Так, правову основу діяльності КМУ становить Конституція України, закони України, укази Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України [6]. КМУ здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. КМУ відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України [7].

Визначаючи місце КМУ в системі суб'єктів публічного адміністрування, необхідно зупинити увагу на компетенції цього органу публічної влади. Перш за все зазначимо, що головні аспекти діяльності,

зокрема його компетенційні повноваження, визначені Основним Законом. Зокрема, ст. 116 Конституції України визначає, що КМУ:

– забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

– забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

– забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

– розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

– забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

– розробляє проєкт закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

– здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

– організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

– спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

– утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

– призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу КМУ;

– здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України [6].

Тобто, з означеного випливає, що у Конституції закріплені лише базові, фундаментальні повноваження, які переважною мірою стосуються зовнішньоекономічної, політичної, а також загальнодержавної діяльності. Однак, законами та підзаконними нормативно-правовими актами України визначено інші повноваження вищого органу виконавчої влади в Україні. Головну роль серед усієї системи нормативно-правових актів, які тим або іншим чином регламентують повноваження КМУ, відіграє Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII, який визначає організацію, повноваження і порядок діяльності цього публічного органу [7].

Основні повноваження Кабінету Міністрів України визначені ст. 20 вищевказаного Закону та репрезентуються за окремими сферами / галузями життєдіяльності. Так, КМУ наділений повноваженнями у таких сферах:

1) у сфері економіки, фінансів, трудових відносин, зайнятості населення, трудової міграції, оплати та охорони праці;

2) у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

3) у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

4) у сфері зовнішньої політики;

5) у сфері національної безпеки та обороноздатності;

6) у сфері вдосконалення державного управління та державної служби [7].

Зазначимо, що КМУ у межах кожної із названих сфер спрямовує й координує діяльність центральних органів виконавчої влади, які, відповідно до чинного законодавства, наділені повноваженнями щодо забезпечення проведення державної політики в окремій сфері суспільного життя. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади відповідальні перед КМУ, підзвітні та підконтрольні йому.

Окрім того, КМУ також координує діяльність місцевих державних адміністрацій щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України, актів КМУ, органів виконавчої влади вищого рівня, здійснення на відповідній території інших наданих місцевим державним адміністраціям повноважень [7].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши місце Кабінету Міністрів України в системі суб'єктів здійснення публічного адміністрування, можна зробити такі висновки.

1. Змістовна сутність категорії «публічне адміністрування» показує, що її доцільно розглядати в широкому та вузькому розумінні. В рамках адміністративного права, а також в процесі дослідження адміністративної діяльності КМУ доцільно використовувати вузький підхід до вказаної категорії.

2. Система суб'єктів, до повноважень яких належить здійснення публічного адміністрування, на сьогодні є доволі розгалуженою та складається з трьох рівнів, кожен з яких містить свої підрівні та структурні елементи, які в єдності утворюють взаємоузгоджену систему суб'єктів публічного адміністрування в Україні.

3. Місце Кабінету Міністрів України в системі суб'єктів здійснення публічного адміністрування розкривається крізь призму правового статусу КМУ як вищого органу виконавчої влади в Україні. Виходячи із специфіки предмету адміністративного права – здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності – доцільно вказати, що важливе значення в такому контексті відіграють повноваження КМУ, реалізація яких є безпосереднім виявом здійснення публічного адміністрування цим суб'єктом.

Список використаних джерел

1. Бобко Л. Проблеми становлення та розвитку системи публічного адміністрування в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1237> (дата звернення: 20.09.2020).
2. Ковбасюк Ю., Трошинський В., Бакуменко В., Михненко А. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
3. Чернов С., Воронков В., Банах В., Сосніна О., Жукаускас П., Ввайнхардт Й., Андриякайтене Р. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 606 с.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Видання друге. Херсон: ОЛДІ-ПЛІУС, 2019. 584 с.
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст.222.

References

1. Bobko, L. (2018). Problemy stanovlennia ta rozvytku systemy publicnogo administruvannia v Ukraini [Problems of formation and development of the system of public administration in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 5. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1237> [in Ukrainian].
2. Surmin, Yu., (Ed.). & Bakumenko, V., & Mykhnenko A. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
3. Chernov, S., Voronkova, V., Banakh, V., Sosnin, O., Zhukauskas, P., Vvainkhardt, Y. & Andriukaitene R. (Eds.). (2016). *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid: monohrafiia [Public administration and administration in the information society: domestic and foreign experience: monograph]*. Zaporizhzhia: ZDIA [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. [Law of Ukraine On local self-government in Ukraine]. № 280/97-ВР. (1997, May 21). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, 170 [in Ukrainian].
5. Halunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O. & Stetsenko, S. (2019). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine. Full course: textbook]*. Kherson: OLDI-PLIU S [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy Pro Kabinet Ministriv Ukraine № 794-VII. [Law of Ukraine On the Cabinet of Ministers of Ukraine № 794-VII]. № 794-VII. (2014, February 27). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, 222 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.049
УДК 342.951:37.014.5(043.5)

Зоря Журавльова,
кандидат юридичних наук
приватний нотаріус Київського
міського нотаріального округу

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКА ПУБЛІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ

Звернено увагу на значимість громадських формувань у процесі запровадження демократичного розвинутого громадянського суспільства. Наголошено, що громадські об'єднання, які створені та діють з метою захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, забезпечення їм рівних з іншими громадянами можливостей, є формою їхнього соціального захисту. Визначено, що ефективність реалізації громадянської правосуб'єктності таких об'єднань залежить від правового статусу, яким такі об'єднання наділені згідно з чинними нормами. Сформовано поняття адміністративно-правового статусу громадських об'єднань осіб з інвалідністю як учасників публічних відносин у сфері захисту їхніх прав та відокремлено їхні характерні риси.

Ключові слова: громадські об'єднання, особи з інвалідністю, адміністративно-правовий статус, правосуб'єктність, громадянське суспільство.

Zhuravlyova Z.

Administrative and legal status of public associations of persons with disabilities as participants in public relations in the field of protection of their rights

In the article the author draws attention to the importance of social formations in the process of introduction of a democratic developed civil society. The author emphasizes that the right to association of citizens, including persons with disabilities, is one of the basic (basic) civil rights and is recognized by international law as an integral element of the legal personality of man and citizen. Emphasis is placed on the fact that public associations, which are established and operate to protect the rights and legitimate interests of persons with disabilities, providing them with equal opportunities with other citizens, are a form of their social protection. It is determined that the effectiveness of the implementation of civil legal personality of these associations depends on the legal status to which such associations are endowed with current norms. It is emphasized that in order to realize the interests of persons with disabilities defined by law, such public associations should be endowed with the appropriate status, which ensures the consolidation of their powers and provides an opportunity to realize the purpose of their creation. The concept of administrative and legal status of public associations of persons with disabilities as participants in public relations in the field of protection of their rights is formed and their character traits are highlighted. The article emphasizes that the administrative and legal status of public associations is characterized as a set of rights and responsibilities that are realized in the administrative legal relations that arise between public associations and state bodies, local governments. The author highlights the characteristics of a public association of persons with disabilities, namely the creation, existence and functioning separately from the state; formation on a voluntary basis; non-profit activity; self-organization and self-government.

Keywords: public associations, persons with disabilities, administrative and legal status, legal personality, civil society.

Постановка проблеми. В умовах тривалих євроінтеграційних процесів простежується тенденція зростання ролі громадських об'єднань у відносинах щодо реалізації державної політики у всіх сферах суспільного життя. Не є винятком відносини у сфері реалізації та захисту законних прав та інтересів осіб з інвалідністю. Для забезпечення належного функціонування таких об'єднань, реалізації їхніх заходів і програм, які сприяють не тільки захисту прав та інтересів осіб з інвалідністю, а й є засобом їхньої інтеграції у суспільство, важливого значення набуває визначення їхнього адміністративно-правового статусу як учасника публічно-владних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В контексті дослідження для досягнення мети приділялась увага науковим працям В. Авер'янова, Ю. Битяка, Г. Бурової, А. Капської, В. Колпакова, О. Кузьменко, М. Новікова, О. Остапенко та ін. Проте думки науковців щодо визначення поняття та характерних рис громадських об'єднань осіб з інвалідністю відрізняються, тому це питання потребує подальшого вивчення.

© Зоря Журавльова, 2020

Мета статті. Враховуючи значимість функціонування громадських об'єднань осіб з інвалідністю в питаннях охорони та захисту прав таких учасників суспільних відносин у взаємодії з органами публічної влади в процесі соціалізації, виникає необхідність здійснити аналіз адміністративно-правового статусу цих громадських об'єднань та їхніх характерних рис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес запровадження демократичних процедур врегулювання суспільних відносин у державі потребує розвинутого громадянського суспільства. Саме завдяки йому забезпечується контроль за діяльністю органів публічної влади у сфері гарантування, дотримання і захисту прав та інтересів учасників суспільних відносин. Громадський контроль спонукає державний апарат здійснювати нормотворення та запроваджувати дієві механізми і програми, що направлені на покращення ситуації щодо охорони й захисту прав та інтересів мало захищених верств населення, частиною яких є особи з інвалідністю. Основу такого розвинутого громадянського суспільства становлять громадські об'єднання, які створюються з метою активної участі в суспільному житті держави шляхом контролю, що впливає на публічну адміністрацію та сприяє певним групам населення в процесі їхньої соціалізації та інтеграції в суспільство.

Як зазначає М. Новіков, особливості взаємодії держави та громадянського суспільства в сучасних умовах зумовлюють необхідність створення формальних та організаційних систем контролю за розширенням меж публічно-правового регулювання та публічного інтересу [1, с. 11].

На думку С. І. Сохи, публічний інтерес визначається як визнані державою, врегульовані правом, історично сформовані й об'єктивно наявні соціальні потреби, що створюють умови для реалізації інтересів суб'єктів публічного права – громадських об'єднань, що реалізуються у визначених формах і забезпечені державою [2, с. 53–54].

Право на об'єднання громадян, в тому числі осіб з інвалідністю, є одним з основних (базових) цивільних прав і визнається міжнародним правом як невід'ємний елемент правосуб'єктності людини і громадянина. За своєю сутністю право на об'єднання має універсальний характер, оскільки незалежно від виду створеного об'єднання це право може бути належати і до особистих, і політичних, і соціально-економічних прав. Водночас право на об'єднання необхідно розглядати як один із засобів формування громадянського суспільства: воно сприяє створенню організаційно-впорядкованих об'єднань громадян.

Такі громадські об'єднання, які створені та діють з метою захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, забезпечення їм рівних з іншими громадянами можливостей, є формою їхнього соціального захисту. Вони об'єднують осіб з інвалідністю, основою їхньої статутної діяльності є життєво важливі інтереси членів об'єднання, а отже, є найбільш вдалими представниками цієї категорії громадян у відносинах, що виникають з іншими учасниками, забезпечують можливість самореалізації своїх членів.

Завдяки цьому вони можуть акумулювати й використовувати такий унікальний ресурс, як соціальна ініціатива й активність осіб з інвалідністю, що дає змогу знаходити нетрадиційні способи постановки і вирішення соціальних проблем [3, с. 44].

Ефективність діяльності громадського об'єднання осіб з інвалідністю в сфері соціального захисту залежить від ступеня ефективності реалізації громадянської правосуб'єктності таких об'єднань.

Для реалізації визначених правом інтересів осіб з інвалідністю такі громадські об'єднання мають бути наділені відповідним статусом, який забезпечує закріплення їхніх правомочностей та забезпечує можливість реалізувати мету їхнього створення.

За твердженням В. І. Курило та У.В. Ромазанової, природа та місце суб'єктів права в системі суспільних відносин, їхні права та обов'язки щодо до інших суб'єктів визначаються за допомогою такої юридичної категорії, як «адміністративно-правовий статус». У зв'язку з цим всебічне дослідження цієї категорії юридичної науки має важливе значення як для правотворчості, так і для правореалізаційної практики, удосконалення механізму правового регулювання, підвищення його ефективності [4, с. 45].

С. Курило вважає, що адміністративно-правовий статус – одна з центральних правових категорій, яка має важливе теоретичне й практичне значення, оскільки правовий статус – це один із якісних показників, на основі якого робляться висновки про рівень правової зрілості держави та суспільства [5, с. 525–526].

Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань, на думку В. Авер'янова, характеризується як сукупність прав та обов'язків, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, що виникають між громадськими об'єднаннями й державними органами, органами місцевого самоврядування [6, с. 251].

В. Колпаков та О. Кузьменко, аналізуючи нормативні акти, що регламентують діяльність громадських об'єднань в Україні, доходять висновку щодо головної відмінності їхнього адміністративно-право-

вого статусу від адміністративно-правового статусу державних структур. На їхню думку, ця відмінність полягає в тому, що у відносинах з іншими суб'єктами права і між собою ці формування діють тільки від власного імені та не мають державно-владних повноважень [7, с. 168].

Враховуючи те, що адміністративно-правовий статус громадських об'єднань є явищем складним та різнобічним за своїм змістом, для проведення його дослідження варто звернути увагу на його складові елементи, що становлять саме розуміння такого правового інституту.

Тож, класичними елементами, що формують склад адміністративно-правового статусу громадських об'єднань як учасників публічних відносин у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є права, обов'язки та відповідальність цих утворень. Реалізація зазначених елементів забезпечує досягнення мети утворення цих об'єднань шляхом охорони та захисту прав та інтересів осіб з інвалідністю.

Відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яка була ратифікована у 2009 р., Україна зобов'язалась активно сприяти створенню обстановки, в якій особи з інвалідністю могли б ефективно й усебічно брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах [8]. Проте більшість із визначених зобов'язань реалізується саме завдяки діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю. Однією із форм реалізації заходів таких об'єднань у сфері захисту прав осіб з інвалідністю стало видання у 2015 р. Посібника з інклюзивного прийняття рішень для громадських організацій людей з інвалідністю «Нічого для нас без нас». Як зазначають його автори, посібник орієнтовано на членів неурядових організацій людей з інвалідністю, працівників органів влади місцевого, регіонального та національного рівнів, фахівців з питань інвалідності, громадських активістів та безпосередньо самих осіб з інвалідністю [9].

Недержавні некомерційні організації своєю діяльністю сприяють розвитку гуманістичних цінностей у суспільстві. Обстоюючи право кожного на гідне життя, розвиваючи нові напрямки і форми роботи, привертаючи увагу суспільства до положення соціально ізольованих груп, недержавні організації сприяють позитивним змінам у свідомості людей.

Для визначення правового становища об'єднання громадян основоположним є його статут, який має містити: назву, мету та завдання об'єднання; умови й порядок прийому в члени об'єднання та виходу з нього; структуру, порядок створення й діяльності статутних органів об'єднання; права та обов'язки його членів; джерела надходження коштів і порядок здійснення видів діяльності, необхідних для виконання статутних завдань; порядок внесення змін і доповнень у статут; порядок реорганізації або ліквідації об'єднання; юридичну адресу [10, с. 122].

Висновки. Результати проведеного дослідження дають можливість дійти висновку, що адміністративно-правовий статус громадських об'єднань осіб з інвалідністю як учасників публічних відносин у сфері захисту їхніх прав – це правове становище таких об'єднань у системі суспільних відносин, які держава регулює за допомогою норм адміністративного права, шляхом регламентації основних прав, обов'язків, відповідальності, порядку формування об'єднань, з метою створення сприятливих умов для інтеграції таких осіб до суспільства.

З огляду на вищесказане можна виокремити характерні риси громадського об'єднання осіб з інвалідністю:

- насамперед воно створюється і діє окремо від держави;
- таке об'єднання формується на добровільних засадах;
- характеризується як некомерційне;
- діє самоорганізація і самоврядування;
- його члени об'єднані спільними інтересами на основі спільної діяльності;
- цілі об'єднання формуються на основі спільних інтересів його членів.

Список використаних джерел

1. Новіков М. М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадського суспільства : автореф. дис.....канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2002. 18 с.
2. Соха С. І. Публічний статус громадських об'єднань в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». 2016. 233 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/2733/-sohy_s.i.pdf (дата звернення: 12.05.2020).

3. Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник. Київ : 2012. 216 с.
4. Курило В. І., Рамазанова У. В. Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань в Україні : моногр. Київ : БУБіП України, 2016. 222 с. URL: http://dglib.nubip.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3338/1/Kyulo_Admin-pravove.pdf.
5. Курило С. Л. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єкта взаємодії з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 523–526. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 12.05.2020).
6. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т.: Т. 1. Загальна частина. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Конвенція ООН від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 14.05.2020).
9. Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Сухініна І. М., Флетчер А. Нічого для нас без нас : посібник з інклюзивного прийняття рішень для громадських організацій людей з інвалідністю. Київ : Ленвіт, 2015. 96 с. URL: https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Posibnyk_GO_ukr.pdf (дата звернення: 17.04.2020)..
10. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

References

1. Novikov, M.M. (2002). *Obiednannia hromadian u mekhanizmi vzaiemodii derzhavy i hromadskoho suspilstva*. [Association of citizens in the mechanism of interaction between the state and civil society]. Candidate's thesis. Kherson [in Ukrainian].
2. Sokha, S.I. (2016). *Publicnyi status hromadskykh obiednan v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt*. [Public status of public associations in Ukraine: administrative and legal aspect]. Candidate's thesis. Retrieved from https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/2733/-sohy_s.i.pdf [in Ukrainian].
3. Baidy, L. Yu. & Krasiukovoi-Enns, O.V. (Eds.). (2012). *Invalidnist ta suspilstvo: navchalno-metodychnyi posibnyk*. [Disability and society: a textbook]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kurylo, V.I. & Ramazanova, U.V. (2016). *Administratyvno-pravovi zasady diialnosti hromadskykh obiednan v Ukraini*. [Administrative and legal principles of public associations in Ukraine]. Retrieved from http://dglib.nubip.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3338/1/Kyulo_Admin-pravove.pdf [in Ukrainian].
5. Kurylo, S.L. (2012). *Administratyvno-pravovyi status orhaniv vnutrishnikh sprav yak subiekta vzaiemodii z orhanamy mistsevoi vlady z pytan zabezpechennia hromadskoi bezpeky ta hromadskoho poriadku*. *Forum prava – Law Forum*, 1, 523–526. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index [in Ukrainian].
6. Averianov, V.B. (Ed.). (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruch.: u 2-kh t.: Tom 1. Zahalna chastyna* [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook. : in 2 volumes: Volume 1. General part]. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
7. Kolpakov, V.K. (2003). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk*. [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook.]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
8. *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu* [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Convention from 13th December 2006. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
9. Azin, V.O., Baida, L.Iu., Hoss, N., Sukhinina, I.M., & Fletcher, A. (Eds.). (2015). *Nichoho dlia nas bez nas: Posibnyk z inkluzyvnoho pryiniattia rishen dlia hromadskykh orhanizatsii liudei z invalidnistiu*. [Nothing for us without us: A guide to inclusive decision-making for NGOs for people with disabilities.]. Kyiv: Lenvit. Retrieved from https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Posibnyk_GO_ukr.pdf [in Ukrainian].
10. Bytiak, Yu.P. (Ed.). (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk*. [Administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.053
УДК 342.5

Станіслав Зливко,

доктор юридичних наук, професор кафедри
адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2732-3144>

Максим Сикал,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0334-4047>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

На основі аналізу наукових розробок та нормативно-правових актів визначено та охарактеризовано заходи адміністративного примусу в установах виконання покарань. Було досліджено види заходів адміністративного примусу, зокрема адміністративне припинення, заходи адміністративного запобігання, заходи адміністративного припинення, заходи адміністративної відповідальності. Сформульовано визначення заходів адміністративного примусу, що застосовуються персоналом установ виконання покарань, а саме : що це сукупність юридично закріплених способів і засобів, які застосовуються з метою припинення протиправної поведінки особи, що порушує норми права в сфері діяльності установ виконання покарань з подальшим притягненням винних до юридичної відповідальності.

Ключові слова: адміністративний примус, установи виконання покарань, персонал, адміністративна діяльність, Державна кримінально-виконавча служба України.

Зливко С., Сикал М.

Общая характеристика и особенности мер административного принуждения в учреждениях исполнения наказаний

В статье на основе анализа научных разработок и нормативно-правовых актов определены и охарактеризованы меры административного принуждения в учреждениях исполнения наказаний. Было исследовано виды мер административного принуждения, в том числе административное прекращение, меры административного предупреждения, меры административного пресечения, меры административной ответственности. Сформулировано определение мер административного принуждения, применяемые персоналом учреждений исполнения наказаний, а именно, что это совокупность юридически закрепленных способов и средств, применяемых с целью прекращения противоправного поведения лица, нарушающего нормы права в сфере деятельности учреждений исполнения наказаний, с последующим привлечением виновных к юридической ответственности.

Ключевые слова: административное принуждение, учреждения исполнения наказаний, персонал, административная деятельность, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

Zlyvko S., Sykal M.

General characteristics and features of administrative coercive measures in penal institutions

The urgency of considering the application of administrative coercive measures by the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is due, on the one hand, to the insufficient theoretical elaboration of this issue, on the other hand to the increasing need of penal institutions in scientific developments aimed at solving specific practical problems.

The purpose of the article is to determine and characterize administrative coercion measures in penal institutions on the basis of the analysis of scientific developments and normative-legal acts.

Administrative coercion measures in penal institutions are defined and characterized in the article on the basis of the analysis of scientific developments and normative-legal acts. Types of administrative coercion measures, in

© Станіслав Зливко, Максим Сикал, 2020

particular, administrative termination, measures of administrative prevention, measures of administrative termination and measures of administrative responsibility were investigated. The definition of administrative coercive measures applied by the staff of penal institutions was formulated. Namely, it is defined as a set of legally established methods and means used in order to stop illegal behavior of a person violating the law in the field of penal institutions activities, with further involvement of perpetrators to legal liability.

Traditionally, administrative coercive measures are divided into preventive measures, coercive measures and liability measures. However, there are other approaches for distributing the administrative coercion measures in the scientific literature. These are measures of administrative termination, measures of administrative prevention, measures of administrative termination and measures of administrative responsibility.

It is pointed out that administrative coercion measures make a holistic system in the activities of penal institutions. It includes measures of prevention, termination and responsibility. The main peculiarities of administrative coercion measures in penal institutions are the following: firstly, the subject structure: bodies of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (central executive body for executing sentences; territorial governing bodies of the central executive body for executing sentences); penal institutions; other units (paramilitary formations of the State Criminal and Executive Service of Ukraine; bodies of the National Police); secondly, the peculiarities of administrative coercion measures in the activities of the State Criminal and Executive Service of Ukraine include the procedure of application, which combines administrative coercion and criminal-executive activities; thirdly, the application of administrative coercion measures is aimed at ensuring the regime of serving a sentence; fourthly, the use of special means and weapons, as well as the application of various penalties due to the law enforcement nature of a penal institution.

Keywords: *administrative coercive, penal institutions, the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, administrative activities, the State Criminal and Executive Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Адміністративна діяльність установ виконання покарань (УВП) характеризується тісним взаємозв'язком із реалізацією їхніх адміністративно-правових повноважень, серед яких – реалізація заходів адміністративного примусу. Ці заходи застосовуються лише як виняткові заходи і лише тоді, коли переконання, яке є основним методом, який застосовують співробітники УВП для забезпечення режиму та для корекції поведінки засуджених, є малоефективним.

Удосконалення організаційно-правових механізмів діяльності персоналу УВП в процесі виконання кримінальних покарань є пріоритетним напрямком реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Відповідно значимість наукових і навчально-практичних розробок, присвячених різним напрямкам функціонування органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України), неухильно зростає. Особливої актуальності набувають такі напрямки правоохоронної діяльності УВП, як забезпечення безпеки об'єктів УВП, засуджених і персоналу УВП, підтримання правопорядку на території УВП за допомогою застосування персоналом ДКВС України ефективної системи заходів примусу до порушників встановлених вимог і норм. Актуальність розгляду питань застосування персоналом ДКВС України заходів адміністративного примусу обумовлюється, з одного боку, недостатньою теоретичною розробленістю цієї проблематики, а з іншого – підвищенням потреби установ виконання покарань у наукових розробках, спрямованих на вирішення конкретних практичних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання застосування засобів адміністративного примусу постійно перебувають у сфері уваги науковців-адміністративістів. Різні аспекти нормативно-правового регулювання та реалізації заходів адміністративного примусу в діяльності УВП досліджували: А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Н. О. Мельникова, В. Ф. Пузирний, О. Г. Ткаченко та інші.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових розробок та нормативно-правових актів визначити та охарактеризувати заходи адміністративного примусу в УВП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалії сьогодення свідчать, що застосування персоналом УВП примусових заходів щодо засуджених є дуже актуальним. Так, одним з пріоритетних напрямків діяльності УВП все ще є припинення надходження засудженим заборонених предметів, забезпечення дотримання засудженими режиму відбування покарання, застосування до винних осіб заходів адміністративного примусу, які передбачено чинним законодавством. У зв'язку з цим виникає потреба в підвищенні рівня теоретичної та практичної підготовленості співробітників УВП, в належній організації роботи із попередження надходження на територію УВП заборонених предметів, з вилучення, зберігання і обліку вилучених заборонених предметів.

В УВП адміністративний примус є діяльністю, зміст якої охоплює застосування «компетентними посадовими особами» установ ДКВС України системи заходів впливу (запобігання, припинення та відповідальності), які передбачені законом та здійснюються у суворій відповідності до встановленої процедури

усунення порушень встановлених в УВП правил поведінки (засудженими чи персоналом), щоб забезпечити виконання режимних вимог в УВП, протидіяти правопорушенням та забезпечувати безпеку спецконтингенту та персоналу УВП [1, с. 275].

На практиці в умовах УВП заходи адміністративного примусу застосовуються щодо осіб, які не бажають виконувати вимоги у зв'язку з негативною спрямованістю особистості. Основні умови застосування до засуджених дисциплінарних стягнень – це обґрунтованість, відповідність ступеню їхньої вини та тяжкості проступку [2, с. 405].

Таким чином, заходи адміністративного примусу, які застосовує персонал УВП, – це сукупність юридично закріплених способів і засобів, які застосовуються з метою припинення протиправної поведінки особи, що порушує норми права в сфері діяльності УВП, з подальшим притягненням винних до юридичної відповідальності.

Заходи адміністративного примусу в УВП є необхідними для забезпечення режиму відбування покарання та спрямовані на зміцнення правопорядку.

Характеристику заходів адміністративного примусу в діяльності ДКВС України необхідно розпочати з встановлення та аналізу загальних ознак, наявність яких обумовлена специфікою адміністративного примусу у цій сфері.

А. Г. Єлагін та Н. О. Мельникова пропонують конкретизувати сутність адміністративного примусу в діяльності УВП за допомогою таких ознак:

- 1) належність, разом із цивільно-правовим, кримінально-правовим та іншими видами до державного примусу;
- 2) призначення (охорона законності, правопорядку у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності УВП);
- 3) урегульованість матеріальними та процесуальними адміністративно-правовими нормами;
- 4) безпосередній причинно-наслідковий зв'язок із вчиненням адміністративного правопорушення та / або із наявністю обставин, пов'язаних із необхідністю забезпечити виконання завдань певного різновиду адміністративної діяльності УВП;
- 5) персоніфікованість та індивідуалізація, що виражається у застосуванні тільки до конкретної особи;
- 6) здійснення на основі видання правозастосовного, юрисдикційного акту;
- 7) застосування тільки співробітниками УВП, наділеними відповідними повноваженнями;
- 8) несприятливі для об'єкта застосування наслідки (морального, матеріального, фізичного, статутного характеру) [3, с. 30].

Наведені ознаки можуть характеризувати будь-який захід адміністративного примусу, який реалізуються в адміністративній діяльності УВП.

В. Ф. Пузирний слушно зауважує, що в адміністративній діяльності УВП заходам адміністративного примусу притаманні такі особливості:

- 1) суб'єктний склад застосування, специфіка якого зумовлена комбінованою природою діяльності співробітників УВП, а саме: поєднанням примусу та кримінально-виконавчої діяльності. Науковець звертає увагу на те, що певні категорії персоналу УВП, насамперед керівний склад, мають широкі повноваження на застосування примусових заходів щодо спецконтингенту та щодо підлеглих. Якщо наявне адміністративне правопорушення, що посягає на нормальну діяльність УВП, її керівник уповноважений не лише здійснювати відповідні юрисдикційні заходи, а й ставити питання про притягнення до відповідальності інших винних у його вчиненні;
- 2) вагомість педагогічної та режимної складової заходів адміністративного примусу, оскільки, на відміну від інших сфер, його головною метою не є припинення правопорушень, а забезпечення режиму;
- 3) обумовленість повноважень у сфері застосування заходів адміністративного примусу правоохоронною природою діяльності установ та органів виконання покарань, а також її специфічними формами та сферами застосування (в тому числі використання спецзасобів, зброї, заходів стягнення, заходів безпеки) [1, с. 273].

Можна погодитись, що зазначені особливості розкривають специфіку заходів адміністративного примусу в діяльності УВП. Вони є тією основою, яка забезпечує їх відмежування від примусових заходів, що реалізуються в інших сферах. Якщо зосередити увагу на наведених вище ознаках адміністративного примусу в діяльності УВП, то необхідно уточнити, що склад суб'єктів, уповноважених на застосування

адміністративного примусу в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України), охоплює три основні групи:

1) органи ДКВС України: Центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань; територіальні органи управління центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань; кримінально-виконавча інспекція;

2) установи ДКВС України: УВП; слідчі ізолятори;

3) інші підрозділи, які забезпечують або сприяють реалізації завдань ДКВС України, серед яких: воєнізовані формування ДКВС України; органи внутрішніх справ України [4, с. 2].

Також, характеризуючи заходи адміністративного примусу в діяльності УВП, їх можна розмежувати відповідно до виду кримінального покарання та згідно з конкретною стадією виконання покарання. С. К. Гречанюк слушно пропонує виокремлювати:

1) заходи адміністративного примусу, що можуть бути застосовані до осіб, покарання яких не пов'язане з ізоляцією засудженого від суспільства (у такому разі йдеться про такі види покарання, як: позбавлення особи права обіймати певні посади чи здійснювати певну діяльність; виконання громадських чи виправних робіт за ст. 75-79, 83 КК України [5]). Також до цієї групи варто включити заходи адміністративного примусу, що можуть бути застосовані до осіб, які внаслідок засудження перебувають на спеціальному обліку (насамперед контроль за поведінкою засуджених, які були звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також за звільненими від відбування покарання жінок (вагітних або тих, які мають малолітніх (до трьох років) дітей (ст. 163-166 КВК України [6]));

2) заходи адміністративного примусу, що можуть бути застосовані до засуджених, покарання яких передбачає повну або часткову ізоляцію від суспільства (йдеться про арешт, обмеження, позбавлення волі), та до осіб, яких відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [7] та в порядку, визначеному Законом України «Про попереднє ув'язнення» [8] було взято під варту;

3) заходи адміністративного примусу, що можуть бути застосовані до засуджених на стадії: розподілу та визначення місця відбування покарання; взяття на облік, виконання основних заходів покарання, зняття з обліку та поступального контролю за засудженими особами, які відбувають покарання, не пов'язане з ізоляцією від суспільства; відбування покарання у вигляді позбавлення волі [4, с. 2].

Оскільки вид кримінального покарання та стадія його виконання (відбування) безпосередньо пов'язана із особою, яка вчинила протиправне діяння, то ми можемо стверджувати, що розмежування заходів адміністративного примусу в діяльності ДКВС України доцільно здійснювати за ознакою об'єкта застосування. Вважаємо, що подібний підхід позитивно сприятиме складанню методичних рекомендацій для персоналу ДКВС України щодо здійснення діяльності з реалізації заходів адміністративного примусу щодо осіб, які відбувають покарання.

Традиційно заходи адміністративного примусу розподіляються на заходи попередження, заходи примусу та заходи відповідальності. Проте в науковій літературі зустрічаються й інші підходи до розподілу заходів адміністративного примусу, наприклад заходи адміністративного запобігання, заходи адміністративного припинення, заходи адміністративної відповідальності.

Заходи адміністративного припинення у діяльності ДКВС України можна охарактеризувати, розподіливши на три групи за ознакою їхнього призначення:

1) загального призначення: (особистий обшук, огляд та вилучення речей як засуджених, так і осіб, які перебувають на території колонії; примусове лікування осіб, що страждають на небезпечні захворювання; вилучення у засуджених, громадян і посадових осіб предметів та речей, заборонених або обмежених в обігу; вимога припинити протиправну поведінку; опечатування приміщень та іншого обладнання);

2) спеціального призначення: фізичний вплив; спеціальні засоби; застосування вогнепальної зброї (йдеться про такі заходи, як: застосування до спецконтингенту наручників; сльозоточивих речовин; гумових кийків; фізичної сили; гамівної сорочки; вогнепальної зброї; застосування фізичного впливу на особливих підставах та в особливому порядку у діяльності спеціальних підрозділів Державного департаменту України з питань виконання покарань);

3) процесуального призначення (спеціальні повноваження під час розшуку засуджених, котрі здійснили втечу з місця відбування покарання або ухиляються від його відбування; доставляння правопорушників; адміністративне затримання; огляд (особистий; речей; вилучення речей та документів) [4, с. 2].

До заходів адміністративного запобігання належать: ізоляція засуджених; цілодобовий нагляд за засудженими; роздільне тримання засуджених (за категоріями); умови тримання засуджених (залежно від виду колонії); зміна умов тримання; носіння в колоніях одягу єдиного зразка; спеціальні умови допус-

ку осіб до УВП; огляд речей, особистий огляд; обшук; адміністративний нагляд за засудженими; заходи контролю за особами, які були засуджені до відбування кримінального покарання, не пов'язаного із позбавленням волі; спеціальний профілактичний облік встановлених категорій осіб; карантин; режим особливих умов (у колоніях).

Застосування адміністративно-запобіжних заходів і заходів адміністративного припинення в УВП мають такі особливі ознаки: 1) підставою їх застосування є: а) необхідність забезпечення безпеки об'єктів УВП, в тому числі в разі настання особливих умов функціонування установи, що забезпечує ізоляцію громадян від суспільства, викликаних явищами і процесами природного, техногенного та соціального характеру; б) протиправна поведінка особи, до якої вони застосовуються; 2) їх застосування спрямоване на виявлення та усунення порушень норм права, що регламентують суспільні відносини в сфері забезпечення громадської безпеки, попередження правопорушень, забезпечення безпеки особистості, а також направлено на мінімізацію шкоди, яку може бути заподіяно в результаті протиправних дій людини, дій факторів природного або техногенного характеру; 3) вони становлять або конкретні правоохоронні акти, передбачені диспозиціями правових норм, які забезпечують дотримання встановлених заборон або обмежень, або юрисдикційні правозастосовні акти, що забезпечують реалізацію санкцій правових норм, передбачених адміністративним законодавством і не належать до адміністративних стягнень.

До заходів адміністративної відповідальності в УВП доцільно віднести: 1) застосування стягнень; 2) матеріальну відповідальність.

Висновки. Таким чином, заходи адміністративного примусу в діяльності УВП становлять цілісну систему, яка охоплює заходи запобігання, припинення та заходи відповідальності. Основними особливостями заходів адміністративного примусу в УВП є такі: по-перше, суб'єктний склад: органи ДКВС України (центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань; територіальні органи управління центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань); УВП; інші підрозділи (воєнізовані формування ДКВС України; органи Національної поліції); по-друге, до особливостей заходів адміністративного примусу в діяльності ДКВС України належить порядок застосування, який поєднує в собі адміністративний примус та кримінально-виконавчу діяльність; по-третє, застосування заходів адміністративного примусу спрямоване на забезпечення режиму відбування покарання; по-четверте, використання спеціальних засобів та зброї, а також застосування різних стягнень обумовлені правоохоронною природою діяльності УВП.

Список використаних джерел

1. Пузирний В. Ф. Поняття адміністративного примусу в діяльності установ виконання покарань. *Форум права*. 2016. № 4. С. 271–276. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_44.pdf (дата звернення: 12.09.2020).
2. Проблеми забезпечення прав засуджених у пенітенціарній системі України / за заг. ред. М. В. Романо-ва. Харків : Харківська правозахисна група; Права людини, 2015. 480 с.
3. Елагин А. Г., Мельникова Н. А. Административная деятельность исправительных учреждений : моно-графія. Вологда : ВИПЭ ФСИН, 2013. 166 с.
4. Гречанюк С. К. Класифікація заходів адміністративного примусу в діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.lex-line.com.ua/?language=ruHYPERLINK%20> (дата звернення: 23.09.2020).
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.09.2020).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 12.09.2020).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 12.09.2020).
8. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 12.09.2020).

References

1. Puzyrnyi, V.F. (2016). Poniattia administratyvnoho prymusu v diialnosti ustanov vykonannia pokaran [The concept of administrative coercion in the activities of penitentiary institutions]. *Forum prava – Law Forum*, 4, 271-276. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_44.pdf [in Ukrainian].

2. Romanova, M.V. (Eds.). (2015). *Problemy zabezpechennia prav zasudzhenykh u penitentsiarnii systemi Ukrainy [Problems of ensuring the rights of convicts in the penitentiary system of Ukraine]*. Kharkiv: Kharkiv Human Rights Group. Human Rights [in Ukrainian].
3. Elahyn, A. H., & Melnykova, N. A. (2013). *Administrativnaia deiatel'nost ispravitel'nykh uchrezhdenii [Administrative activities of correctional institutions]*. Vologda: VIPE FSIN [in Russian].
4. Hrechaniuk, S.K. *Klasyfikatsiia zakhodiv administratyvnoho prymusu v diialnosti orhaniv ta ustanov Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Classification of measures of administrative coercion in the activities of bodies and institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine]*. Retrieved from <http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&HYPERLINK%20> [in Ukrainian].
5. *Kryminalnyy kodeks Ukrainy: pryiniaty 5 kvitnya 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001 № 2341-III]*. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
6. *Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrainy: pryiniaty 11 lypnya 2003 roku №1129-IV [Criminal-Executive Code of Ukraine from July 11, 2003 № 1129-IV]*. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
7. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy : pryiniaty 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012 № 4651-VI]*. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 [in Ukrainian].
8. *Pro poperednye uvyaznennya: pryiniaty 30 chervnya 1993 roku № 3352-XII [The Law of Ukraine «On pre-trial detention» from June 30, 1993 № 3352-XII]*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.059
УДК 347.79-044.922(477):340.1

Сергій Кузнєцов,

кандидат політичних наук, директор
Навчального центру фахівців морського
транспорту
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8607-6414>

ДОКТРИНОТВОРЕННЯ – СТАДІЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВНОГО (ВЛАДНО-ВОЛЬОВОГО) УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Досліджено процес державного (владно-вольового) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин. Зазначено, що кожний процес складається з декількох стадій, які відрізняються за змістом і механізмами, але, якщо мова йде про процес управління соціальною поведінкою, то варто мати на увазі, що цей процес відбувається на двох рівнях: на рівні суспільного змісту як складових процесу управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин, на рівні державного (владно-вольового) управління та визначення місця, ролі та змісту доктринотворення як стадії цього процесу, зокрема правової (морської) доктрини, що є результатом процесу, який також складається з певної послідовності етапів. Сформульовано авторське бачення змісту та використання термінів, якими позначаються певні поняття, що застосовуються у сфері, яку визначено для дослідження.

Ключові слова: управління соціальними процесами, державне (владно-вольове) управління соціальною поведінкою, державне правотворення, державне упорядкування, державна правилосвідомість, державний припис, державний (владно-вольовий) вплив, доктринотворення.

Кузнєцов С.

Доктринообразование – стадия процесса государственного (государственно-волевого) управления социальным поведением субъектов общественных отношений

Исследован процесс государственного (властно-волевого) управления социальным поведением субъектов общественных отношений. Автор исходит из того, что каждый процесс состоит из нескольких стадий, которые отличаются по содержанию и механизмам, но, если речь идет о процессе управления социальным поведением, то следует иметь в виду, что этот процесс проходит на двух уровнях: уровне общественного (общественно-сознательного) управления и уровне государственного (властно-волевого) управления. Проанализирована последовательность стадий, этапов и их содержание, как составляющих процесса управления социальным поведением субъектов общественных отношений на уровне государственного (властно-волевого) управления и определения места, роли и содержания доктринообразования как стадии этого процесса, в частности правовой (морской) доктрины, что является результатом процесса, который также состоит из определенной последовательности этапов. Сформулировано авторское видение содержания и использования терминов, которыми обозначаются некоторые понятия, применяемые в сфере, определенной для исследования.

Ключевые слова: управление социальными процессами, государственное (властно-волевое) управление социальным поведением, государственное правообразование, государственное упорядочение, государственная правилосознательность, государственное предписание, государственное (властно-волевое) влияние, доктринообразование.

Kuznietsov S.

Doctrine creation – the stage of the state (power - volitional) management process of social behaviour of the subjects of public relations

In this article the process of the state (power-volitional) management of social behaviour of the subjects of public relations was studied. The author of the study assumes that each process consists of several stages that differ in content and mechanisms, but if to talk about the process of managing social behaviour, it should be kept in mind that this process takes place at two levels: level of public (socially conscious) management and level of state (power-volitional) management. The sequence of stages, steps and their content were analyzed as the components of the process of managing social behaviour of the subjects of public relations at the level of the state (power-volitional) management and the determination of the place, role and content of doctrine creation as a stage of this process, in particular legal

© Сергій Кузнєцов, 2020

(*maritime doctrine, which is the result of a process that also consists of a certain sequence of steps. The author's vision of the content and use of terms that denote certain definitions used in the field of this study was formulated.*

Keywords: *management of social processes, state (power-volitional) management of social behaviour, state rule-making, state ordering, state rule consciousness, state prescription, state (power-volitional) influence, doctrine creation.*

Постановка проблеми. На сьогодні ефективність правотворення значною мірою залежить від того, чи зможе суб'єкт правотворчої діяльності врахувати об'єктивні тенденції розвитку (виникнення, трансформації та зникнення) суспільних відносин. Важлива роль у формуванні правосвідомості правотворців належить правовій (морській) доктрині, що становить результат наукового пізнання виявів державно-правової дійсності в сфері морської діяльності. Правова доктрина, на думку В. Дудченко, – це «виклад положень, правил поведінки, правових принципів, які належать найбільш авторитетним представникам юридичної науки та практики» [1, с. 119]. Від того, наскільки «глибоко та всебічно втілюються результати досліджень у правотворчій діяльності суб'єктами правотворчості, залежить успіх проведених у країні реформ». Йдеться про реалізацію «принципу науковості» у правотворчості (процесі створення юридичних правил) – «при прийнятті нормативно-правових актів органи влади і посадові особи спираються на наукові дані та конкретно-соціологічні дослідження» [2, с. 198, 203]. Науковці можуть і повинні більш ґрунтовно впливати на розробку концепцій законодавчих актів, здійснювати науковий супровід їх прийняття, формувати правову доктрину [3, с. 223], тому що саме вона «характеризує юридичне мислення та праворозуміння, є віддзеркаленням правових поглядів представників юридичної науки» – «відповідно до усталеної у науковій літературі думки» [4, с. 350]. Зазначене стосується також юристів, «покликаних» забезпечувати за допомогою права «управління різноманітними соціальними процесами» [5, с. 386]. Дослідженню «доктринальної сфери» [6, с. 45], зокрема проблем її сутності, визначення змісту та використання понять, які застосовуються у визначеній сфері, було присвячено значну кількість праць науковців-правників (аналіз цих праць було здійснено у нашому дослідженні [7]). Питання щодо визначення ролі, місця та значення доктринотворення, зокрема правової (морської) доктрини як стадії процесу управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин на рівні державного (власно-вольового) управління, майже не досліджувалося. Вищезазначене визначає актуальність цієї праці як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Метою статті є дослідження процесу управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин на рівні державного (владно-вольового) управління; ролі, місця та змісту доктринотворення як стадії досліджуваного процесу, зокрема правової (морської) доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для досягнення мети дослідження враховано наукові доробки українських та іноземних науковців, таких як: С. Алексєєв, В. Дудченко, В. Євдокимов, К. Жоль, А. Засць, О. Зайчук, С. Кравченко, Н. Крестовська, В. Нерсисянц, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, О. Скакун, Т. Тарахонич, М. Цвік, Л. Явич.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Понятійно-категоріальний апарат і термінологія.

Загальновизнаним і беззаперечним є визнання «права» одним із соціальних інститутів. О. Скакун досліджує право саме як соціальний інститут [3, с. 202], при цьому його визнають як: «найбільш фундаментальний» [8, с. 88–89]; «найбільш важливою системою нормативної регуляції» [9, с. 429]; «інститут соціального регулювання; об'єктивований соціальний феномен» [10, с. 30, 94]; «могутній регулятивний засіб» [11, с. 240]; «такий, що у сучасному суспільстві має пріоритет в системі соціального регулювання» [6, с. 49]. Це «найважливіший засіб управління суспільством» [12, с. 355], який «забезпечує функціонування державної влади» [13, с. 19] та «збереження соціальної цілісності» [6, с. 56]. Н. Оніщенко синтезує численні точки зору і робить висновок, що під функцією права «розуміють або соціальне призначення права, або його напрями впливу на суспільні відносини, або і те й інше разом» [14, с. 316]. Наведемо й проаналізуємо визначення понять, які позначаються терміносполученнями, що було використано в наведеному твердженні.

Поняття, що охоплюється терміносполученням «соціальний інститут», визначають як форму організації спільної діяльності людей, завдяки якій передаються навички та норми соціальної поведінки [8, с. 88–89]. Засобами «регуляції поведінки індивідів і груп» є соціальні норми – правила соціальної поведінки (від грец. Norma – керівне начало, правило, зразок [8, с. 189–190]; від італ. Regola – правило, норма, порядок [15, с. 337]; правила, що регулюють відносини між людьми; інструмент впливу на поведінку людей; модель (зразок) поведінки людини [16, с. 36]); «зразок, правило, принцип діяльності, визнані соціальною організацією і тією чи іншою мірою задані для виконання її членами» [9, с. 428]. «Регуляція» – це підкорення правилам (від лат. regulare – підкорювати певному правилу, упорядковувати [15, с. 337; 17, с. 336;]).

С. Алексєєв стверджує, що «регулювати (у соціальному житті)» – означає визначати поведінку людей та їхніх колективів, надавати їй напрям функціонування і розвитку, вводити її в певні межі, цілеспрямовано її упорядковувати [10, с. 30]. «Порядок» як «стан налагодженості, організованості» може визначатися як «лад»; і, відповідно: «приводити у порядок» – «упорядковувати, давати лад, доводити до ладу» [18, с. 763].

Отже, поняття, що охоплюється терміносполученням «соціальний інститут», на нашу думку, потрібно визначати як: сукупність правил, що є зразками соціальної поведінки суб'єктів суспільних відносин; сукупність приписів, яким підкорюється така поведінка, зокрема її підстави, умови, межі дозволеного, способи, послідовність дій тощо.

Сучасне праворозуміння ґрунтується на тому, що соціальні норми (правила соціальної поведінки) формують «єдину систему соціального регулювання» [16, с. 39], «правотворення» є соціальним процесом формування права, а сутність правотворчої діяльності полягає у «впорядкування поведінки людей в основних сферах, напрямках і відносинах їх суспільного і державного життя» та «у виданні (або санкціонуванні) певних правил поведінки загальнообов'язкового характеру як вираз державної волі» [2, с. 192, 195]. З огляду на вищенаведене необхідно визначити зміст поняття, яке охоплюється терміносполученням «соціальне регулювання», та обґрунтувати використання саме вказаного терміносполучення.

Насамперед потрібно визначити поняття, що охоплюється терміносполученням «соціальний процес», яке прийнято розуміти як послідовну зміну станів будь-якого соціального об'єкта, або його компонентів (від лат. processus – проходження, просування), яка відбувається під впливом внутрішніх або зовнішніх чинників та складається з декількох стадій, які відрізняються за змістом і механізмами – способами взаємозв'язку його компонентів, що визначають його спрямованість і темпи на певній стадії [8, с. 263–254]. Свідомі соціальні процеси є об'єктами наукового управління (сукупності цілеспрямованих дій, які сприяють досягненню запланованого результату) суспільством – соціальною спільнотою, що є вищою формою соціуму (від лат. socium – загальне, спільне [8, с. 376]) – сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, які становлять його соціальну структуру, до якої включають: соціальні елементи (індивіди, соціальні групи, соціальні організації, інші соціальні спільноти), соціальні інститути (сукупності правил соціальної поведінки) та соціальні відносини (суспільні відносини, що упорядковані на підставі правил соціальної поведінки) [8, с. 392–393]. Отже, на наш погляд, більш вдалим для досягнення цілей цього дослідження буде використання терміносполучення «соціальне управління або управління соціальними процесами», що обрано його об'єктом, і дослідження певного фрагмента в межах цього об'єкта – «Державне (власно-вольове) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин», який обрано як предмет дослідження.

«Правове регулювання» зазвичай розглядають як складову «соціального регулювання», що займає в ньому «особливе місце» [16, с. 37]. Відповідно, якщо соціальне регулювання містить усю сукупність різноманітних соціальних норм, які становлять «єдину систему соціального регулювання», то «норми права» становлять в цій системі «особливу підсистему», що формує систему правового регулювання [16, с. 39]. В. Дудченко стверджує, що «норма» – це «правило поведінки»; «норми права» – це «особливий різновид соціальних норм», а «норма права» – це «визнане і забезпечуване державною владою загальнообов'язкове правило, з якого випливають права та обов'язки учасників суспільних відносин, чії дії покликане регулювати дане правило в якості зразка, еталона, масштабу поведінки» [19, с. 98, 99]. «Головним призначенням правових норм є вплив на свідомість та волю людей, їх поведінку» [1, с. 111].

Серед ознак правового регулювання Н. Крестовська виокремлює те, що воно виникає та існує «уже у складноорганізованому, нерідко державно організованому суспільстві»; має «владно-управлінську природу»; визначає (регулює) поведінку людей; здійснює раціональний і цілеспрямований вплив на поведінку за допомогою спеціальних (правових) засобів, сукупність яких визначають як механізм правового регулювання [16, с. 37] та доходить слушного висновку, що потреба в праві посилюється в процесі становлення державності – держава визнає правила, що сформувалися на основі багаторазового повторення, починає ними користуватися та захищати від порушень, на підставі чого здійснюється відокремлення правового регулювання від інших видів соціального регулювання [13, с. 19–20].

Т. Тарахонич досліджує правове регулювання саме як «особливу форму соціального регулювання». Вона стверджує, що в юридичній літературі сформувалося майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності «різноманітних форм і засобів юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин» [20, с. 297]; на встановлення «позитивних правил поведінки» [21, с. 57–58]. Зазначимо, що не усі науковці-правники мають подібне судження і стверджують про «владний вплив на суспільні відносини» [22, с. 151]; про «впорядкування суспільних відносин» [23, с. 342]; про «форму правового впливу» для

Таблиця 1

«упорядкування суспільних відносин», «зворотного правового впливу на відповідні сфери суспільного життя» [14, с. 317, 323]. К. Жоль зазначає, що у численних західноєвропейських мовах найменування держави (state – англ., Staat – німец.) вказує на загальний принцип державного життя – «організований стан». Вказані найменування держави походять від латинського «status» і визначають той факт, що «відносини внутрішньодержавного життя є відносинами врегульованого стану справ» [5, с. 291].

Специфіку права в системі соціального регулювання визначають правові норми («норма – як правило поведінки – має в цьому значенні використовуватися норми в правовому механізмі» [16, с. 36, 40]). «Право» визначають як систему загальнообов’язкових соціальних норм; систему соціальних відносин, які закріплені державою за допомогою загальнообов’язкових соціальних норм; важливий і необхідний засіб державного управління [9, с. 501–502]; як систему норм, що є «державним критерієм правомірно-дозволеної (а також забороненої та приписаної) поведінки» [10, с. 123]; як «момент врегульованості і порядку в суспільних відносинах», «як сукупність юридичних норм тощо» [24, с. 10]; як «могутній регулятивний засіб» – «норма, правило, мірило, міра того, як необхідно діяти особі у відносинах з іншими людьми», але це – «примусова вимога, категоричний імператив, владний регулятор людської поведінки» [11, с. 240, 246].

В. Нерсисянц надає визначення «права у формі закону» як «офіційного (державно-владного)» виразу «державної волі панівного класу» [25, с. 26]. Але О. Зайчук щодо такого твердження слушно зауважує, що «поза офіційними актами державна воля суспільства, політичної групи, партії, класу не є державною, а отже, не може бути визнана і виражена як право». На його думку, саме тому «право має не просто вольовий, а саме державно-вольовий характер», тому «необхідно визнати», що право – це «система (сукупність) норм (правил поведінки), які виражають волю держави, обумовлену певними економічними, політичними і соціальними умовами», та які «виступають як вимоги, що пред’являються до відповідних суб’єктів суспільних відносин, здійснювати певні дії» [26, с. 281, 283, 291].

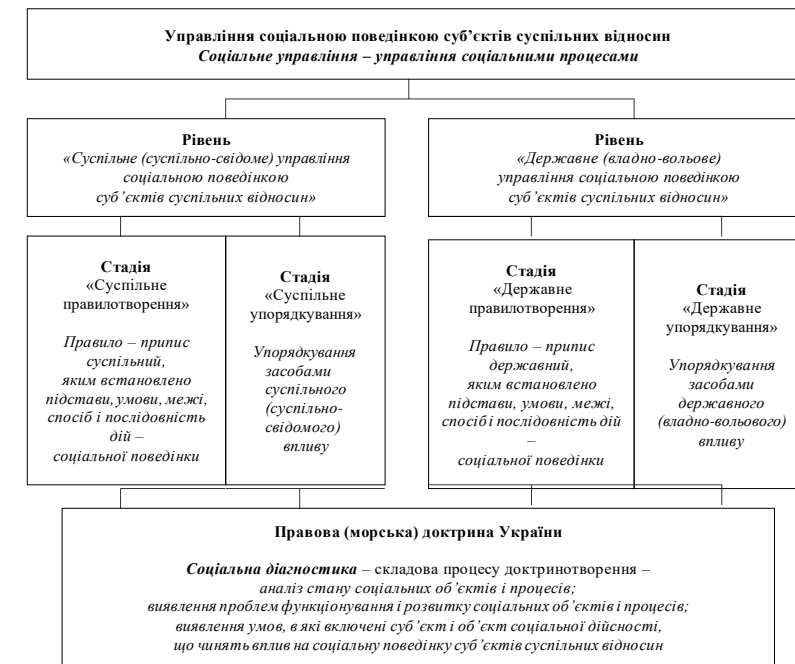
Ю. Оборотов стверджує, що право завжди виступає як формалізована сукупність правил, що є «головним інструментарієм права», оскільки «легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот [6, с. 52, 56]; при цьому він пропонує розрізняти загальні принципи права (як зразки поведінки), що є «найважливішими компонентами» змістовної характеристики права і загальні юридичні правила (правові норми), які є засобами конкретизації загальних принципів права або є винятком з цих принципів [6, с. 49, 51]. К. Жоль стверджує, що право має «організаційно-управлінський характер», в якому відображаються важливі організаційні принципи суспільного життя, що «найбільш очевидно і виразно втілюються в умовах існування держави» [5, с. 391].

Про теоретичне і практичне значення розуміння права в єдності його форм і змісту свідчить державно-правова практика України. Правильне розуміння природи права значною мірою залежить від уявлення шляхів формування як його змісту, так і форми (у зв’язку з цим поняття законодавства відокремлюється від поняття права) [27, с. 70, 76]. Отже, питання права: закономірностей і випадковостей його виникнення, особливостей сучасного розвитку, формування, функціонування, механізму дії; «осягнення або переосмислення того, що пов’язано з правом, його формуванням і реалізацією» – «виводяться на перший план» [28, с. 9, 12; 6, с. 55–56].

Державне (владно-вольове) управління соціальною поведінкою суб’єктів суспільних відносин – еволюційний аспект.

Якщо мова йде про процес управління соціальною поведінкою, то варто мати на увазі, що цей процес відбувається на двох рівнях: рівні суспільного (суспільно-свідомого) управління та рівні державного (владно-вольового) управління. Докладніше ця позиція автора викладена у табличній формі (табл. 1). Отже, парадигмою дослідження обрано розуміння дворівневості процесу, що досліджується, відповідно до якого було проаналізовано послідовність стадій, етапів та їхній зміст як складових процесу управління соціальною поведінкою суб’єктів суспільних відносин на рівні державного (владно-вольового) управління. Метою дослідження обрано визначення місця, ролі та змісту доктринотворення як стадії означеного процесу, зокрема правової (морської) доктрини, яка є результатом процесу, що також складається з певної послідовності етапів.

Отже, «право існує нібито на двох рівнях. Перший рівень, який становить основу права, – це правовідносини, що виникають безпосередньо на базі фактичних відносин, які склалися у суспільстві. На другому рівні держава сама формує правові норми. За своїм змістом вони збагачують деталями і сприяють втіленню в життя суспільних відносин, що виникли на першому рівні. Єдність тих правових положень, що склалися об’єктивно або були запозичені і лише забезпечуються гарантіями держави, з тими, що нею вперше формулюються, обумовлюється виникненням обох варіантів (або рівнів)» [27, с. 69].

На думку С. Кравченко, у процесі формування права потрібно розрізняти два «ключових етапи» (два відносно автономні, специфічні процеси): об’єктивний («автономний початок, об’єктивне правотворення»), що виявляється в формуванні нових «реальних» відносин, правил і форм та здійснюється «через призму об’єктивних потреб індивідів»; їхніх інтересів, очікувань, які відображаються в суспільній свідомості; конкретних дій і вчинків, які відображають характер суспільної правової поведінки (йдеться про стихійну спонтанну правотворчість – державою не контролюється) та формальний («гетерономний початок, суб’єктивне правотворення»), який пов’язаний з правотворчою (нормотворчою, нормовстановлюваною) діяльністю держави та «складеними державними уявленнями про право» і «характеризує (насамперед) позицію представницької державної влади»: рівень правової культури і праворозуміння, професіоналізму; ідеологічні, політичні, релігійні, психологічні, моральні цінності та орієнтації (йдеться про свідому, планомірну діяльність) – від держави залежить визначення потреби в правовому регулюванні, підготовка, обговорення, прийняття та опублікування нормативно-правових актів. Отже, «зміст правоутворення і наступний його результат – встановлення правового порядку в суспільних відносинах, визначає механізм взаємодії об’єктивного і суб’єктивного компонентів» [2, с. 192–193].

Першою в процесі управління соціальною поведінкою суб’єктів суспільних відносин на рівні «Державне (владно-вольове) управління соціальною поведінкою суб’єктів суспільних відносин» ми визначаємо стадію «Державне правотворення». Складовими цієї стадії є етапи розвитку основ (джерел/витоків) державного правотворення та етапи державного (владно-вольового) правотворення – формування державних приписів – юридичних правил соціальної поведінки.

Етапи розвитку основ (джерел / витоків) державного правотворення.

«Передумовою і основою правового регулювання є не воля держави, що втілюється в законодавстві, а характер суспільних відносин, які об’єктивно складаються на базі взаємодії окремих осіб та їх об’єднань», звідси – «головний тягар правоутворення пов’язаний з утвердженням саме основ правового регулювання суспільних відносин» [27, с. 66, 67]. Розвиток суспільних відносин і соціальної поведінки пов’язаний із об’єктивним існуванням суспільного буття, явищ і соціальних процесів суспільного буття (природних, економічних, екологічних, соціальних, політичних тощо) та розвитком видів і форм діяльності, техніки і технологій тощо. «В історико-генетичному плані» право виникає в результаті корінних змін, які відбуваються в суспільстві, в його економічному та політичному строї, в культурі, традиціях, ментальності, поведінці та діяльності людей [2, с. 193]. На базі суспільних відносин, які існують об’єктивно («сформувалися у суспільному середовищі»), у разі їх постійного повторювання складаються «відповідні юридичні нормативи». Їх виникнення завершує процес формування основ права, які визнаються і захищаються державою. Завершення цього процесу не виключає, проте, подальшого поглиблення змісту права – деталізація його основ. Вона здійснюється шляхом створення більш конкретних за змістом правил поведінки. Не змінюючи основ права, вони складаються за участю держави, а в багатьох випадках безпосередньо формулюються законодавцем [27, с. 67, 68].

Окрім вказаного на певний момент суспільного буття вже існують певні правові доктрини, зокрема правова (морська) доктрина та чинні правові акти, що містять юридичні правила, які визначають соціальну поведінку суб'єктів суспільних відносин.

Етапи державного (владно-вольового) правилотворення – формування державних приписів – юридичних правил соціальної поведінки.

Серед «основних способів формування права» Н. Крестовська виокремлює: санкціонування державою відносин, що повторюються (звичаїв) і встановлення, зміну, відміну «правових норм» державною владою [13, с. 19-20; 16, с. 40]. С. Кравченко пропонує поділяти правотворчу діяльність на види за двома найважливішими підставами: за суб'єктами правотворчої діяльності – 3 види (компетентні державні органи, недержавні органи, народ) та за юридичною силою нормативно-правових актів – 2 види (законотворчість і підзаконна правотворчість) [2, с. 197–198]. Н. Пархоменко пропонує поділяти правотворчість на такі види (залежно від способів створення норм права): санкціонування, прийняття нормативно-правових актів, надання рішенням органів державної влади загальнообов'язкового значення; а також (залежно від суб'єктів правотворчості) на правотворчість: народу, парламенту, делеговану, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, локальну правотворчість, а весь правотворчий процес визначає як процесуальну діяльність суб'єктів правотворчої діяльності щодо «порядку формування і закріплення їх волі» [12, с. 360].

О. Скакун визначає правотворчість як правову форму «владно-вольової діяльності держави», яку потрібно розглядати в межах «більш широкого поняття – правотворення та не ототожнювати з ним», і виокремлює форми участі держави у правотворчості: «безпосереднє, санкціоноване, сумісне, делеговане» та його види за функціональним призначенням: «поточне та систематизаційн» [29, с. 468, 469, 481]. Отже, право формується на основі санкціонування – правового закріплення, «юридичного вираження» різноманітних суспільних відносин. Суспільні відносини складаються об'єктивно і визнаються, конкретизуються та захищаються державою «відповідно до усвідомлення необхідності в цьому» (йдеться про «формування юридичного мотиву» про необхідність внесення змін в діючу систему норм права [29, с. 477], або «формування державної волі» [12, с. 361]). Відповідно «кінцева роль у формуванні права» належить не правотворенню, а правозакріпленню, яке здійснюється шляхом санкціонування певних норм і відносин, що склалися у суспільстві. Формуючи текст правових приписів, держава здебільшого не встановлює норми права, а лише «переводить на юридичну мову» ті суспільні відносини, що зароджуються, розвиваються в суспільстві. «Ключем ефективного правового регулювання» завжди залишається виявлення і використання характеру, частоти і тенденцій розвитку повторюваних суспільних відносин», а про завершення процесу формування права свідчить надання відповідним правовим приписам формальної означеності і юридичної сили [27, с. 68, 70, 71]. Але С. Кравченко стверджує, що «творчий цикл процесу формування права завершується при зіткненні теоретичної моделі правової норми з соціальною та правовою реальністю, при задоволенні права суспільною свідомістю і поведінкою», що саме «практика соціалізації права дає змогу оцінити ступінь ефективності, «якість» правових норм, іншими словами, представляє той емпіричний матеріал, який повинні відстежувати відповідні структури (законодавчі, наукові, соціологічні та інші), щоб постійно вдосконалювати законодавство». Отже, «цей етап, по суті, завершує процес формування права і у той же час є початком нової фази його модернізації» [2, с. 194].

Стадія «Державне упорядкування». Другою в процесі управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин на рівні «Державне (владно-вольово) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин» ми визначаємо Стадію «Державне упорядкування». Складових цієї стадії є етапи упорядкування – реалізації приписів правових актів, оскільки «завершення процесу формування права є одночасно «стартовим майданчиком» для його реалізації [27, с. 68]. Розуміння того, що «владне (державне) забезпечення» є однією з визначальних ознак права, дає підстави Ю. Оборотову зробити висновок, а нам погодитись з висновком про те, що «держава як і раніше залишається визначальною силою, яка має можливість здійснювати правотворчість і створювати дієві механізми реалізації права» [6, с. 52].

Аналіз викладених вище думок, тверджень і настанов науковців-правників, а також попередніх досліджень автора в сфері доктринотворення, дав змогу сформулювати бачення еволюційного аспекту соціального процесу, який було обрано до дослідження, місця і ролі правової доктрини як стадії цього процесу, зокрема правової (морської) доктрини, і викласти отримані результати у табличній формі, що додається (табл. 2 «Управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин. Рівень «Державне (владно-вольово) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин»). Зауважимо, що Стадія «Державне упорядкування» і Стадія «Доктринотворення» розглядаються у статті як стадії процесу, хоча мають розглядатися (і зазвичай розглядаються) як самостійні процеси із своїми, притаманними їм стадіями, етапами і процедурами.

Таблиця 2

Управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин	
Рівень «Державне (владно-вольово) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин»	
Стадія «Державне правилотворення»	Стадія «Доктринотворення» (допоміжна)
<p>Етапи розвитку основ (джерел/витоків) і підстав державного правилотворення</p> <p>= об'єктивне існування суспільного буття та явищ (природних, економічних, екологічних, соціальних, геополітичних тощо); розвиток видів і форм діяльності, техніки і технологій; розвиток суспільно-свідомої соціальної поведінки</p> <p>= наявність загальнообов'язкових суспільних приписів та соціальних інститутів: звичаїв, традицій, звичаєвої тощо</p> <p>= наявність правових доктрин, зокрема правової (морської)</p>	<p>Етапи наукового пізнання: соціальна діагностика, прогнозування, планування; доктриналізація результатів</p> <p>* = виявлення та обрання, як об'єктів наукового пізнання проблем, процесів і тенденцій, що мають певне суспільне значення, та чинять вплив на їх розвиток</p> <p>* = дослідження обраних об'єктів; формулювання та об'єктивація (документування) результатів дослідження, їх оприлюднення, апробація, обговорення тощо</p> <p>= доктриналізація – офіційне визнання (легітимація) результатів дослідження</p> <p>* = формування правилосвідомості державно-владних суб'єктів, зокрема щодо «юридичного мотиву» – санкціонування – державно-владної юрисдикції доктрин, зокрема правової (морської) доктрини</p>
<p>Етапи упорядкування – реалізації приписів правових актів</p> <p>= визнання (легітимація) суб'єктами суспільних відносин суспільних приписів – правил соціальної поведінки</p> <p>= формування суспільної правилосвідомості суб'єктів суспільних відносин</p> <p>= безпосередня реалізація: виконання, використання, додержання державних (владно-вольових) приписів суб'єктами суспільних відносин</p> <p>= опосередкована реалізація: застосування засобів державного (владно-вольового) впливу, зокрема на поведінку, яка не відповідає державним приписам</p>	<p>Етапи упорядкування державних приписів правових актів</p> <p>= визнання (легітимація) суб'єктами суспільних відносин суспільних приписів – правил соціальної поведінки</p> <p>= формування суспільної правилосвідомості суб'єктів суспільних відносин</p> <p>= безпосередня реалізація: виконання, використання, додержання державних (владно-вольових) приписів суб'єктами суспільних відносин</p> <p>= опосередкована реалізація: застосування засобів державного (владно-вольового) впливу, зокрема на поведінку, яка не відповідає державним приписам</p>
<p>Етапи державного (владно-вольового) правилотворення – формування державних приписів – юридичних правил соціальної поведінки</p> <p>Види (типи, способи) правилотворення</p> <p>Створення нових правових актів</p> <p>Внесення змін та/або доповнень до змісту чинних правових актів або їх скасування</p> <p>* Оцінка існуючого стану суспільства, проблем і тенденцій розвитку суспільства (соціальна діагностика); соціальне прогнозування і соціальне планування державного (владно-вольового) управління соціальними процесами</p> <p>* Формування правилосвідомості державно-владних суб'єктів, зокрема щодо юрисдикції – формування «юридичного мотиву»</p> <p>що до необхідності внесення змін та/або доповнень до змісту чинних правових актів або їх скасування</p> <p>що до необхідності внесення змін до змісту чинних правових актів</p>	<p>Етапи державного (владно-вольового) правилотворення – формування державних приписів – юридичних правил соціальної поведінки</p> <p>Внесення змін та/або доповнень до змісту чинних правових актів або їх скасування</p> <p>* Оцінка існуючого стану суспільства, проблем і тенденцій розвитку суспільства (соціальна діагностика); соціальне прогнозування і соціальне планування державного (владно-вольового) управління соціальними процесами</p> <p>* Формування правилосвідомості державно-владних суб'єктів, зокрема щодо юрисдикції – формування «юридичного мотиву»</p> <p>що до необхідності внесення змін та/або доповнень до змісту чинних правових актів або їх скасування</p> <p>що до необхідності внесення змін до змісту чинних правових актів</p>
<p>Обрання компетентного органу, форми і порядку правилотворення</p> <p>Реалізація обраним органом порядку і форми правилотворення</p> <p>внесення змін, доповнень до змісту чинних правових актів, зокрема до Морської доктрини України, або їх скасування</p>	<p>Обрання компетентного органу, форми і порядку правилотворення</p> <p>Реалізація обраним органом порядку і форми правилотворення</p> <p>внесення змін, доповнень до змісту чинних правових актів, зокрема до Морської доктрини України, або їх скасування</p>
<p>набрання статусу державного акту: правової звичаї тощо; Морська доктрина України</p>	<p>набрання статусу державного акту: правової звичаї тощо; Морська доктрина України</p>
<p>Морська доктрина</p>	<p>Морська доктрина</p>

Висновки і пропозиції. З огляду на вищесказане можна зробити такі висновки і надати такі пропозиції:

1. Відмова від використання в термінах слів, що мають іноземне походження, може надати певної «наукової строгості» в формуванні тезаурусу юридичної науки. Більш виправданим було б використання термінів «державне (владно-вольове) управління», «державне правилотворення» та «державне упорядкування», «засоби державного (власно-вольового) впливу» у разі, якщо йдеться про управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин.

2. Державне (владно-вольове) управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин варто розглядати як певний рівень управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин (соціального управління / управління соціальними процесами).

3. Стадіями та етапами процесу управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин на рівні державного (власно-вольового) управління є: Стадія «Державне правило творення», до складу якої входять етапи розвитку основ (джерел / витоків) і підстав державного правилотворення та етапи державного (владно-вольового) правилотворення – формування державних приписів – юридичних правил соціальної поведінки, та Стадія «Державне упорядкування», до складу якої входять етапи упорядкування – реалізації приписів правових актів.

4. У Стадії «Доктринотворення» виокремлено етапи наукового пізнання: соціальну діагностику, прогнозування і планування та доктриналізації результатів (наукового пізнання). Особливої уваги заслуговує етап формування правилосвідомості державно-владних суб'єктів, зокрема «юридичного мотиву» – мотиву щодо санкціонування – державно-владної юрисдикції доктрин, зокрема правової (морської) доктрини.

5. Деякі етапи Стадії «Державне правилотворення» та Стадії «Доктринотворення» (в табл. 2 відмічені позначкою *) є тотожними за змістом, що дає підстави визначати Стадію «Доктринотворення» як допоміжну стадію процесу, що досліджується.

6. На сучасному етапі розвитку українського суспільства державний (владно-вольовий) вплив «залишається визначальною силою, яка має можливість здійснювати правотворчість і створювати ефективні механізми реалізації права» (Ю. Оборотов), а отже, впливати на управління соціальними процесами, зокрема управління соціальною поведінкою суб'єктів суспільних відносин. Науковці-правники «можуть і повинні більш ґрунтовно впливати на розробку концепцій законодавчих актів, здійснювати науковий супровід їх прийняття, формувати правову доктрину» (О. Скакун), зокрема правову (морську) доктрину.

Список використаних джерел

1. Дудченко В. В. Источники права. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 111–128.
2. Кравченко С. П. Нормотворчество (правотворчество). *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 192–206.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
4. Пархоменко Н. М. Джерела (форми) права. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 334–353.
5. Жоль К. К. Философия и социология права. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 480 с.
6. Оборотов Ю. Н. Современное право: принципы, свойства, постулаты. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 45–58.
7. Кузнецов С. С. Морська доктрина України: вимір загальнотеоретичної юриспруденції. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 71–78.
8. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н.Ф. Наумова. Москва : Политиздат, 1989. 479 с.
9. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
10. Алексеев С. С. Теория права. Москва : Издательство БЕК, 1994. 224 с.
11. Заець А. П. Праворозуміння. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 225–263.
12. Пархоменко Н. М. Правотворчість та законотворчість. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 354–364.
13. Крестовская Н. Н. Возникновение права и основные теории его происхождения. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 14–23.

14. Оніщенко Н. М. Функції права. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 316–333.
15. Черданцева Т. З. Итальянско-русский словарь. Москва : Изд-во «Русский язык». 1976. 544 с.
16. Крестовская Н. Н. Понятие и виды социального регулирования. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 34–44.
17. Краткий словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина и Ф. Н. Петрова. Москва : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1952. 488 с.
18. Російсько-український словник : у 3-х т. Т. 2. / під ред. С. І. Головащук, Л. А. Коробчинського, М. М. Пилинського. Київ : Головна ред. Української радянської енциклопедії, 1982. 924 с.
19. Дудченко В. В. Правовые нормы. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 98–110.
20. Тарахонич Т. І. Правове регулювання як особлива форма соціального регулювання. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 296–315.
21. Евдокимов В. А. Украина в условиях глобализации. *Глобализация, государство, право, XXI век*. Москва, 2004. С. 57–58.
22. Рабінович П. М. Основы загалної теорії права та держави. Львів : Край, 2008. 224 с.
23. Черданцев А. Ф. Теория государства и права. Москва : Юрайт, 2001. 429 с.
24. Явич Л. С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. 207 с.
25. Нерсесянц В. С. Право: многообразие определений и единство понятия. *Советское государство и право*. 1983. № 10. С. 26–35.
26. Зайчук О. В. Сутність і соціальне призначення права. *Теорія держави і права. Академічний курс* / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 280–295.
27. Цвік М. В. Проблеми сучасного праворозуміння. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Т. 1: *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петрушина. Харків : Право, 2008. С. 66–86.
28. Оборотов Ю. Н. *Общетеоретическая юриспруденция как наука и учебная дисциплина. Общеетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. С. 5–13.
29. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс). Харьков : Эспада, 2005. 840 с.

References

1. Dudchenko, V.V. (2011). Istochniki prava [Sources of law]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course, 111-128*. Odessa: Feniks [in Russian].
2. Kravchenko, S.P. (2011). Normotvorchestvo (pravotvorchestvo) [Norm-making (law-making)]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course, 192-206*. Odessa: Feniks [in Russian].
3. Skakun, O.F. (2009). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]*. Kyiv: Alerta; KNT; TsUL [in Ukrainian].
4. Parkhomenko, N.M. (2006). Dzherela (formy) prava [Sources (forms) of law]. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course, 334-353*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Zhol, K.K. (2000). *Filosofija i sociologija prava [Philosophy and sociology of law]*. Kiev: Jurinkom Inter [in Russian].
6. Oborotov, Ju.N. (2011). Sovremennoe pravo: principy, svojstva, postulaty [Modern law: principles, properties, postulates]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course, 45-58*. Odessa: Feniks [in Russian].
7. Kuznietsov, S.S. (2020). Morska doktryna Ukrainy: vymir zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii [Maritime doctrine of Ukraine: a measure of general jurisprudence]. *Pravova derzhava – Legal State, 37, 71-78* [in Ukrainian].
8. Gvishiani, D.M. & Lapin, N.I. (Eds.). (1989). *Kratkij slovar po sociologii [Brief Dictionary of Sociology]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
9. Averintsev, S.S., Arab-Ogly, E.A. & Ilyichev, L.F. et al. (Eds.). (1989). *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Moscow: Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
10. Alekseev, S.S. (1994). *Teoriya prava [The theory of law]*. Moscow: Izdatelstvo BEK [in Russian].

11. Zaiets, A.P. (2006). Pravorozuminnia [Legal understanding]. Teoriia derzhavy i prava. *Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course*, 225-263). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
12. Parkhomenko, N.M. (2006). Pravotvorchist ta zakonotvorchist [Lawmaking and legalmaking]. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course*, 354-364. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
13. Krestovskaya, N.N. (2011). Vozniknovenie prava i osnovnye teorii ego proishozhdenija [The emergence of law and the main theories of its genesis]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course*, 14-23. Odessa: Feniks [in Russian].
14. Onishchenko, N.M. (2006). Funktsii prava [Functions of law]. Teoriia derzhavy i prava. *Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course*, (316-333). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
15. Cherdantseva, T.Z. (1976). *Italjansko-russkij slovar [Italian-Russian Dictionary]*. Moscow: Izdatelstvo «Russkij jazyk» [in Russian].
16. Krestovskaya, N.N. (2011). Ponjatje i vidy social'nogo regulirovanija [Concept and types of social regulation]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course*, 34-44. Odessa: Feniks [in Russian].
17. Lekhin, I.V. & Petrov, F.N. (Eds.). (1952). *Kratkij slovar inostrannyh slov [A short dictionary of foreign words]*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej [in Russian].
18. Holovashchuk, S.I., L.A. Korobchynskyi, L.A. & Pylynskyi, M.M. (Eds.). (1982). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, 2. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainkoj radiatskoj entsyklopedii [in Ukrainian].
19. Dudchenko, V.V. (2011). *Pravovye normy [Legal norms]*. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course*, 98-110. Odessa: Feniks [in Russian].
20. Tarakhonich, T.I. (2006). Pravove rehuliuвання yak osoblyva forma sotsialnoho rehuliuвання [Legal regulation as a special form of social regulation]. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course*, 296-315. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
21. Evdokimov, V.A. (2004). Ukraina v uslovijah globalizacii [Ukraine in the context of globalization]. *Globalizacija, gosudarstvo, pravo, XXI vek – Globalization, state, law, XXI century*, 57-58. Moscow [in Russian].
22. Rabinovych, P.M. (2008). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and state]*. Lviv: Krai [in Ukrainian].
23. Cherdancev, A.F. (2001). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of state and law]*. Moscv: Jurajt [in Russian].
24. Javich, L.S. (1985). *Sushhnost prava. Social'no-filosofskoe ponimanie genezisa, razvitija i funkcionirovanija juridicheskoi formy obshhestvennyh otoshenij [The essence of law. Socio-philosophical understanding of the genesis, development and functioning of the legal form of social relations]*. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta [in Russian].
25. Nersesjanc, V.S. (1983). Pravo: mnogoobrazje opredelenij i edinstvo ponjatija [Law: the variety of definitions and the unity of the concept]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*, 10, 26-35 [in Russian].
26. Zaichuk, O.V. (2006). Sutnist i sotsialne pryznachennia prava [The essence and social purpose of law]. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs – Theory of state and law. Academic course*, (pp. 280-295). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
27. Tsvik, M.V. (2008). Problemy suchasnoho pravorozuminnia [Problems of modern legal understanding]. Tsvik, M.V. & Petrushyn, O.V. (Eds.). *Methodological and historical-theoretical problems of formation and development of the legal system of Ukraine*, 66-86. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
28. Oborotov, Ju.N. (2011). Obshheteoreticheskaja jurisprudencija kak nauka i uchebnaja disciplina [General theoretical jurisprudence as a science and academic discipline]. *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija: uchebnyj kurs – General theoretical jurisprudence: training course*, 5-13. Odessa: Feniks [in Russian].
29. Skakun, O.F. (2005). *Teoriia gosudarstva i prava (jenciklopedicheskij kurs) [Theory of state and law (encyclopedic course)]*. Kharkiv: Jespada [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 16.08.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.070
УДК 343.9

Олександра Олійничук,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і
процесу, економічної безпеки та
правоохоронної діяльності юридичного
факультету Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9359-7560>

Марія Купер,
студентка II курсу магістратури
юридичного факультету Західноукраїнського
національного університету

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАННЯХ

Розглянуто взаємозв'язок фінансових розслідувань з економічною експертизою. Досліджено міжнародний досвід експертної діяльності. Висвітлено практику функціонування інституту економічного експерта в деяких країнах. Проаналізовано окремі нормативно-правові акти, які регулюють питання призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в Україні, в тому числі й економічних, правовий статус експерта і його діяльність у відповідній процесуальній сфері. Окреслено напрями роботи спеціалізованих підрозділів (груп «форензик» (forensic)), що функціонують в економічно розвинутих країнах у багатьох консалтингових та аудиторських компаніях. Обґрунтовано авторські висновки та пропозиції щодо запровадження окремих аспектів міжнародної практики в досліджуваній сфері.

Ключові слова: економічна експертиза, експерт-бухгалтер, економічна безпека, фінансові розслідування, правоохоронні органи.

Олійничук А., Купер М.

Международный опыт использования экономической экспертизы в финансовых расследованиях

В данной статье рассмотрена взаимосвязь финансовых расследований с экономической экспертизой. Исследован международный опыт экспертной деятельности. Освещена практика функционирования института экономического эксперта в некоторых странах. Проанализированы некоторые нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы назначения и проведения судебных экспертиз и экспертных исследований в Украине, в том числе и экономических, правовой статус эксперта и его деятельность в соответствующей процессуальной сфере. Определены направления работы специализированных подразделений (групп «форензик» (forensic)), функционирующих в экономически развитых странах во многих консалтинговых и аудиторских компаниях. Обосновано авторские выводы и предложения по внедрению отдельных аспектов международной практики в исследуемой сфере.

Ключевые слова: экономическая экспертиза, эксперт-бухгалтер, экономическая безопасность, финансовые расследования, правоохранительные органы.

Oliynychuk O., Kuper M.

International experience of using the economic expertise in financial investigations

This article discusses the ways to increase the effectiveness of the domestic law enforcement system in the fight against economic crimes, which requires a comprehensive study of international experience in financial investigations, expert participation in the application of special economic knowledge, including economic expertise.

The purpose of the article is to study the modern world experience of using special economic knowledge by an expert in financial investigations and to outline promising areas of its application in domestic practice.

In the article was noted that economic expertise can be considered as a procedural action, where special economic knowledge is used to study accounting information and provide an opinion to law enforcement agencies and the court to make a fair decision. The use of special economic knowledge by an expert and conducting economic expertise helps to conduct financial investigations and, at the same time, requires the applying of highly professional knowledge

© Олександра Олійничук, Марія Купер, 2020

in all areas of accounting, economic control and economic analysis, which are special, ie mostly uncharacteristic of the investigator or court.

International European integration policy promotes the introduction in Ukraine of a positive experience of using special economic knowledge in the detection and investigation of criminal offenses of an economic nature. In this case financial investigations are an important tool for ensuring the economic security of the state as a whole and individual businesses, and economic expertise is one of the components in their conduct.

The development of forensic services for private business entities in the domestic practice is considered promising, based on the relevant international experience. This can expand the scope of the examination with the involvement of an expert accountant and, accordingly, help strengthen their economic security.

Keywords: *economic expertise, expert accountant, economic security, financial investigations, law enforcement agencies.*

Постановка проблеми. Аналіз процесів, що відбуваються в економіці України на сучасному етапі розвитку фінансово-економічних відносин, свідчить про розширення діапазону економічних злочинів як на рівні держави, так і суб'єктів господарювання. Ці злочини проявляються у розкраданні майна в межах конкретного підприємства, дрібних схемах корпоративного шахрайства, вчиненні незаконних дій з державним майном, здійсненні афер з коштами, несанкціонованому та незаконному контролю за цілими галузями економіки (бюджетна сфера, нерухомість, експортні операції, паливно-енергетичний комплекс). Таким чином, сучасна практика протидії злочинам фінансового характеру неможлива без використання і застосування спеціальних економічних знань.

У процесі розслідування економічних злочинів завжди присутнє дослідження фінансової інформації, яка відображає злочинну діяльність. На стадії їхнього виявлення використовують моніторинг сумнівних фінансових операцій, проводять вивчення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Тому під час розслідування важливе значення має своєчасне призначення й проведення судово-економічних експертиз, залучення експерта-бухгалтера, фахівця-економіста до проведення слідчих дій тощо. Фінансові розслідування займають відповідну нішу в правоохоронній діяльності та забезпеченні економічної безпеки.

Успішний світовий досвід у сфері використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів має важливу роль для нашої держави, особливо з огляду на напружену соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні протягом останніх років. Тому сьогодні особливої актуальності набуває пошук шляхів підвищення ефективності боротьби вітчизняної правоохоронної системи з економічними злочинами, що потребує комплексного вивчення міжнародного досвіду проведення фінансових розслідувань, участі експерта у процесі застосування спеціальних економічних знань, зокрема економічної експертизи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі протидії економічним злочинам присвячено чимало досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, теоретичні аспекти такого явища досліджували В. Белик, З. Варналій, Я. Жаліло, О. Їжак, С. Лепський, О. Токарчук. Практичні аспекти протидії економічній злочинності та основні засади її розслідування відображені у працях Дж. Маннінга, Д. Долбневої, П. Готсхалка, С. Томсона, К. Гетца. Серед наукових публікацій у сфері використання економічної експертизи у фінансових розслідуваннях варто виокремити праці В. Хомутенко, Д. Мотигіна щодо актуалізації судово-економічних експертиз в умовах тіньової економіки [11]; О. Шрамка щодо можливостей судово-економічних експертиз при розслідуванні окремих корупційних злочинів [13]; В. Лисенко, Ю. Комишнюк щодо особливостей проведення судово-економічної експертизи у ході розслідування злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності [4]; В. Хомутенко, А. Хомутенко щодо теоретичних та практичних аспектів застосування методу моделювання при виконанні судово-економічних експертиз [12]; К. Токаревої щодо окремих питань механізму проведення судової економічної експертизи в сучасних умовах [9]. Водночас не втрачають актуальності питання підвищення ефективності застосування економічної експертизи при здійсненні фінансових розслідувань, в тому числі ґрунтуючись на міжнародному досвіді.

Метою статті є дослідження сучасного світового досвіду використання спеціальних економічних знань експертом у процесі фінансових розслідувань та окреслення перспективних напрямів його застосування у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні з року в рік відзначаються значні масштаби кримінально-тіньової діяльності як на рівні приватних бізнесових структур, так і держави та її регіонів. Особливістю злочинів, що посягають на суспільні відносини в економічній сфері, є те, що вони, як пра-

вило, вчиняються фінансово мотивованими особами зі спеціальними знаннями. Таким чином, з кожним роком ці злочинні схеми стають все більш досконалішими, складнішими для виявлення та доведення з боку представників правоохоронних органів через проведення фінансових розслідувань.

Незважаючи на активне використання категорії «фінансові розслідування» на практиці, її нечасто застосовують у наукових публікаціях. Частково це можна обґрунтувати тим, що «фінансові розслідування» – це поняття, запозичене з інших держав, які мають зовсім іншу правову систему, ніж Україна.

Загалом під фінансовими розслідуваннями розуміють вивчення фінансової звітності та відслідковування фінансових операцій, що спрямоване на виявлення фінансових злочинів. Під фінансовими злочинами розуміють узагальнене поняття, що розповсюджується на різноманітні види незаконних дій, пов'язаних з отриманням, використанням та розподілом фінансових ресурсів, а саме: відмивання коштів, шахрайство з кредитними картками, порушення податкового законодавства [3, с. 190].

Фінансові розслідування тісно пов'язані з економічною експертизою, яка відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в Україні поділяється на експертизу: бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій [2]. Про взаємозв'язок фінансових розслідувань та експертної діяльності відзначає Дж. Маннінг у своїй праці «Фінансові розслідування і судовий облік» [15]. Ця книга рекомендована для практичного використання Службою внутрішніх доходів Міністерства фінансів США, Міжнародною асоціацією сертифікованих фахівців з виявлення, розслідування та попередження корпоративних шахрайств та низкою інших організацій. Дж. Маннінг у своїй книзі описує види злочинності, для боротьби з якими необхідними є економічні знання та дослідження фінансової інформації. Науковець зазначає, що фінансові розслідування та судовий облік формують міждисциплінарну концепцію, поєднуючи облік, фінансовий аналіз і правоохоронну діяльність.

На сайті служби внутрішніх доходів Міністерства фінансів США розкривається зміст фінансових розслідувань як практичної діяльності, що ґрунтуються на спеціалізованому дослідженні документів, до яких належать облікові записи, банківська інформація, дані про нерухомість, рух грошових коштів. Водночас у Великобританії та Італії створені спеціалізовані правоохоронні органи з протидії сучасній організованій злочинності. Важливу роль у діяльності Фінансової гвардії Італії та Служби з протидії організованій злочинності Великобританії відіграє аналіз фінансової інформації, що здійснюється як на стадії виявлення, так і на стадії розслідування [3, с. 191–192].

Щодо боротьби з економічними злочинами на рівні підприємств (виявами корпоративного шахрайства), то варто зазначити, що сьогодні ефективно здійснює свою діяльність міжнародна асоціація сертифікованих спеціалістів з виявлення, розслідування та запобігання корпоративних шахрайств (ACFE-Association of Certified Fraud Examiners). Ціль даної асоціації полягає у забезпеченні зменшення сфери впливу і розвитку корпоративного шахрайства, іншої економічної злочинності, а також допомозі в їхньому виявленні та попередженні [1, с. 25].

Застосування у фінансових розслідуваннях експертиз, здійснюваних спеціалістами, що мають спеціальні знання, є світовою практикою, а експерти з відповідною кваліфікацією працюють у багатьох країнах. Досліджуючи міжнародний досвід експертної діяльності, виявлено, що з 1995 р. у світі існує Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI). За станом на 2020 р. у її складі налічується 72 експертні установи із 39 країн. Це найбільша у світі об'єднана організація судово-експертних установ, що отримала міжнародне визнання. Україна також входить до цього переліку, зокрема експертна служба МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса» [14].

Міжнародна політика євроінтеграції зобов'язує втілювати в практику кримінального судочинства міжнародні стандарти функціонування правових інститутів у боротьбі з економічними правопорушеннями. Однак експертні робочі групи з цієї проблематики у складі ENFSI відсутні.

На сьогодні в Європі немає єдиної позиції щодо питань, які стосуються залучення експерта, порядку форм надання висновків [10, с. 131]. Досвід функціонування інституту економічного експерта відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Практика функціонування інституту економічного експерта в окремих країнах

Країна	Особливості діяльності економічного експерта
Німеччина	Основні завдання експерта у кримінальному процесі такі: співпраця експерта з судом чи прокуратурою за його спеціальними економічними знаннями, які є основою для рішення або під час вирішення факту доказування. Тобто призначений суддею експерт неупереджено виконує функції «помічника суду» в межах предметної компетенції.
Нідерланди	Із 2010 р. існує офіційних реєстр експертів – осіб із спеціальними знаннями як гарантія їхньої відповідної компетенції. Основною вимогою до експертів є високий рівень спеціальних знань визначеної наукової дисципліни і вміння забезпечити якість наданих висновків, етичні та професійні вимоги, пов'язані з такими цінностями, як незалежність, неупередженість та професіоналізм, юридична компетентність.
Франція	Дослідження доказів відбувається під час досудового слідства, тому експертів переважно призначають зі складу офіційних реєстрів, які складаються з двох списків: національного та списку обласних судів. Особи, внесені до офіційного реєстру, гарантуються досвідом професійної економічної діяльності, пов'язаною із спеціалізацією знань.
Ісландія	Експерту-економісту відведено роль «експерта судді». Завдання цього експерта полягає у використанні спеціальних предметних знань при формулюванні питань до учасників процесу та надання незалежної оцінки зібраним доказам.
Чехія	Інститут судових експертиз є специфічним: експерт-економіст має право надавати свої послуги всім державним установам. Однак всі експерти, в тому числі експерти-економісти, повинні утриматися від надання послуг приватним організаціям. За надання замовнику експертом-економістом неправдивого висновку належить компенсація, тому передбачене обов'язкове страхування цивільної відповідальності осіб із спеціальними знаннями.
Англія та Уельс	Експерту-економісту відведено роль свідка-експерта. Він допомагає суду досягти матеріальної істини через висвітлення об'єктивної та неупередженої думки щодо фактів, складених у межах і на основі спеціальних економічних знань, що виступає одним із основних завдань експерта.
США	Судовий експерт сприймається як особливий вид свідка у справі – зміст його свідчень є думкою про відповідні факти у процесі, які повинні забезпечити їхнє правильне тлумачення. Не існує офіційних реєстрів експертів, сторони обирають кандидатів у суді. Рішення про проведення бухгалтерської експертизи вирішується після голосування, тобто за участю сторін передбачено лише процедуру попереднього оцінювання судом кандидатів на свідка.
Австралія	Немає офіційних реєстрів експертів. Експерти вказуються сторонами. Головною ознакою є те, що експерт повинен діяти незалежно, і жодним чином не бути пов'язаним та не мати зобов'язань перед учасниками процесу.

Джерело: складено на основі [10, с. 131–133].

На сьогодні в Україні є чинними нормативно-правові акти, які регулюють питання призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, у тому числі економічних, правовий статус експерта і його діяльність у відповідній процесуальній сфері. До них належать Кримінальний процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень тощо.

Українські реалії свідчать про значну кількість установ та організацій, які займаються питанням економічної експертизи. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей [6].

В Україні існує інститут судового експерта та здійснюється їхня атестація відповідно до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів [5]. Метою атестації є забезпечення належного професійного рівня фахівця. В результаті цього в Україні наявний Реєстр атестованих судових експертів. За станом на 2020 р. у Реєстрі налічується більше 12 тис. експертів – фахівців та не фахівців державних спеціалізованих установ [7].

Вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами, визначені у ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [6], однак, на нашу думку, є не достатніми. Так, законодавцем встановлені вимоги до судових експертів державних спеціалізованих установ та судових експертів, які не є працівниками цих установ. Ключовими вимогами до них є наявність відповідної вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста, проходження відповідної підготовки в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестація та отримання кваліфікацію судового експерта з певної спеціаль-

ності у законодавчо передбаченому порядку. Водночас законодавець не ставить вимоги щодо наявності відповідного практичного досвіду, як це практикується, наприклад, у Франції, де особи, внесені до офіційного реєстру, гарантуються досвідом професійної економічної діяльності, пов'язаною із спеціалізацією знань. Відтак, вважаємо за доцільне до переліку вимог до осіб, які можуть бути судовими експертами, включити вимогу щодо наявності практичного досвіду з експертної сфери терміном не менше 5 років.

Як вже зазначалося, відповідно до українського законодавства судово-експертну діяльність в кримінальному провадженні забезпечують фахівці державних спеціалізованих установ, а в інших випадках – судові експерти, які працюють на підприємницьких засадах і мають відповідний дозвіл та внесені в Реєстр атестованих експертів. В Україні склалася така ситуація, що пріоритет у проведенні судових експертиз надається державним експертним установам і службам. Однак гарантії незалежного приватного судового експерта та об'єктивності висновку, права та обов'язки, відповідальність, принципи та методики проведення ті самі, що й у працівників державних експертних установ.

Аналізуючи нормативно-правове поле економічної експертизи в Україні, можна зазначити, що воно значно стримує дії економічного експерта, що негативно впливає на зміст висновків за рахунок обмеженості та вузькості проведеного дослідження. Консультаційна діяльність експерта-бухгалтера у період, коли кримінальна справа ще не відкрита, законодавчо не передбачається. Тому слідчому досить важко одночасно застосовувати слідчі дії і правильно здійснювати відбір бухгалтерських документів.

Відповідальність за неправдивий висновок або відмову без поважних причин від проведення експертизи несе особисто експерт (як фізична особа). Ці чинники можуть впливати на рішення суду, завдати матеріальної шкоди сторонам провадження або замовникам експертизи, погіршувати ділову репутацію. Таким чином, на нашу думку, в Україні варто скористатися досвідом Чехії щодо обов'язкового страхування цивільної відповідальності осіб зі спеціальними знаннями, що могло б певним чином компенсувати завдану шкоду.

У контексті дослідження варто зазначити, що в економічно розвинених країнах у багатьох консалтингових та аудиторських компаніях набула потужного розвитку приватна послуга «фінансових розслідувань». Для цього створені спеціалізовані підрозділи, так звані групи «форензик» (forensic), що займаються фінансовими розслідуваннями за напрямками: судовий облік (forensic accounting); аудит шахрайства (fraud audit) та ризик-менеджмент у сфері шахрайства (fraud risk management); пошук та повернення активів (asset tracking and recovery); виявлення та запобігання легалізації злочинних доходів (money laundering detection and prevention) [3, с. 193].

Послуги «форензик» включають виконання таких робіт на базі підприємства-замовника: врегулювання розбіжностей між сторонами конфлікту з фінансових і ділових питань; виявлення та аналіз прихованих комерційних ризиків; захист інтелектуальної власності; корпоративна (ділова) розвідка; недопущення фінансового і репутаційного збитку; перевірка контрактних зобов'язань і надійності бізнес-партнерів; перевірка повідомлень по «гарячій лінії»; позасудова, досудова експертиза, а також сприяння у ході судових розглядів; проведення комплаєнс-розслідування (compliance); протидія легалізації незаконних доходів; розробка процедур, спрямованих на протидію шахрайству, корупції, виведення грошових коштів, привласнення активів; розслідування шахрайства з використанням інформаційних технологій; управління ризиками, пов'язаними з шахрайством; фінансова експертиза документів [1, с. 26].

Важливим є те, що послуга «форензик» передбачає участь широкого кола представників різних спеціальностей, у тому числі бухгалтерів, аудиторів, фахівців з фінансових розслідувань та ін. Тому в розвинених країнах спеціалісти груп «форензик» або фінансових розслідувань доволі активно залучаються для допомоги правоохоронним органам у процесі розслідування найбільш витончених фінансових схем, що використовувались у вчиненні окремих злочинів, а самі фахівці цих груп, як правило, в минулому працювали в правоохоронних органах.

Зазначимо, що у всьому світі внаслідок зростання суспільної небезпеки злочинних виявів у фінансовій сфері загострилась потреба захисту фінансової сфери держави. Відтак, у США розповсюдженою є співпраця ФБР із різними інституціями (як державними, так і приватними). До такої співпраці залучаються також представники Американського інституту дипломованих громадських бухгалтерів, Північно-американської асоціації керівників цінними паперами тощо. Ці організації проводять консультації з питань бухгалтерського обліку та цінних паперів правоохоронним органам, які задіяні у фінансових розслідуваннях. Крім цього, у багатьох офісах ФБР працюють спільні робочі групи, до складу яких входять представники вищезазначених установ та правоохоронних органів [8, с. 249].

Висновки. Таким чином, економічну експертизу можна вважати процесуальною дією, де застосовуються спеціальні економічні знання із дослідження облікової інформації та надання висновку правоохоронним органам та суду для прийняття справедливого рішення. Використання спеціальних економічних знань експертом та проведення економічної експертизи допомагає здійснювати фінансові розслідування та водночас вимагає застосування експертом-економістом глибоких знань в усіх сферах обліку, господарського контролю та економічного аналізу, які одночасно є спеціальними, тобто переважно невластивими для слідчого або суду. Для правоохоронних органів та суду застосування експертом такого комплексу знань надає можливість зрозуміти облікову інформацію та найбільш повно використати її для з'ясування всіх обставин справи та справедливого вирішення.

Узагальнюючи міжнародну практику експертної діяльності, організації та проведення фінансових розслідувань, можна зробити такі висновки: у європейських країнах експерт, зазвичай, обирається із офіційного реєстру та виконує функції «помічника суду», «експерта судді»; в деяких країнах, зокрема в США, відсутні офіційні реєстри, водночас експерти повинні мати відповідний досвід і компетентність; фінансові розслідування виділяються в окрему сферу знань та практики з використання економічних знань у протидії злочинності, що має фінансову складову.

Міжнародна політика євроінтеграції сприяє запровадженню в Україні позитивного досвіду використання спеціальних економічних знань щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень економічного характеру. Фінансові розслідування виступають важливим інструментом забезпечення економічної безпеки держави загалом та окремих суб'єктів господарювання, а економічна експертиза є однією із складових у їхньому проведенні.

Перспективним вбачається розвиток у вітчизняній практиці послуги «форензік» приватним суб'єктам господарювання, ґрунтуючись на відповідному міжнародному досвіді. Це може розширити сферу проведення експертизи із залученням експерта-бухгалтера та, відповідно, сприяти забезпеченню їхньої економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Долбнева Д. В. Шляхи трансформації системи боротьби з економічними злочинами в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. *ScienceRise*. 2019. № 2–3. С. 21–27.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 27.09.2020).
3. Лепський С. І. Зарубіжний досвід використання фінансових розслідувань у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 189–194.
4. Лисенко В., Комишнюк Ю. Особливості проведення судово-економічної експертизи у ході розслідування злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_12 (дата звернення: 22.09.2020).
5. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 25.09.2020).
6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 №4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 22.09.2020).
7. Реєстр атестованих судових експертів. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/page/809#%D0%AF> (дата звернення: 20.09.2020).
8. Тихонова О. В. Особливості фінансової злочинності в США в сучасних умовах. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 7, Ч. 2. С. 244–250.
9. Токарева К. В. Актуальні питання механізму проведення судової економічної експертизи в сучасних умовах. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2. С. 92–98.
10. Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США. *Науковий огляд*. 2018. № 3 (46). С. 124–143.
11. Хомутенко В. П., Мотигін Д. В. Актуалізація судово-економічних експертиз в умовах тіньової економіки. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 6. С. 21–25.
12. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Теоретичні та практичні аспекти застосування методу моделювання при виконанні судово-економічних експертиз. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 5(1). С. 9–13.

13. Шрамко О. М. Можливості судово-економічних експертиз при розслідуванні окремих корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 162–165.
14. European Network of Forensic Science Institutes. URL: <https://enfsi.eu> (дата звернення: 28.09.2020)
15. Manning G. *Financial investigation and forensic accounting*. CRC Press. 2005.

References

1. Dolbnieva, D. V. (2019). Shliakhy transformatsii systemy borotby z ekonomichnymy zlochynamy v Ukraini z urakhuvanniam dosvidu krain Yevropeiskoho Soiuzu [Ways of transformation of the system of fight against economic crimes in Ukraine taking into account the experience of the European Union]. *ScienceRise – ScienceRise*, 2-3, 21-27 [in Ukrainian].
2. *Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhena Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy 08.10.1998 r. № 53/5* [Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert examinations, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine of October 8, 1998 № 53/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
3. Lepskiy, S. I. (2014). Zarubizhnyi dosvid vykorystannia finansovykh rozsliduvan u pravookhoronni diialnosti [Foreign experience of using the financial investigations in law enforcement]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 2. 189-194 [in Ukrainian].
4. Lysenko, V. & Komysniuk, Yu. (2019). Osoblyvosti provedennia sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy u khodi rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh subiektamy hospodariuvannia z oznakamy fiktyvnosti [Peculiarities of conducting forensic economic examination during the investigation of crimes committed by business entities with signs of fictitiousness]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : Yurydychni nauky. – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Legal Sciences*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_12 [in Ukrainian].
5. *Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiiu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv, zatverdzhene Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5* [Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 03.03.2015 № 301/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> [in Ukrainian].
6. *Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 №4038-XII*. [Law of Ukraine on forensic examination from February 25 1994, №4038-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
7. *Reiestr atestovanykh sudovykh ekspertiv* [Register of certified court experts]. Retrieved from <https://rase.minjust.gov.ua/page/809#%D0%AF> [in Ukrainian].
8. Tykhonova, O. V. (2018). Osoblyvosti finansovoi zlochynnosti v SShA v suchasnykh umovakh [Features of financial crime in the USA in modern conditions]. *Yurydychnyi biuleten – Legal bulletin*, 7, 244–250 [in Ukrainian].
9. Tokarieva, K. V. (2018.). Aktualni pytannia mekhanizmu provedennia sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy v suchasnykh umovakh [Topical issues of the mechanism of forensic economic examination in modern conditions]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic Bulletin*, 2, 92-98 [in Ukrainian].
10. Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia u pravovykh systemakh Yevropy, Avstralii ta SShA [Special economic knowledge in the legal systems of Europe, Australia and the USA]. *Naukovyi ohliad – Scientific review*, 3 (46), 124–143 [in Ukrainian].
11. Khomutenko, V. P. & Motyhin, D. V. (2017). Aktualizatsiia sudovo-ekonomichnykh ekspertyz v umovakh tinovoi ekonomiky [Actualization of forensic economic examinations in the shadow economy]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law*, 6, 21-25 [in Ukrainian].
12. Khomutenko, V. P. & Khomutenko, A. V. (2019). Teoretychni ta praktychni aspekty zastosuvannia metodu modeliuвання pry vykonanni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Theoretical and practical aspects of application of a modeling method at performance of forensic economic examinations]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law*, 5(1), 9-13 [in Ukrainian].
13. Shramko, O. M. (2019). Mozhlyvosti sudovo-ekonomichnykh ekspertyz pry rozsliduvanni okremykh koruptsiinykh zlochyniv [Possibilities of forensic economic examinations in the investigation of certain corruption crimes]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 1, 162-165 [in Ukrainian].
14. European Network of Forensic Science Institutes. Retrieved from <https://enfsi.eu> [in English].
15. Manning G. *Financial investigation and forensic accounting*. CRC Press. 2005. [in English].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

Олена Омельян,
здобувач Науково-дослідного
інституту публічного права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6256-2370>

ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СУТНОСТІ СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто передумови реформування державного управління в Україні. Сутність реформування наразі полягає у зниженні адміністративного навантаження державного регулювання, покращенні якості надання адміністративних послуг, забезпеченні законності тощо. Зазначено, що основою сервісної концепції, сформованої в результаті широких наукових дискусій, які відбувалися у США та країнах Західної Європи у відповідні роки, є ідея сервісного публічного управління, що здійснюється державними органами та органами місцевого самоврядування і спрямоване на оптимізацію їхньої владно-правової взаємодії із суспільством і передбачає ефективне надання населенню публічних послуг. Ідею сервісної держави переважно пов'язують з ідеєю соціальної держави і розглядають як дієвий інструмент / механізм вирішення суспільних, передусім соціально-економічних, проблем, акцентуючи, що соціально орієнтована сервісна політика, спрямована на гармонізацію економічних та соціальних чинників розвитку суспільства, відображає або розкриває зміст і спрямованість соціальної держави. За результатами аналізу наукових праць, згаданих вище, та інших фахівців можемо констатувати, що сервісно-орієнтована держава – це передусім така держава, в якій налагоджене ефективне функціонування системи надання публічних послуг населенню.

Ключові слова: адміністративні послуги, держава, державне управління, сервіс, публічно-сервісна діяльність.

Омельян О.

Публично-сервисная деятельность как способ реализации сущности сервисного государства

Рассмотрены предпосылки реформирования государственного управления в Украине. Сущность реформирования пока заключается в снижении административной нагрузки государственного регулирования, улучшении качества предоставления административных услуг, обеспечении законности и тому подобное. Отмечено, что основой сервисной концепции, сложившейся в результате широких научных дискуссий, происходивших в США и странах Западной Европы в соответствующие годы, является идея сервисного публичного управления, осуществляется государственным органами и органами местного самоуправления и направлено на оптимизацию их властно-правового взаимодействия с обществом и предусматривает эффективное предоставление населению публичных услуг. Идею сервисной государства преимущественно связывают с идеей социального государства и рассматривается как действенный инструмент / механизм решения общественных, прежде всего социально-экономических, проблем, акцентируя, что социально ориентированная сервисная политика, направленная на гармонизацию экономических и социальных факторов развития общества, отражает или раскрывает содержание и направленность социального государства. По результатам анализа научных трудов упомянутых выше и других специалистов можем констатировать, что сервисно-ориентированное государство - это прежде всего такое государство, в котором налажено эффективное функционирование системы предоставления публичных услуг населению.

Ключевые слова: административные услуги, государство, государственное управление, сервис, публично-сервисная деятельность.

Omelyan O.

Public service activity as a way to realize the essence of a service state

The scientific article considers the preconditions for public administration reform in Ukraine. The essence of the reform now is to reduce the administrative burden of state regulation, improve the quality of administrative services, ensure legality, and so on. It is noted that the basis of the service concept, formed as a result of extensive scientific discussions that took place in the United States and Western Europe in those years, is the idea of service public administration, carried out by public and local governments and aimed at optimizing their legal interaction with society and provides for the effective provision of public services to the population. The idea of the service state is mainly associated with the idea of the welfare state and is seen as an effective tool / mechanism for solving social, especially socio-economic, problems, emphasizing that socially oriented service policy aimed at harmonizing economic and social

© Олена Омельян, 2020

factors of society reflects or reveals the content and the orientation of the welfare state. According to the results of the analysis of scientific works of the above-mentioned and other specialists, we can state that the service-oriented state is first of all such a state in which the effective functioning of the system of providing public services to the population is established. The concept of administrative as a result of the exercise of power by the subject of administrative services at the request of a natural or legal person, aimed at acquiring, changing or terminating the rights and / or obligations of such a person in accordance with the law. The author understands public service activities as activities for the provision of services by certain authorized entities, focused on the effective satisfaction of the legal rights and interests of the individual as a consumer of these services.

Keywords: administrative services, state, public administration, service, public service activity.

Постановка проблеми. У контексті європейської інтеграції в різних сферах вітчизняної державної політики здійснюються комплексні реформи, які також стосуються державного управління. Необхідність у цьому, як зазначено в Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, зумовлена тим, що дієва система державного управління є одним з основних чинників конкурентоспроможності держави, а також однією з основних передумов демократичного врядування, що ґрунтується на принципах верховенства права. Сутність реформування наразі полягає у зниженні адміністративного навантаження державного регулювання, покращенні якості надання адміністративних послуг, забезпеченні законності й передбачуваності адміністративних дій, у підвищенні ефективності системи державного управління й забезпечення її підзвітності громадянам загалом. Це вимагає і передбачає визнання таких орієнтирів функціонування системи державного управління, як: інтереси суспільства, забезпечення сталого розвитку країни, надання якісних послуг [1].

Сучасна юридична наука, зокрема теорія держави і права та наука адміністративного права, розглядає різні концептуальні моделі удосконалення системи державного управління, призначення й діяльності органів та інститутів держави. Проте у зв'язку з переосмисленням характеру відносин між особою і суспільством, з одного боку, та державою, з іншого, щодо спрямованості діяльності останньої на створення оптимальних умов для задоволення потреб, реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, європейські, російські й вітчизняні науковці особливо активно розробляють концепцію сервісної або сервісно-орієнтованої держави. У цьому контексті актуальним є твердження Дж. Дьюї, що держава є благом тією мірою, якою вона дозволяє індивідам не витратити сили на непотрібні конфлікти, дає їм упевненість та підтримує їхні починання [2, с. 54].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Розвитку публічно-сервісної діяльності як способу реалізації сутності сервісної держави, системи містобудування, дослідженню особливостей регулювання відносин у сфері будівництва під впливом реформ присвятили свої праці такі науковці, як О. Андрійко, І. Белобжецький, В. Гаращук, Г. Гриценко, І. Коросташова, І. Козьяков, Е. Кубко, І. Луговий, Д. Лученко, Г. Мацюк, А. Матвійчук, А. Мірошніченко, І. Миронець, К. Починок, В. Ромасько, Б. Семенко та ін. Але в більшості праць досліджено особливості правового регулювання відносин у сфері будівництва без сервісної складової у зазначеному науковому напрямі.

Метою даного статті є дослідження публічно-сервісної діяльності як способу реалізації сутності сервісної держави та визначення поняття її складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою сервісної концепції, сформованої в результаті широких наукових дискусій, які відбувалися у США та країнах Західної Європи у 80-90-х рр. ХХ ст., є ідея сервісного публічного управління, яке здійснюють державні органи та органи місцевого самоврядування, що спрямоване на оптимізацію їх владно-правової взаємодії із суспільством і передбачає ефективне надання населенню публічних послуг. Призначення держави у рамках цієї концепції полягає у служінні особі. На державу покладається обов'язок задовольняти потреби й інтереси окремих осіб та їхніх груп, у зв'язку з чим практично будь-яка її діяльність у контексті взаємодії з особою позиціонується як державна або публічна послуга, а задоволеність особи (споживача цієї послуги) – як показник ефективності держави. З огляду на це Я. В. Коженко та О. Ю. Мамичев розглядають сервісну державу як таку, в якій гідне життя людини, її права та свобода забезпечено завдяки системі соціально-правових гарантій, а саму сервісну державу – як особливу політичну форму організації публічної влади зі спеціальним апаратом управління, призначення якого – надання публічних послуг особам. На думку згаданих науковців, реалізація сервісного підходу передбачає оптимізацію владно-правової діяльності у таких напрямках, як: розвиток мережевих форм управлінської взаємодії, «онлайн-послуг», «електронного врядування», комунікативних технологій контролю і планування, загалом надання публічних послуг на основі інформаційно-комунікативних тех-

нологій. Це дає змогу «виправити» недоліки бюрократичного стилю, характерного для традиційних форм і технологій управління, не переглядаючи чинну державно-правову організацію з її базовими політико-правовими інститутами [3, с. 45–46].

Сервісний підхід розглядають як спосіб забезпечення сталого розвитку держави. Наприклад, В. І. Куценко вважає, що становлення сервісної держави є умовою досягнення мети довгострокової стратегії сталого розвитку України щодо вдосконалення суспільного середовища на гуманістичних засадах сталості й безпеки, формування вільної, забезпеченої всіма можливостями для самовиявлення, фізично й духовно розвиненої, гармонійної особистості. Ідеологічною основою цієї стратегії, на думку науковця, є людиноцентрична система цінностей, що передбачає створення ефективних каналів соціальної взаємодії та механізмів формування людського і соціального капіталів, умов для максимальної реалізації інтелектуального, культурного, творчого потенціалу людини і соціуму загалом [4, с. 65].

Ідею сервісної держави переважно пов'язують з ідеєю соціальної держави і розглядають як дієвий інструмент / механізм вирішення суспільних, передусім соціально-економічних, проблем, акцентуючи, що соціально орієнтована сервісна політика, спрямована на гармонізацію економічних та соціальних чинників розвитку суспільства, відображає або розкриває зміст і спрямованість соціальної держави. Так, Н. В. Васильєва вказує, що соціальне призначення сервісної держави «проявляється через діяльність владних інститутів з надання публічних послуг» [5, с. 283].

Сервісна концепція, вважає П. М. Петровський, презентує сучасне розуміння соціального призначення держави, згідно з яким, пріоритетним завданням демократичного врядування є служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інститутів – надання публічних послуг. Відштовхуючись від цього, роль влади вчений вбачає у «постачанні» послуг, систему державного управління розглядає як організацію з надання державних послуг, а громадян – як замовників і споживачів цих послуг. Згаданий науковець зазначає, що підгрунтя для такої орієнтованої на споживача моделі державного управління закладено у Конституції України, згідно зі ст. 3 якої, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю ... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6, с. 523]. Характеризуючи сервісну державу як «державу для людини», О. В. Євсюкова вказує, що у взаємовідносинах громадян із владою у такій державі перші є не прохачами, а споживачами послуг [7, с. 17; 8, с. 44].

В. Я. Місюра суголосний з викладеною вище науковою позицією. Вчений виходить з того, що конкурентоспроможність сучасної держави значною мірою зумовлюється розвитком людського капіталу. У зв'язку з цим забезпечення громадян адміністративними, управлінськими, соціальними та іншими видами публічних послуг є пріоритетним напрямком діяльності й важливим завданням сучасної держави у соціально-економічній сфері. Саме сукупність відповідних цілеспрямованих заходів держави, місцевого самоврядування та інших суб'єктів становить сутність сервісної політики. Вчений виокремив чотири принципи такої політики, які, на наш погляд, постають і як суттєві ознаки сучасної демократичної, соціальної, сервісної держави, а саме: держава як гарант, що передбачає наявність системи інститутів для надання якісних публічних послуг; держава як партнер, що вимагає від держави забезпечення сприятливих умов для громадської активності; держава як інстанція нагляду; держава як виконавець послуг для суспільства [9]. Соціальне призначення, «яке проявляється через діяльність владних інститутів з надання публічних послуг» є одним з елементів сервісної держави, наголошує і Н. В. Васильєва [10, с. 283].

За результатами аналізу наукових праць згаданих вище та інших фахівців можемо констатувати, що сервісно-орієнтована держава – це передусім така держава, в якій налагоджене ефективне функціонування системи надання публічних послуг населенню. За визначенням Ю. П. Шарова, це – такі послуги, які надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їхньому управлінні. Публічні послуги класифікують за різними критеріями, а саме: залежно від суб'єкта надання розрізняють державні та муніципальні послуги; за функціоналом – адміністративні, управлінські, соціальні, житлово-комунальні, громадські. Особливу роль в системі державних та муніципальних послуг відіграють адміністративні послуги [11, с. 492].

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги», адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та / або обов'язків такої особи відповідно до закону [12]. А. Б. Лис вказав на такі ключові ознаки адміністративних послуг, незалежно від сфери, в якій вони надаються, чи їхнього виду, як: надання за зверненням фізичної або юридичної особи; забезпечення юридично значущих умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної приватної осо-

би; надання лише уповноваженими для цього адміністративними органами через реалізацію їхніх владних повноважень; визначення права на отримання конкретної адміністративної послуги від уповноваженого органу влади лише законом; задоволення звернення особи адміністративним актом – рішенням чи юридично значущою дією органу влади [13, с. 20–21].

Відштовхуючись від законодавчого визначення, О. І. Невмержицький розглядає адміністративні послуги як форму публічно-сервісної діяльності адміністративного органу, спрямованої на забезпечення необхідних умов для реалізації суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів та / або на виконання визначених законами обов'язків фізичної або юридичної особи, що здійснюється за заявою цих осіб і офіційним результатом якої є адміністративний акт відповідного органу [14, с. 125].

Переважно, вчені поділяють наукову позицію, згідно з якою надання публічних, передусім адміністративних, послуг становить сутність публічно-сервісної діяльності. Так, В. Я. Троян визначив публічно-сервісну діяльність як діяльність державних інституцій щодо надання публічних послуг, а публічно-сервісну діяльність Національної поліції України як діяльність, спрямовану на надання публічних послуг у сфері публічної безпеки і порядку, що здійснюється за заявою фізичних і юридичних осіб та спрямована на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків у відповідній сфері публічних відносин [15, с. 91, 93]. І. О. Федотова також розглядає публічно-сервісну діяльність як надання певного переліку адміністративних послуг [16, с. 48].

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що зовнішньою формою реалізації або вираження сутності сервісної держави є публічно-сервісна діяльність. Останню можливо визначити як: діяльність із надання послуг визначеними уповноваженими суб'єктами, що орієнтована на ефективне задоволення законних прав та інтересів особи як споживача цих послуг; діяльність, яку уповноважені суб'єкти (державні органи від імені держави, органи місцевого самоврядування – від імені відповідної територіальної громади, а також державні, комунальні та інші уповноважені організації і фізичні особи) здійснюють з метою задоволення інтересів і потреб особи та суспільства, забезпечення умов для реалізації законних прав фізичних та юридичних осіб. Відповідно, публічно-сервісна діяльність охоплює дві складові: інституційно-організаційну, що опосередковує сукупність інститутів як суб'єктів такої діяльності, суб'єктів, уповноважених надавати відповідні послуги; процедурну – безпосередньо діяльність із надання послуг зацікавленим особам.

Список використаних джерел

- Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 24.06.2016 № 474-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/gu/474-2016-r#n9> (дата звернення: 09.09.2020)
- Дьюи Джон. Общество и его проблемы / Перевод с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой. Москва : Идея-Пресс, 2002. 160 с.
- Коженко Я. В., Мамычев А. Ю. Сервисное государство: проблемы теории и практики реализации. *Власть*. 2010. № 3. С. 44–46.
- Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку : монографія / під наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. НАН України Б. М. Данилишина. Київ : Наукова думка, 2010. 736 с.
- Васильєва Н. В. Сервісна держава: різноманітність розуміння та проблемність побудови. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 279–288. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30 (дата звернення: 12.09.2020).
- Петровський П. М. Сервісна концепція державного управління. Енциклопедія державного правління : у 8 т. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.
- Євсюкова О. В. Теоретико-концептуальні передумови формування сервісно-орієнтованої держав. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 2 (15). С. 17–24.
- Євсюкова О. В. Формування механізмів управління розвитком сервісної держави в умовах суспільних трансформацій : дис. ... докт. наук з держ. управл. : 25.00.02. Київ, 2020. 467 с.
- Мсюра В. Я. Сервісна сутність державної політики як основа модернізації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Duur_2015_12_8.pdf (дата звернення: 13.09.2020).

10. Васильєва Н. В. Сервісна держава: різноманітність розуміння а проблемність побудови. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 279–288. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30 (дата звернення: 13.09.2020).
11. Шаров Ю. П. Публічні послуги. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. Львів : ЛПІ-ДУ НАДУ, 2011. 630 с.
12. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 18.09.2020).
13. Лис А. Б. Механізм державного управління процесами надання адміністративних послуг : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 265 с.
14. Невмержицький О. І. Послуги адміністративні. *Публічне управління: термінол. слов.* / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
15. Троян В. Я. Поняття та види публічно-сервісної діяльності Національної поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 4(63). С. 90–94.
16. Федотова І. О. Актуальні питання правового забезпечення публічно-сервісної діяльності Міністерства доходів і зборів України у галузі митної справи. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 47–53.

References

1. *Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy. [Some issues of public administration reform in Ukraine]* (2016). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Strategy, Plan, Measures from 24th June 2016 № 474-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-r#n9> [in Ukrainian].
2. Dzhon, D. (2002). *Obshchestvo y eho problem [Society and its problems]*. Moskva: Ideia-Press [in Russian].
3. Kozhenko, Ya. V. & Mamichev, A. Yu. (2010). Servysnoe hosudarstvo: problemy teoryy y praktyky realizatsyy [Service state: problems of theory and practice of implementation]. *Vlast - Power*, 3, 44-46 [in Russian].
4. Kutsenko, V. I. (2010). *Sotsialnyi vektor ekonomichnoho rozvytku: monohrafiia [Social vector of economic development: monograph]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Vasylieva, N. V. (2017). Servisna derzhava: riznomanitnist rozuminnia a problemnist pobudovy. [Service power: versatility of intelligence and problem of motivation]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 61, 279-288. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30 [in Ukrainian].
6. Petrovskiy, P. M. (2011). *Servisna kontsepsiia derzhavnoho upravlinnia / Entsyklopediia derzhavnoho pravlinnia: u 8 t. [Service concept of public administration – Encyclopedia of public administration: in 8 volumes]*, 8. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
7. Yeysiukova, O. V. (2016). Teoretyko-kontseptualni peredumovy formuvannia servisno-orientovanoi derzhav [Theoretical and conceptual prerequisites for the formation of service-oriented states]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public administration and customs administration*, 2 (15), 17-24 [in Ukrainian].
8. Yeysiukova, O. V. (2020). *Formuvannia mekhanizmiv upravlinnia rozvytkom servisnoi derzhavy v umovakh suspilnykh transformatsii [Formation of mechanisms for managing the development of the service state in the conditions of social transformations]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Msiura, V. Ya. (2015). Servisna sutnist derzhavnoi polityky yak osnova modernizatsii derzhavnoho upravlinnia [Service essence of state policy as a basis for modernization of public administration]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 12. Retrieved from: file:///C:/Users/User/Downloads/Duur_2015_12_8.pdf [in Ukrainian].
10. Vasylieva, N. V. (2017). Servisna derzhava: riznomanitnist rozuminnia a problemnist pobudovy [Service essence of state policy as a basis for modernization of public administration]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 61, 279-288. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30 [in Ukrainian].
11. Sharov, Yu. P. (2011). Publichni posluhy [Public services]. *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. [Public services – Encyclopedia of public administration: in 8 volumes]*, 8. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
12. *Pro administratyvni posluhy [On administrative services]*. (2012, September 06). Law of Ukraine № 5203-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].

13. Lys, A. B. (2016). *Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia protsesamy nadannia administratyvnykh posluh. [Mechanism of state management of administrative services]*. Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankivskiyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet nafty i hazu [in Ukrainian].
14. Nevmerzhytskyi, O. I. (2018). Administrative services [Posluhy administratyvni]. *Publichne upravlinnia: terminol. slov. – Public administration: a glossary*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
15. Troian, V. Ya. (2016). Poniattia ta vydy publichno-servisnoi diialnosti Natsionalnoi politzii Ukrainy [Concepts and types of public service activities of the National Police of Ukraine]. *Pravo i bezpeka – Law and Security*, 4(63), 90-94 [in Ukrainian].
16. Fedotova, I. O. (2014). Aktualni pytannia pravovoho zabezpechennia publichno-servisnoi diialnosti Ministerstva dokhodiv i zboriv Ukrainy u haluzi mytnoi spravy [Current issues of legal support of public service activities of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine in the field of customs]. *Publichne pravo – Public Law*, 1, 47-53 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2020.

Дмитро Переверзев,
здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6867-5395>

ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

На основі аналізу чинного законодавства, міжнародних угод та думок вчених-адміністративістів досліджено питання форм реалізації адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Визначено, що адміністративно-правова охорона прав дітей з інвалідністю виступає засобом впливу публічної адміністрації на учасників суспільних відносин з метою усунення бар'єрів у суспільстві, що перешкоджають належній реалізації прав та інтересів таких дітей. Вказано, що форми адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю охоплюють значне коло дій та заходів, що реалізуються публічною адміністрацією в напрямку охорони прав дітей з інвалідністю для уникнення їхньої дискримінації за ознакою інвалідності та безперешкодної інтеграції їх до суспільства. Формується твердження, що форми діяльності органів публічної адміністрації у цій сфері є виявом здійснення ними виконавчо-розпорядчої діяльності та надання відповідних адміністративних послуг з метою попередження правопорушень у сфері прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю в процесі їхньої соціалізації, а також застосування заходів адміністративного примусу до осіб, які допустили порушення прав таких учасників суспільних правовідносин.

Ключові слова: діти з інвалідністю, публічна адміністрація, адміністративно-правова охорона, суспільні відносини, форми адміністративного управління.

Переверзев Д.

Формы административно-правовой охраны прав детей с инвалидностью

На основе анализа действующего законодательства, международных соглашений и мнений ученых административистов исследованы вопросы форм реализации административно-правовой охраны прав детей с инвалидностью. Определено, что административно-правовая охрана прав детей с инвалидностью выступает средством воздействия публичной администрации на участников общественных отношений с целью устранения существующих в обществе барьеров, мешающих надлежащей реализации прав и интересов таких детей. Автор отмечает, что формы административно-правовой охраны прав детей с инвалидностью включают в себя значительный круг действий и мероприятий, реализуемых публичной администрацией в направлении охраны прав детей с инвалидностью во избежание их дискриминации по признаку инвалидности и беспрепятственной интеграции их в общество. Формируется утверждение, что формы деятельности органов публичной администрации в этой сфере являются проявлением осуществления ими исполнительно-распорядительной деятельности и предоставления соответствующих административных услуг с целью предупреждения правонарушений в сфере прав, свобод и интересов детей с инвалидностью в процессе их социализации а также применение мер административного принуждения к лицам, допустившим нарушения прав таких участников общественных правоотношений.

Ключевые слова: дети с инвалидностью, публичная администрация, административно-правовая охрана, общественные отношения, формы административного управления.

Pereverziev D.

Forms of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities

The article, based on the analysis of current legislation, international agreements and opinions of administrative scientists, examines the issues of forms of implementation of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities. It is argued that the use of the institution of administrative and legal protection of rights, will ensure the manifestation of the rule of law and the formation of public consciousness in relation to such a category of members of society as children with disabilities. Emphasis is placed on the fact that disability is an evolving concept and that disability is the result of interactions between people with disabilities and relative and environmental barriers that hinder their full and effective participation in life of society on an equal footing with others. It is determined that the administrative and legal protection of the rights of children with disabilities is a means of influencing the public administration on the participants of public relations in order to remove existing barriers in society that prevent the proper realization of the

© Дмитро Переверзев, 2020

rights and interests of such children. The author notes that the forms of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities include a significant range of actions and measures taken by the public administration to protect the rights of children with disabilities to avoid discrimination on the grounds of disability and their smooth integration into society. It is determined that actions and measures taken by public administration bodies to protect the rights of children with disabilities are implemented in the form of legal, law enforcement, and law enforcement functions. It is argued that the forms of activity of public administration bodies in this area are a manifestation of their executive and administrative activities and the provision of appropriate administrative services to prevent violations in the field of rights, freedoms and interests of children with disabilities in the process of their socialization. persons who have violated the rights of such participants in public relations.

Keywords: children with disabilities, public administration, administrative and legal protection, public relations, forms of administrative management.

Постановка проблеми. Ратифікувавши Конвенцію про права дитини від 20.11.1989 року [1] та Конвенцію про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року [2] Україна визнала, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, відповідно до Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року [3] дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, у т. ч. належний правовий захист як до, так і після народження.

Реалізувати визначені зобов'язання мають органи публічної адміністрації шляхом застосування інституту адміністративно-правової охорони прав, що забезпечить вияв ознак правової держави та формування суспільної свідомості щодо такої категорії членів суспільства, як діти з інвалідністю.

Інвалідність як соціальне явище притаманна кожній державі. Через наявність проблем зі здоров'ям особи з інвалідністю потребують вжиття з боку державних та громадських інституцій спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення їх повної та повноцінної участі в житті соціуму на рівні з іншими [4, с. 4].

Адміністративно-правова охорона прав дітей з інвалідністю має свої власні форми її здійснення, які ми аналізуватимемо в цьому дослідженні.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питанням дослідження прав та свобод осіб з інвалідністю, здійсненню їхнього правового захисту з боку органів публічної адміністрації присвячено праці таких науковців, як Є. Ю. Соболев, М. В. Кравченко, Р. О. Павлюков, С. В. Пасічниченко, О. В. Паровишник, М. В. Чічкань та ін. Проте подальшого дослідження потребують форми адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю у процесі їхньої інтеграції до суспільства.

Метою дослідження є визначення сутності форм адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року світова спільнота, в тому числі й Україна, визнали інвалідність – як поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії людей, які мають порушення здоров'я, і бар'єрів у відносинах та суспільстві, що перешкоджає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [2].

З огляду на таке трактування поняття інвалідності варто зазначити, що органи публічної адміністрації мають забезпечити можливість реалізації адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю шляхом усунення бар'єрів у суспільстві, що перешкоджають належній реалізації прав та інтересів таких дітей.

Тому, на думку Є. Ю. Соболя, діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їхніх потреб у покращенні здоров'я, матеріальному забезпеченні, трудовій діяльності тощо [5, с. 237].

Для визначення сутності форм адміністративно-правової охорони прав, варто звернути увагу на зміст самого поняття «адміністративно-правова охорона».

Як зазначає О. М. Правоторова, адміністративно-правова охорона є такою, що деякою мірою пов'язана з охоронною функцією права, проте не тотожна їй, адже до предмета адміністративно-правової охорони належать питання попередження порушення права, а за класичним правилом охоронна функція права включається в дію вже після порушення певного нематеріального чи матеріального блага особи [6, с. 157].

Отже, адміністративно-правова охорона прав дітей з інвалідністю – є інститутом адміністративного права, складовими елементами якого виступають однорідні норми цієї галузі, які направлено на попередження порушення прав, свобод та законних інтересів дітей з інвалідністю, що здійснюється органами

публічної адміністрації для забезпечення реалізації повного й рівного здійснення такими дітьми всіх прав людини й основоположних свобод, та заохочення до поваги притаманного їм достоїнства [7, с. 87].

Оскільки питання адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю регулюються державою на законодавчому рівні та передбачають створення умов для попередження порушення прав, свобод та інтересів, така діяльність має провадитись у певних правових формах, що безпосередньо сприяє процедурі належного здійснення такої охорони прав та інтересів.

За твердженням Є. Ю. Соболя, належне забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, їхній обсяг і характер свідчить про високий рівень демократизації громадянського суспільства [8, с. 20].

Для визначення поняття форм адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю варто звернути увагу на загальне визначення поняття форм діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

На думку Я. В. Лазура, форма управління – це зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюють органи державної влади для реалізації поставлених перед ними завдань. Термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній вияв певного змісту. Якщо функції управління розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, то форми управління – це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність [9, с. 249–250].

В. Галуцько та В. Курило визначають, що під формами діяльності публічної адміністрації розуміють зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій посадових осіб і органів публічної адміністрації, здійснене в межах режиму законності та компетентності для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [10, с. 225–226].

Аналізуючи праці та погляди науковців з досліджуваного питання, доходимо висновку, що поняття форм адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю охоплює значне коло дій та заходів, що реалізуються органами публічної адміністрації в напрямку охорони прав дітей з інвалідністю для уникнення їх дискримінації за ознакою інвалідності та безперешкодної інтеграції їх до суспільства.

Такі дії та заходи, що вчиняються публічною адміністрацією з метою охорони прав дітей з інвалідністю, реалізуються у формі правоустановчих, правозастосовчих і правоохоронних функцій. Так, реалізуючи правоустановчу функцію державний орган видає нормативні акти, якими встановлюються загальнообов'язкові правила регулювання суспільних відносин у сфері дотримання гарантованих дітям з інвалідністю прав у сфері охорони здоров'я, освіти, доступності інфраструктури, соціального захисту.

Реалізація правозастосовчої функції відбувається у формі надання адміністративних послуг. Саме завдяки такій формі адміністративно-правової охорони, дитина з інвалідністю має можливість реалізувати свої права через спеціально уповноважені органи публічної адміністрації в питаннях проведення реабілітації, соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо.

Правоохоронна функція публічної адміністрації щодо прав дітей з інвалідністю може бути реалізована у сфері правової охорони та правового захисту. Проте поняття «охорона» є значно ширшим за поняття «захист». Охорона прав дітей з інвалідністю охоплює правові засоби і підстави їх реалізації та попередження порушення, є формою врегулювання відносин між такими дітьми та органами публічної адміністрації. Захист прав дітей з інвалідністю є засобом імперативної реалізації охоронюваних прав таких суб'єктів публічних правовідносин [7, с. 87]. Тож у межах нашого дослідження увага акцентується на питаннях адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, яка відбувається у формі запровадження інституту адміністративного примусу, який забезпечує утримання від протиправних дій та порушення учасниками суспільних відносин прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю.

Форми публічного адміністрування у сфері адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю мають відповідати таким вимогам:

- здійснюватись згідно із законністю;
- вчинятись в межах компетенції органу публічної адміністрації;
- сприяти реалізації прав і законних інтересів дітей з інвалідністю.

Форми адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю характеризуються такими ознаками:

- 1) є зовнішнім виявом функціонування публічної адміністрації;
- 2) витікають з компетенції публічної адміністрації;
- 3) є юридично закріпленими;

4) форма діяльності обирається публічною адміністрацією залежно від мети для ефективної реалізації прав дітей з інвалідністю;

5) їх застосування, як правило, має певні правові наслідки.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи погляди науковців на адміністративно-правову охорону прав дітей з інвалідністю, можна зробити висновок, що форми діяльності органів публічної адміністрації у цій сфері є виявом здійснення ними виконавчо-розпорядчої діяльності та надання відповідних адміністративних послуг з метою попередження правопорушень у сфері прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю в процесі їхньої соціалізації, а також застосування заходів адміністративного примусу до осіб, які допустили порушення прав таких учасників суспільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 28.09.2020).
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 28.09.2020).
3. Декларація прав дитини від 20.11.1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 28.09.2020).
4. Про становище осіб з інвалідністю в Україні : Національна доповідь. Державна установа Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин. Міністерство соціальної політики України. Київ, 2013. 198 с.
5. Соболев Є. Ю. Загальні аспекти соціально-психологічної адаптації інвалідів у соціумі. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 237–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_5_54 (дата звернення: 30.09.2020).
6. Правоторова О. М. Поняття та зміст адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 154–158.
7. Переверзев Д. М. Сутність адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 79. С. 84–88. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/pereverziev_79.pdf (дата звернення: 02.10.2020).
8. Соболев Є. Ю. Реалізація людиноцентристського підходу до захисту прав та свобод інвалідів. *Митна справа*. 2014. № 4 (2). С. 20–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_4%282%29_6. (дата звернення: 02.10.2020).
9. Лазур Я. В. Форми адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Форум права*. 2010. № 2. С. 249–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. (дата звернення: 02.10.2020).
10. Галуцько В. В., Курило В. І., Короед С. О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навчальний посібник. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 272 с.

References

1. *Konventsiiia pro prava dytyny [Convention about the rights of the child]* (1989, November 20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
2. *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]* (2006, December 13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
3. *Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the Rights of the Child]* (1959 November 20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].
4. *Pro stanovishche osib z invalidnistiu v Ukraini : Natsionalna dopovid. (2013). [On the Situation of Persons with Disabilities in Ukraine: A National Report]*. Derzhavna ustanova Naukovo-doslidnyi instytut sotsialno-trudovykh vidnosyn. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
5. Sobol, Ye. Yu. (2012). Zahalni aspekty sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii invalidiv u sotsiumi. *Pravo i Bezpeka* [General aspects of socio-psychological adaptation of disabled people in society]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 5, 237-241. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_5_54 [in Ukrainian].
6. Pravotorova, O.M. (2019). Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoi okhorony. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [The concept and content of administrative and legal protection]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 154-158 [in Ukrainian].
7. Pereverziev, D.M. (2020). Sutnist administratyvno-pravovoi okhorony prav ditei z invalidnistiu. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava* [The essence of administrative and legal protection of the rights of children with

- disabilities]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law*, 79, 84-88. Retrieved from http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/pereverziev_79.pdf [in Ukrainian].
8. Sobol ,Ye. Yu. (2014) Realizatsiia liudynotsentristytskoho pidkhodu do zakhystu prav ta svobod invalidiv [Implementation of a human-centered approach to the protection of the rights and freedoms of people with disabilities]. *Mytna sprava – Customs business*, 4 (2), 20-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_4%282%29_6. [in Ukrainian].
9. Lazur, Ya. V. (2010) Formy administratyvno-pravovoho zakhystu prav i svobod hromadian u sferi derzhavnoho upravlinnia [Forms of administrative and legal protection of the rights and freedoms of citizens in the field of public administration]. *Forum prava – Law Forum*, 2, 249-253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index [in Ukrainian].
10. Halunko, V.V., Kurylo ,V.I., K'oroied Sk.O. et al (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy. T. 1. Zahalne administratyvne pravo: navchalnyi posibnyk. [Administrative law of Ukraine. Vol. 1. General administrative law: a textbook]*. Kherson: Hrin D.S. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.087
УДК 159.992.7

Євген Соболев,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін та адміністративного права,
доктор юридичних наук, професор
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

СУЧАСНИЙ АНАЛІЗ СУДОВИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВЧИНЕННЯМ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) УЧАСНИКАМИ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Здійснено розгляд та аналіз шести судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу (цькування) учасниками освітнього процесу в Україні. Зазначено, що такий аналіз судових справ здійснюється з метою подальшого формування конкретних пропозицій щодо підвищення ефективності заходів, які спрямовані на мінімізацію такого соціально негативного явища, як булінг. Вказано, що на сьогодні судові справи характеризуються відсутністю єдиного підходу до вирішення типових (тобто таких, в яких склад адміністративного правопорушення є однаковим або подібним) справ. Зазначено, що це обумовлено тим, що вказана категорія булінгу, а також юридична відповідальність за його вчинення є доволі новим явищем для сучасної юриспруденції, що й безпосередньо визначає складність винесення уніфікованих постанов. Підкреслено, що відсутність чіткого розуміння сутнісної складової категорії «булінг» та її характерних ознак на практиці ускладнює процеси ідентифікації булінгу не лише під час судового розгляду справи, а й також на етапі складання протоколів про адміністративне правопорушення. Зроблено висновок, що в Україні необхідно здійснювати комплексний підхід до категорії булінгу не лише теоретиками-науковцями, а також суддями, працівниками органів Національної поліції та іншими уповноваженими особами, адже наслідками вчинення булінгу, як показує судової практики, можуть бути пригнічений стан, небажання відвідувати заклад освіти, необхідність психологічної допомоги тощо, що негативно впливає на подальшу соціалізацію особи, яка стала жертвою булінгу. Акцентовано увагу на тому, що дослідження питань, пов'язаних з адміністративно-правовим механізмом запобігання цьому негативному явищу, є перспективним напрямком наукових пошуків.

Ключові слова: булінг, протидія булінгу, судові рішення, постанови, освітній процес, адміністративно-правове регулювання.

Sobol Ye.

Modern analysis of litigation related to bullying (bullying) by participants in the educational process in Ukraine

The article considers and analyzes six lawsuits related to bullying (harassment) by participants in the educational process in Ukraine. It is noted that this analysis of court cases is carried out in order to further form specific proposals to improve the effectiveness of measures aimed at minimizing such a socially negative phenomenon as bullying. It is indicated that today court cases are characterized by the lack of a unified approach to resolving typical (ie those in which the composition of an administrative offense is the same or quite similar) cases. It is noted that this is due to the fact that this category of bullying, as well as legal responsibility for its commission is a fairly new phenomenon for modern jurisprudence, which directly determines the difficulty of making unified decisions. It is emphasized that the lack of a clear understanding of the essential component of the category «bullying» and its characteristics in practice complicates the process of identification of bullying not only during the trial, but also at the stage of drawing up reports on administrative offenses. It is concluded that in Ukraine it is necessary to take a comprehensive approach to the category of bullying not only theorists, scientists, but also judges, employees of the National Police and other officials, because the consequences of bullying, as case law shows, may be depressed, reluctance to visit educational institution, the need for psychological assistance, etc., which negatively affects the further socialization of the person who became a victim of bullying. Emphasis is placed on the fact that the study of issues related to the administrative and legal mechanism for preventing this negative phenomenon is a promising area of research.

Keywords: bullying, anti-bullying, court decisions, resolutions, educational process, administrative and legal

© Євген Соболев, 2020

regulation.

Постановка проблеми. Із моменту закріплення на законодавчому рівні адміністративної відповідальності за вчинення булінгу учасниками освітнього процесу, судові органи активно почали розглядати відповідні справи та виносити щодо них рішення. Наявність означених справ вказує на актуальність у сучасній правовій науці дослідження проблематики булінгу, а також відповідних адміністративно-правових механізмів його запобігання та протидії. Особливої уваги потребує аналіз цих справ з метою подальшого формування конкретних пропозицій щодо підвищення ефективності заходів, які спрямовані на мінімізацію такого соціально негативного явища, як булінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням явища булінгу (цькування) займалися такі вітчизняні науковці, як Т. Алексєєнко, О. Барліт, А. Губко, О. Корміло, А. Король, Л. Лушпай, А. Поляничко, С. Поляруш, Н. Прибиткова та інші. Проте їхні наукові напрацювання є загальнотеоретичними та пов'язані з понятійно-категоріальним апаратом. Перш за все, це обумовлено тим, що більшість із названих вчених досліджували вказану тематику ще до легітимного закріплення на законодавчому рівні юридичної відповідальності за вчинення булінгу. Саме тому практична складова означеного питання потребує належного аналізу, що й обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – розглянути судові справи, пов'язані із вчиненням булінгу, тобто здійснити аналіз булінгу не лише з теоретичної, а й із практичної точки зору та визначити доцільність запровадження адміністративної відповідальності за здійснення булінгу (цькування) в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. 19.01.2019 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 № 2657-VIII, яким було закріплено адміністративну відповідальність за здійснення булінгу, а також визначено поняття булінгу, його ознаки та права й обов'язки відповідальних осіб у разі прояву дій, які можна ідентифікувати як булінг. Тобто з означеного періоду органи Національної поліції уповноважені складати протоколи про вчинення адміністративного правопорушення за статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (далі – КУпАП), а судові органи наділені правом розглядати відповідні справи й виносити судові рішення у формі ухвал або постанов.

Щодо вказаних форм, то необхідно зазначити, що ухвала суду є письмовим або усним судовим рішенням, яким вирішуються питання, що пов'язані з процедурами розгляду справ, а постанова – це письмове судове рішення, в якому справа вирішується по суті. Названі постанови судових органів України, зокрема ті, які стосуються булінгу, виступають безпосереднім предметом нашого дослідження, тому вважаємо за доцільне здійснити їхній детальний аналіз.

Так, Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 16.07.2019 (справа №607/14713/19) визначає наступну фабулу справи, яка впливає із протоколу про адміністративне правопорушення серії ГР № 278348 від 04.06.2019 р. Зокрема, класний керівник шостого класу не повідомила уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу (учня) однокласниками протягом двох років. Згідно з протоколом № 278348, класного керівника має бути притягнуто до юридичної відповідальності за ч. 5 ст. 173-4 КУпАП.

У судовому засіданні класний керівник свою вину у вчиненні цього правопорушення не визнала та пояснила, що вона не вчиняла адміністративного правопорушення, оскільки факт булінгу учасника освітнього процесу вказаним учнем зафіксований не був, відповідно і не було підстав для повідомлення з цього приводу уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України. За її словами, був конфлікт між дітьми, який було вирішено в результаті проведених заходів із дітьми та батьками. Класний керівник подала письмове заперечення, в якому стверджувала про невстановлення факту булінгу та, відповідно, відсутності підстав для визначення ситуації, що склалася, як цькування, за відсутності його ознак та об'єктивної сторони вказаного правопорушення. Просила провадження в адміністративній справі закрити за відсутністю в її діях складу адміністративного правопорушення.

До суду також було надано колективне звернення батьків шостого класу, згідно з яким вони зазначають про наявність суперечки між дітьми. Проте за допомогою батьків, що втрутилися та вчасно відреагували, вказаний конфлікт було вичерпано. Відповідно до вищевказаного звернення, класний керівник належно реагувала та повідомила керівництво навчального закладу про конфлікт. У ході бесіди з учасниками конфлікту діти визнали вину в неналежній поведінці та примирилися, у зв'язку з чим батьки наголошують

на закритті провадження у справі. Окрім того, низка свідків виступили в судовому засіданні та наголошували на професіоналізмі та сумлінному ставленні до своєї роботи класним керівником.

Таким чином, оцінюючи зібрані по справі докази в повній сукупності та оглянувши матеріали справи, суд постановив: справу про притягнення класного керівника до адміністративної відповідальності за ч. 5 ст. 173-4 КУпАП. провадженням закрити у зв'язку з відсутністю в її діях складу адміністративного правопорушення [1].

Отже, враховуючи викладене, а також деталі розглянутої Постанови, яка розміщена в Єдиному державному реєстрі судових рішень [2], можна стверджувати, що у вищевказаному випадку був конфлікт, який не може бути ідентифікований як булінг. Насамперед це обумовлено відсутністю в діях учнів типових ознак булінгу, до яких належать: 1) систематичність (повторюваність) діяння; 2) наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); 3) дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та / або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та / або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [3].

Звернемось до наступного судового рішення. Так, Постанова Жовтневого районного суду Миколаївської області 06.03.2020 р. (справа №477/49/20) визначає, що згідно із протоколом про адміністративне правопорушення від 17.12.2019 р. серії АПР18 №246066, директор Первомайської загальноосвітньої школи I-III ступенів Вітовської районної ради Миколаївської області 17.12.2019 р. близько 09.15 години, перебуваючи на своєму робочому місці, своєчасно не повідомила органам поліції про випадок булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, чим вчинила правопорушення, передбачене ч. 5 статті 173-4 КУпАП.

Зокрема, із матеріалів справи випливає, що Наказом директора Первомайської загальноосвітньої школи I-III ступенів Вітовської районної ради Миколаївської області від 17.12.2019 р. №282 на підставі звернення матері учня шостого класу щодо ситуації, яка склалася між іншими школярами та її сином, створено комісію з розгляду випадку булінгу відповідно до методичних рекомендацій Міністерства освіти та науки України «Про порядок реагування про доведені випадки булінгу (цькування) та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування)». Відповідно до порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) та відповідальності осіб, причетних до булінгу (цькування), якщо випадок був одноразовим, конфлікт вирішують у межах закладу освіти учасники освітнього процесу.

Згідно із протоколом засідання комісії щодо виявлення ознак булінгу в Первомайській загальноосвітній школі I-III ступенів Вітовської районної ради Миколаївської області від 20.12.2019 р. ухвалено, що випадок, який стався 17.12.2019 р., не визнано як такий, що має ознаки булінгу.

Таким чином, у директора не було підстав повідомляти до підрозділів органу Національної поліції України про випадок булінгу (цькування) учасника освітнього процесу через відсутність такої події. У зв'язку з цим суд постановив провадження у справі про адміністративне правопорушення щодо директора у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого частиною 5 статті 173-4 КУпАП, закрити через відсутність події і складу цього адміністративного правопорушення [4].

Схожа фабула справи визначена й Постановою Цюрупинського районного суду Херсонської області від 02.03.2020 р. (справа № 664/3705/19). Так, відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення від 18.12.2019 р. (серія АПР 18 192453) особа, яка обіймає посаду директора Костогризівської ЗОШ I-III ст., вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 173-4 КУпАП шляхом повідомлення територіального органу Національної поліції щодо отримання заяви осіб про випадок булінгу (цькування) щодо їхньої доньки.

У такому випадку суд також постановив, що провадження по справі про притягнення до адміністративної відповідальності особи, яка обіймає посаду директора, за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 173-4 КУпАП, закрити в зв'язку з відсутністю складу зазначеного адміністративного правопорушення в її діях [5]. Тобто, суд також оцінив такий випадок або сварку.

Відмінною від наведених судових рішень є Постанова Бучацького районного суду Тернопільської області 26.11.2019 р. (справа № 595/2070/19), згідно з якою 26.09.2019 р. завідувач Малозаліщицької ЗОШ I ст. не вжила заходів щодо припинення булінгу щодо малолітньої учениці 2 класу та не повідомила уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про факт булінгу в навчальному закладі, в якому вона є керівником, чим вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 173-4 КУпАП. Завідувач у судовому засіданні вину у вчиненні правопорушення заперечила, пояснивши суду це тим, що їй було не відомо про факти булінгу.

Згідно з викладеними обставинами, вина завідувача в скоєнні правопорушення підтвердилася даними, що містяться в протоколі про адміністративне правопорушення серії АПР18 № 097480 від 18.10.2019

р., а також письмовими поясненнями свідків. Крім того, вина завідувача підтверджується письмовими поясненнями бабусі потерпілої дитини, з яких вбачається, що щодо її онуки систематично вчинялися випадки булінгу, про що вона повідомляла класного керівника та завідувача школи, однак не було вжито жодних заходів для його припинення. В зв'язку з цим вона була змушена перевести дитину до іншої школи.

Зазначимо, що твердження завідувача про те, що їй не було відомо про випадок булінгу суд оцінив критично, оскільки спростовується показами свідка та іншими матеріалами справи.

За таких обставин суд вважає, що в діях завідувача містяться ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 173-4 КУпАП, а саме – неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу. У зв'язку з цим суд постановив визнати винною завідувача Малозаліщицької ЗОШ І ст. в скоєнні правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 173-4 КУпАП та накласти на неї адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 75 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 1275 (одну тисячу двісті сімдесят п'ять) грн. [6]. З огляду на вказану судову справу можна зазначити, що судові органи досить критично налаштовані щодо осіб, які є відповідальними за освітній процес, що вбачається доцільним та обгрунтованим. Зокрема, це впливає із факторів, пов'язаних із соціалізацією учасників освітнього процесу (учнів), а також з їхнім психологічним та фізичним здоров'ям (в контексті дослідження наслідків булінгу).

Нетиповою є судова справа про вчинення булінгу малолітньою особою щодо свого вчителя. Так, Постанова Збарзького районного суду Тернопільської області від 13.02.2020 р. (справа № 598/2106/19) регламентує, що відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення серії АПР18 №483122 від 08.11.2019 р. малолітній учень, який навчається в другому класі, протягом вересня – жовтня 2019 р. систематично вчиняв булінг (цькування) щодо вчителя, тобто психологічне насильство, а саме – висловлював словесні образи, показував непристойні жести під час навчального процесу, внаслідок чого могла бути запліднена шкода психічному здоров'ю останньої. У зв'язку з цим адміністративну відповідальність за скоєне малолітнім учнем несе його мати.

У судовому засіданні матір учня свою вину у вчиненні правопорушення не визнала і пояснила, що дійсно її малолітній син у період по листопад 2019 р. навчався в другому класі. Однак вона не визнає того, що він вчиняв булінг, а саме – дії з психологічного цькування своєї вчительки, оскільки є малолітньою особою і не може вчиняти дії, які свідчили б саме про усвідомлене систематичне психологічне цькування педагога. За словами матері, дії її сина, а саме – епізодичне невідкорення вимогам вчителя під час навчального процесу, свідчать про його реакцію на упереджене ставлення останньої до нього та неспроможність цього вчителя як педагога контролювати освітній процес у класі.

З матеріалів справи та письмових доказів, а саме – письмових пояснень свідків, вбачається, що дійсно в період з вересня по жовтень 2019 р. під час освітнього процесу малолітній учень неодноразово порушував правила поведінки, займався сторонніми справами, не реагував на зауваження як потерпілого вчителя, так й інших вчителів. З письмового пояснення практикуючого психолога вбачається, що така поведінка малолітнього учня другого класу вказує на те, що його адаптація до навчального процесу, його соціалізація проходить доволі важко.

Матеріали справи не містять належних та допустимих доказів, які свідчили би про системність цькування або знущання малолітнього учня над вчителем, яке визначається поняттям «булінг». Саму тому за відсутності факту вчинення саме малолітнім учнем булінгу (цькування), притягнення його матері до адміністративної відповідальності за таке правопорушення виключається [7].

Зазначена судова справа може стати предметом дискусій з приводу таких питань: по-перше, чи дійсно особа, яка навчається в другому класі, не може усвідомлювати вчинення своїх дій; по-друге, з матеріалів справи вбачається, що учень вчиняв образливі дії щодо вчителя з вересня по жовтень, однак в резолютивній частині постанови було наголошено на відсутності такої ознаки булінгу як систематичність, у зв'язку з чим виникає питання: який період часу необхідно вчинити дії, щоб вони набули ознаки систематичності; по-третє, матір учня наголосила на неспроможності вчителя як педагога виконувати обов'язки щодо виховання та контролю учнів у класі. Водночас, на нашу думку, суд мав би звернути увагу на необхідності виховання своєї малолітньої дитини батьками (матір'ю), адже саме вони мають виконувати обов'язки щодо виховання дитини та контролю за цим процесом.

Цікавою видається фабула судової справи, визначеної у Постанові Болградського районного суду Одеської області 22.11.2019 р. (справа № 497/1761/19). Її особливість полягає в тому, що протокол складено

щодо матері дитини, яка в школі вчинила булінг. Тобто, порівнюючи названу судову справу з попередньою, в цьому випадку винною особою вважають не дитину, а безпосередньо матір.

Так, із матеріалів справи вбачається, що 12.11.2019 р. працівники поліції знову (вдруге) склали протокол про адміністративне правопорушення серії АПР№006593, згідно з яким 22.10.2019 р. був виявлений факт того, що матір не в повному обсязі виконує свої батьківські обов'язки з виховання сина, який разом з іншими трьома хлопчиками у приміщенні школи, на перерві імітували статевий акт щодо однокласника, затиснувши його біля стіни, висловлюючись нецензурними словами та торкаючись статевих органів потерпілої дитини, яка відчувала дискомфорт та приниження, про що повідомила опісля своїх батьків, а ті відповідно вчителя, цей випадок був предметом розгляду на класних зборах.

У судовому засіданні матір свою вину у скоєнні вказаного правопорушення визнала частково, пояснивши, що намагається приділяти сину достатньо часу, намагається виховувати його, просить не признавати їй надто суворого стягнення, оскільки не працює, має ще молодшу дитину, провела виховну бесіду з сином, який усе розповів, пояснив, що це вони так гралися, визнав свою протиправну поведінку і вибачився перед потерпілою дитиною.

З урахуванням викладеного у справі, а також характеру вчиненого правопорушення особою, яка характеризується позитивно, взявши до уваги ступінь її вини, майновий стан та інші вимоги законодавства, суд дійшов висновку, що з метою виховання та попередження скоєння інших правопорушень матір винної дитини підлягає притягненню до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу, що передбачено санкцією ч.1 ст.184 КУпАП, що є достатньо для її виховання, відповідає характеру вчиненого правопорушення, її особі та ступеню вини, враховуючи наслідки та обсяг правопорушення, вчиненого її сином, який характеризується негативно.

Таким чином, суд постановив призначити їй адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень [8], що, на нашу думку, є досить раціональним з точки зору діалектичного підходу до вирішення цієї справи.

Висновки. Розглянувши судові справи, пов'язані із вчиненням булінгу, можна зробити низку висновків. Так, на сьогоднішні судові справи характеризуються відсутністю єдиного підходу до вирішення типових (тобто таких, в яких склад адміністративного правопорушення є однаковим або досить подібним) справ. Вважаємо, що зазначене обумовлене тим, що вказана категорія булінгу, а також юридична відповідальність за його вчинення є доволі новим явищем для сучасної юриспруденції, що й безпосередньо визначає складність винесення уніфікованих постанов.

Крім того, відсутність чіткого розуміння сутнісної складової категорії «булінг» та її характерних ознак на практиці ускладнює процеси ідентифікації булінгу не лише під час судового розгляду справи, а й також на етапі складання протоколів про адміністративне правопорушення.

З означеного випливає, що в Україні необхідно здійснювати комплексний підхід до категорії булінгу не лише теоретиками-науковцями, а також судьями, працівниками органів Національної поліції та іншими уповноваженими особами, адже наслідками вчинення булінгу, як показує судова практика, можуть бути пригнічений стан, небажання відвідувати заклад освіти, необхідність психологічної допомоги тощо, що негативно впливає на подальшу соціалізацію особи, яка стала жертвою булінгу. Саме тому дослідження питань, пов'язаних з адміністративно-правовим механізмом запобігання цьому негативному явищу, є перспективним напрямком наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 16.07.2019 р. Справа № 607/14713/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 11.09.2020].
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 05.09.2020].
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.
4. Постанова Жовтневого районного суду Миколаївської області 06.03.2020 р. Справа № 477/49/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 09.09.2020].
5. Постанова Цюрупинського районного суду Херсонської області від 02.03.2020 р. Справа № 664/3705/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 05.09.2020].
6. Постанова Буцацького районного суду Тернопільської області 26.11.2019 р. Справа № 595/2070/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 08.09.2020].

7. Постанова Збаразького районного суду Тернопільської області від 13.02.2020 р. Справа № 598/2106/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [дата звернення: 14.09.2020].
8. Постанова Болградського районного суду Одеської області 22.11.2019 р. Справа № 497/1761/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> [14.09.2020].

References

1. *Postanova Ternopilskoho miskraionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 16.07.2019 r. Sprava №607/14713/19 [Resolution of the Ternopil City District Court of the Ternopil Region Resolution of case №607/14713/19 from 16th July 2019]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
2. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanni): Zakon Ukrainy vid 18.12.2018 № 2657-VIII. (2018, December 18) [Law of Ukraine «On amendments to some legislative acts of Ukraine on combating bullying» № 2657-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada*, 5, 33 [in Ukrainian].
4. *Postanova Zhovtnevoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti 06.03.2020 r. Sprava №477/49/20 [Resolution of the Zhovtnevy district court of the Nikolaev area. (2020). Resolution of case №477/49/20 from 6th March 2020]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
5. *Postanova Tsiurupynskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 02.03.2020 r. Sprava № 664/3705/19 [Resolution of the Tsiurupynsky District Court of the Kherson Region. (2020). Resolution of case № 664/3705/19 from 2nd March 2020]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
6. *Postanova Buchatskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti 26.11.2019 r. Sprava № 595/2070/19 [Resolution of the Buchach District Court of the Ternopil Region. (2019). Resolution of case № 595/2070/19 from 26th November 2019]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
7. *Postanova Zbarazkoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 13.02.2020 r. Sprava № 598/2106/19 [Resolution of the Zbarazh District Court of the Ternopil Region. (2020). Resolution of case № 598/2106/19 from 13th February 2020]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
8. *Postanova Bolhradskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti 22.11.2019 r. Sprava № 497/1761/19 [Resolution of the Bolgrad District Court of the Odessa Region. (2019). Resolution of case № 497/1761/19 from 22nd November 2019]*. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.093
УДК 342.951:630

Терецький Владислав,
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ДЕЛІКТІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Досліджено адміністративно-правове забезпечення профілактики адміністративних деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду в Україні. Визначено систему комплексних та спеціальних заходів профілактики правопорушень у сфері використання та охорони лісового фонду. Проаналізовано практику розгляду судами справ про відшкодування шкоди заподіяної лісу внаслідок порушення норм лісового законодавства. Виявлено чинники, які сприяють вчиненню правопорушень у цій сфері. Обґрунтовано доцільність розробки і прийняття Закону України «Про лісовий фонд України».

Ключові слова: адміністративний делікт, використання і охорона лісового фонду, заходи профілактики, лісовий фонд, порубка лісу.

Бібл.: 19.

Терецький В.

Профилактика административных деликтов в сфере использования и охраны лесного фонда Украины

Исследовано административно-правовое обеспечение профилактики административных деликтов в сфере использования и охраны лесного фонда в Украине. Определена система комплексных и специальных мер профилактики правонарушений в сфере использования и охраны лесного фонда. Проанализирована практика рассмотрения судами дел о возмещении вреда причиненного лесу вследствие нарушения норм лесного законодательства. Выявлены факторы, способствующие совершению правонарушений в этой сфере. Обоснована целесообразность разработки и принятия Закона Украины «О лесной фонд Украины».

Ключевые слова: административный деликт, использование и охрана лесного фонда, меры профилактики, лесной фонд, вырубка леса.

Teremetskyi V.

Prevention of Administrative Torts in the Field of Using and Protecting Forestry Fund of Ukraine

The author of the article has studied administrative and legal provision for the prevention of administrative torts in the field of using and protecting forestry fund in Ukraine. The system of complex and special measures of crime prevention in the field of using and protecting forestry fund has been determined. The author has analyzed the practice of court hearings in regard to compensation of damage caused to the forest as a result of violations of the norms of forest legislation. Factors that contribute to the commission of offenses in this area have been identified.

Particular attention has been focused on the insufficient degree of responsibility within administrative proceedings and the need to strengthen penalties in the Articles of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which determine the procedure for bringing to liability for administrative offenses in order to prevent criminal offenses while using forestry fund and causing significant damage to the environment in Ukraine.

The author has substantiated the expediency of the development and adoption of the Law of Ukraine “On the Forestry Fund of Ukraine”, which would contain a separate Section on the prevention of offenses in the field of protecting and using forestry fund, which would define the areas of preventive activities and mechanism of applying legislation on state regulation of preventing administrative offenses in the sphere of using and protecting forestry fund of Ukraine.

The author has formulated own definition of the concept of prevention of administrative offenses in the field of using and protecting forestry fund. The author has suggested to divide the measures aimed at identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to the commission of illegal actions in this area into administrative (environmental audit, monitoring, scheduled and unscheduled inspections) and organizational (educational and outreach work, effective personnel policy, raids in order to identify and prevent violations of forest legislation). It has

© Владислав Терецький, 2020

been concluded that the prevention of offenses in the field of using and protecting forestry fund performs protective, preventive and regulatory functions.

Keywords: *administrative tort, use and protection of forestry fund, prevention measures, forestry fund, devastation of forests.*

Постановка проблеми. Сьогодні лісовий фонд України потребує забезпечення його раціонального використання й охорони всіма можливими засобами. Одним із основних завдань держави є вдосконалення заходів щодо охорони лісового фонду, запобігання завданню йому шкоди та вчиненню правопорушень у сфері використання лісових ресурсів. Кількість протиправних діянь у сфері лісових відносин вказує на недостатній рівень адміністративно-правової охорони лісового фонду та неефективність роботи державних органів.

Останнім часом ситуація з лісовим фондом набула загрозливого характеру, адже відсутність законодавчо визначеної системи профілактичної діяльності, порушення правових норм у сфері використання й охорони лісового фонду призводить до знищення та / або деградації лісів. Тому вважаємо за доцільне зупинитися на розкритті змісту та суті профілактики як основного превентивного заходу у вирішенні питання недопущення правопорушень у сфері лісового фонду України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню системи профілактики адміністративних деліктів як важливого напрямку реалізації державної політики та управління лісовим господарством взагалі та у сфері використання й охорони лісового фонду зокрема присвячені роботи багатьох вчених. Зокрема, варто виокремити праці І. Г. Петрової («Адміністративна відповідальність юридичних осіб у сфері охорони та використання природних ресурсів, 2014 р.» [1], С. В. Прудника («Адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки в Україні», 2018 р.) [2], В. І. Теремецького і Г. П. Шуст («Публічне управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів: зарубіжний досвід та українські реалії», 2020 р.) [3], Х. В. Юшкевич («Адміністративно-правові засади охорони та захисту лісового фонду України», 2019 р.) [4] та інших науковців. Утім проблемам розкриття змісту і суті профілактики як основного превентивного заходу у вирішенні питання недопущення правопорушень у сфері лісового фонду України у науковій літературі не приділялося належної уваги. З огляду на це вказана проблематика є актуальним напрямом наукового пошуку.

Мета статті – розглянути систему профілактики адміністративних деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду в Україні та визначити перспективи її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профілактику правопорушень у сфері використання й охорони лісового фонду варто розглядати через призму діяльності уповноважених посадових осіб, що спрямована на захист від протиправних посягань на об'єкти лісового фонду.

Зважаючи на вказане вагоме значення має закріплення на законодавчому рівні системи профілактичних заходів (комплексних та спеціальних) та стратегії їх впровадження з метою збереження лісової та іншої рослинності.

Зауважимо, що комплексні заходи профілактики збереження лісового фонду України застосовуються на загальнодержавному рівні, спрямовані на виявлення причин і умов вчинення протиправних посягань на об'єкти лісового фонду. Систему спеціальних заходів профілактики у сфері охорони лісового фонду формують заходи індивідуальної профілактики правопорушень, що спрямовані на осіб, які потенційно можуть вчинити протиправне діяння (характеризуються антисоціальним способом життя, раніше притягалися до відповідальності тощо) [5, с. 200].

Комплексні профілактичні заходи збереження лісового фонду України охоплюють: вдосконалення механізмів державного управління у сфері лісового господарства; забезпечення функціонування єдиної державної системи електронного обліку деревини; забезпечення публічності інформації про суб'єктів спеціального лісокористування, зміну цільового призначення земельних ділянок лісового фонду тощо.

Утім особливу увагу варто звернути на питання удосконалення системи заходів профілактики адміністративних правопорушень у сфері використання й охорони лісового фонду України.

Сьогодні існує тенденція щодо збільшення кількості правопорушень у сфері використання лісового фонду в Україні, є чимало випадків знищення і пошкодження лісової та іншої рослинності, лісових пожеж. Так, за 2019 р. в Україні зафіксовано 1261 лісову пожежу, в результаті яких знищено 1065 га лісу, 81% лісових пожеж спричинені порушенням правил поведіння з вогнем [6].

Повноваження державної лісової охорони встановлено ст. ст. 89–92 Лісового кодексу України та Положенням про державну лісову охорону, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів від 16.09.2009

№ 976 [7]. Відповідно до ст. 89 Лісового кодексу України охорону і захист лісів, що належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України (далі – Держлісагентство), здійснюють працівники державної лісової охорони, загальна чисельність яких становить 17 тис. осіб, з них, на рівні лісництв, майже 14 тис. працівників беруть безпосередню участь у щоденній лісоохоронній роботі та здійснюють інші заходи, спрямовані на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів і об'єктів тваринного світу [8, с. 11].

Незважаючи на це, за 2019 р. загальний обсяг незаконних рубок становив 118 тис. куб. м на суму заподіяної шкоди – 814,2 млн грн [8, с. 11].

Про неефективність проведення заходів щодо забезпечення належної охорони лісів свідчить те, що Держлісагентством у 2019 р. під час проведення перевірок у лісах Харківського облуправління виявлено незаконних рубок в обсязі 6446 куб. м на суму заподіяної шкоди 51,7 млн грн, Херсонського – 1333 куб. м на суму 16,9 млн грн, Житомирського – приблизно 1 тис. куб. м на суму більше 5 млн грн [8, с. 11].

Статистичні дані, опубліковані в Публічному звіті Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 р. свідчать про зменшення кількості випадків незаконних рубок. Так, у 2017 р. зафіксовано 7052 випадки, у 2018 – 5384 випадки, у 2019 – 4993 випадки [8, с. 14]. Крім того, за перше півріччя 2020 р., порівняно з аналогічним періодом минулого року, незаконні вирубки деревини в Україні зменшилися на 46% [9]. Проте існує тенденція до збільшення обсягу незаконних рубок лісу – зокрема з 26,1 тис. куб. м у 2017 р. до 118 тис. куб. м у 2019 р. Найбільші обсяги незаконних рубок виявлені в лісах обласних управлінь: Херсонському – 60251 куб. м; Харківському – 41055 куб. м; Житомирському – 2962 куб. м [8, с. 14].

В разі виявлення незаконних рубок лісу працівники державної лісової охорони мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення.

Проаналізуємо деякі справи з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Так, Косівський районний суд Івано-Франківської області 01.02.2020, розглянувши матеріали, які надійшли від НПП «Гуцульщина» про притягнення до адміністративної відповідальності особи, яка вчинила правопорушення, що передбачене ст. 91 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (незаконна порубка одного дерева породи ялиця біла діаметром пня 10 см), ухвалив рішення про визнання особи винною та застосував стягнення у вигляді штрафу – 153,00 грн [10].

Суд Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області 27.01.2020, розглянувши матеріали, що надійшли від Державної екологічної інспекції у Вінницькій області, про притягнення до адміністративної відповідальності особи (пенсіонера), що вчинила правопорушення, передбачене ст. 91 КУпАП (незаконна порубка дерев породи Верба, діаметром 60 см (1 шт) та 67 см (1 шт) сухостійні в межах території заказника місцевого значення «Снивода»), ухвалив рішення визнати особу винною у вчиненні правопорушення та застосувати стягнення у вигляді штрафу – 170,00 грн [11].

Зауважимо, що відшкодування збитків, завданих державі внаслідок незаконної порубки лісу, також здійснюється в порядку господарського судочинства за позовом компетентних органів.

Так, у справі № 909/272/20, що розглянута Господарським судом Івано-Франківської області 01.07.2020, Державна екологічна інспекція Карпатського округу звернулася до суду з позовом до Надвірнянського спеціалізованого агролісгоспу ОКП «Івано-Франківськблагроліс» про відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення норм лісового законодавства (незаконна порубка лісу) на суму 176 812,33 грн. За результатами розгляду справи суд прийняв рішення про відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення норм лісового законодавства, в повному обсязі. Крім того, на підставі матеріалів, надісланих Державною екологічною інспекцією щодо виявленого порушення, Надвірнянським ВП ГУ Національної поліції в Івано-Франківській області 19.09.2019 зареєстроване кримінальне провадження № 12019090200000763 за ч. 1 ст. 191 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [12].

Водночас зауважимо, що КК України не містить положень, що встановлюють відповідальність керівника лісового господарства за незаконну (необґрунтовану) порубку дерев у лісах, здійснену за відома лісовим господарством, що є недоліком правового регулювання.

Отже, в разі заподіяння значної шкоди державі внаслідок незаконної рубки справа передається у правоохоронні органи для подальшого розслідування та відкриття кримінального провадження (співробітники лісової охорони не мають права проводити слідчі дії та відкривати кримінальні справи) [5, с. 202].

Численні справи про відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення норм лісового законодавства, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, свідчать про: низький рівень профілактики деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду; технічну оснащеність злочинних груп; низький рівень матеріального забезпечення населення, зокрема вчинення правопорушень особами

пенсійного віку; значну кількість приватних пилорам; відсутність бюджетного фінансування для утримання працівників державної лісової охорони, що спонукає їх до звільнення з роботи за власним бажанням, внаслідок цього значні площі лісів залишаються без нагляду [8, с. 14].

Вбачається, що причини виникнення незаконних рубок потрібно поділити на соціальні (незадовільний рівень заробітної плати, низька зайнятість населення тощо) та економічні (зокрема, заготівля деревини для переробки або комерційного продажу лісопильним об'єктам (пилорамам), що діють за межами чинного законодавства, з метою отримання швидкої вигоди).

Це зумовлює потребу в прийнятті державними органами рішень, спрямованих на вдосконалення адміністративно-правових норм, що забезпечують охорону лісового фонду, підвищення ефективності практики їх застосування і попередження деліктів, зокрема шляхом удосконалення діяльності правоохоронних, контролюючих органів та громадських об'єднань [5, с. 205].

Аналіз судових рішень дає можливість зробити висновок про недостатність розміру визначених санкцій за вчинення адміністративних правопорушень у сфері використання лісового фонду.

З метою усунення цієї проблеми Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів» № 2708-8 (далі – Закон № 2708-8), згідно з яким збільшено розміри штрафів, передбачені за порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі й вивезення деревини, заготівлі живиці, незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка, знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень, підросту в лісах (ст. 64, 65, 65-1, 66 КУпАП) [13]. Однак негативний вплив, що заподіюється екологічному становищу держави, й досі значно перевищує негативні наслідки для порушників при сплаті штрафів.

З огляду на це спотреба в посиленні штрафних санкцій статей КУпАП, що визначають порядок притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення.

Деякі кроки на шляху до цього вже здійснено. Так, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» від 13.04.2020 № 556-IX, яким посилила адміністративну відповідальність. Зокрема, штраф за порушення вимог пожежної безпеки в лісах для громадян тепер становить від дев'яноста до двохсот сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а для посадових осіб – від двохсот сімдесяти до дев'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Для порівняння, санкція ст. 77 КУпАП в попередній редакції передбачала відповідальність для громадян – штраф від п'яти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і для посадових осіб – від п'ятнадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також посилено відповідальність за знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі [14].

Крім того, враховуючи численні випадки несанкціонованої організації сміттєзвалищ в Україні, доцільно доповнити ст. 73 КУпАП частиною другою, передбачивши відповідальність за створення сміттєзвалищ та розміщення сміття і відходів на звалищах, які вже функціонують, з використанням транспортних засобів незалежно від кількості відходів.

Водночас перелік осіб, уповноважених на складання протоколів за цією статтею фактично обмежено лише працівниками лісового господарства, як і розгляд таких протоколів. Тому необхідно розширити перелік осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 73 КУпАП, шляхом надання права виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад визначати уповноважених на це осіб. Це дасть органам місцевого самоврядування додаткові важелі впливу на стан лісових насаджень на території відповідної громади.

Зауважимо, що Законом № 2708-8 передбачено внесення змін до об'єктивної сторони ст. 201-1 КК України «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України» [13]. Так, зменшено з 1 000 до 18 неоподаткованих мінімумів вартість лісоматеріалів, пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев і необроблених матеріалів, яка вважається переміщенням у великому розмірі. Під переміщенням в особливо великому розмірі тепер вважається переміщення деревини, вартість якої перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян у 36 і більше разів [13].

У ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» значною шкодою тепер вважається така шкода, яка у 20 і більше разів (раніше – дві тисячі) перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими наслідками вважаються такі, які у 60 і більше разів (раніше у п'ять тисяч разів) перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян [13].

Важливе значення має правильна кваліфікація при розмежуванні адміністративного правопорушення та злочину. Неврахування положень лісового законодавства та неправильна оцінка окремих обставин чи ознак злочину призводить до помилок у кваліфікації.

Іноді в процесі кваліфікації правопорушення уповноважені особи не можуть розмежувати ознаки адміністративного правопорушення, такого як незаконна порубка та злочин з ознаками розкрадання.

Крім того, заподіяну шкоду не завжди можна обчислити у грошовому виразі, незважаючи на наявність такс для вимірювання збитків. Реальна суспільна небезпека знищення або пошкодження лісів або інших насаджень набагато вище, ніж, наприклад, суспільна небезпека умисного знищення або пошкодження чужого майна шляхом підпалу.

Зауважимо, що адміністративне і кримінальне законодавство розмежує об'єкти посягання проти власності та проти довкілля. Метою значної частини правопорушень є отримання матеріальної вигоди. Тому значення для кваліфікації та застосування до порушника кримінальної або адміністративної відповідальності має сума збитку. Крім того, важливим завданням органів Національної поліції є встановлення походження зрубаного деревини [5, с. 209].

Чітке розмежування складів адміністративних та кримінальних правопорушень є одним із способів забезпечення превентивної функції відповідальності за вчинене правопорушення.

Водночас, перш ніж перейти до застосування санкцій у межах адміністративного чи кримінального процесу, важливо, щоб органи, які здійснюють адміністративно-правове регулювання, при формуванні політики у сфері використання й охорони лісового фонду враховували всі соціальні, економічні та фізичні умови, а політика передбачала встановлення системи стимулів до користувачів ресурсів та була спрямована на оптимізацію структури управління ресурсами, зокрема в частині профілактики адміністративних деліктів [5, с. 209].

Одним із основних напрямів діяльності лісогосподарських підприємств має бути посилення оперативної роботи щодо охорони лісів відомчих рейдових бригад разом з працівниками правоохоронних та природоохоронних органів. З метою контролю за ефективністю проведення рейдів у 2018 році відновлено заходи із встановлення GPS-трекерів на транспортні засоби держлісоохорони з метою відстеження їх пересування [15, с. 26].

Територіальними органами Держлісагентства відповідно до доручення Прем'єр-міністра України О. В. Гончарука від 21.01.2020 № 1419/1/1-20, з метою підвищення ефективності роботи із запобігання та боротьби з незаконними рубками, попередження розкрадання лісопродукції та іншими порушеннями лісового законодавства проведено спільні наради за участю обласних державних адміністрацій, територіальних органів прокуратури, поліції, Служби безпеки України, Державної екологічної інспекції України з метою напрацювання, затвердження та проведення спільних заходів з питань охорони лісів і проведення систематичних перевірок пилорам, інших деревопереробних підприємств на предмет законності придбання деревини. За результатами проведених нарад до проведення спільних рейдів у складі мобільних рейдових груп, створених у підприємствах, що належать до сфери управління Держлісагентства, долучаються працівники поліції [8, с. 14].

Враховуючи зазначене, згадана робота всіх державних органів сприяє усуненню негативних наслідків збільшення кількості деліктів у сфері використання лісового фонду.

Однак є випадки, коли працівники державної лісової охорони не виконують належним чином свої посадові обов'язки, а окремі з них сприяють скоєнню незаконних рубок. Наприклад, у 2019 р. Харківське облуправління надало Держлісагентству недостовірні (навмисне приховування) звіти дані щодо обсягів незаконних рубок [8, с. 11].

Зауважимо, що упродовж 2019 р. до дисциплінарної відповідальності притягнуто 717 працівників державної лісової охорони, звільнено із займаних посад 78 осіб, проти 4 осіб розпочаті кримінальні провадження [8, с. 11].

Крім того, на проблеми кадрового забезпечення вказує те, що частина справ про адміністративні правопорушення закриваються судами за відсутністю складу злочину або направляються для належного оформлення. Так, 12.02.2020 Зміївський районний суд Харківської області, розглянувши матеріали справи про адміністративне правопорушення, які надійшли з Національного природного парку «Гомільшанські

ліси» Харківського обласного управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України матеріали справи про притягнення до адміністративної відповідальності особи за ст. 91 КУпАП, повернув їх для належного оформлення. Суд аргументував свою позицію тим, що викладена у протоколі про адміністративне правопорушення об'єктивна сторона правопорушення не відповідає диспозиції ст. 91 КУпАП, адже у протоколі вказано «скоїв незаконний поруб та привласнення вітровальних сухих дерев», між тим незаконна порубка і пошкодження дерев є об'єктивною стороною правопорушення за ст. 65 КУпАП. Водночас докази щодо здійснення особою саме порубки дерев у матеріалах справи відсутні [16].

Для прикладу, 05.06.2020 Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області, розглянувши матеріали справи про адміністративне правопорушення, що надійшли з Ужгородського РВП Ужгородського ВП ГУНП в Закарпатській області про притягнення до адміністративної відповідальності особи за ч. 1 ст. 65 КУпАП, закрити провадження у справі у зв'язку з відсутністю в діях особи складу адміністративного правопорушення. Суд аргументував свою позицію тим, що всупереч вимогам ст. 251 КУпАП протокол про адміністративне правопорушення та фотознімки до нього не підтверджені жодними фактичними даними, на основі яких у визначеному законом порядку посадова особа встановила наявність адміністративного правопорушення. Крім того, в протоколі не вказано місце вчинення правопорушення, нормативний акт, який було порушено, та нормативний акт, що передбачає відповідальність за таке правопорушення, прізвиська, адреси свідків цієї події. Отже, у матеріалах справи відсутні належні та допустимі докази вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 65 КУпАП [17].

На думку О. М. Костенко, виявлення порушень недостатньо, важливими є результати проведених контрольних заходів та виявлення правопорушення, запровадження ефективних механізмів попередження та виявлення вчинюваних правопорушень [18, с. 119].

Н. С. Васильєва зазначає, що під профілактикою адміністративних правопорушень розуміють діяльність органів державної влади, недержавних органів та установ, громадських організацій та громадян, яка полягає в реалізації комплексу заходів з метою виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень [19, с. 64].

Водночас вбачається, що профілактика адміністративних правопорушень у сфері використання й охорони лісового фонду полягає в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних та фізичних осіб та спрямована на виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню неправомірних дій, що посягають на об'єкти лісового фонду, та полягає в реалізації комплексу заходів. Водночас вказані заходи потрібно поділити на адміністративно-правові (екологічний аудит, моніторинг, планові та позапланові перевірки) та організаційні (виховна та роз'яснювальна робота, ефективна кадрова політика, здійснення рейдів з метою виявлення та недопущення порушень лісового законодавства).

Профілактика правопорушень як самостійне правове явище спрямована на захист інтересів держави, однак може бути пов'язана із втручанням у сферу приватних інтересів громадян. Тому доцільно розробити та ухвалити Закон України «Про профілактику правопорушень у сфері охорони і використання лісового фонду», який має визначати напрями профілактичної діяльності, підстави і межі втручання в сферу приватних інтересів громадян, систему заходів державного регулювання профілактики адміністративних деліктів у сфері використання й охорони лісового фонду України.

Зауважимо, що норми адміністративної відповідальності відіграють лише допоміжну роль у сфері використання й охорони лісового фонду. Адміністративна відповідальність за посягання на навколишнє природне середовище в правовій доктрині розглядається здебільшого як крайня міра, як інструмент стримування, превенції, оскільки адміністративне право не може бути використане безпосередньо для запобігання екологічного збитку або усунення його наслідків. Встановлення юридичної відповідальності за будь-які суспільно-шкідливі чи суспільно-небезпечні діяння, визнання їх правопорушенням є підтвердження державою факту, що їй не вдалося запобігти таким явищам за допомогою профілактичних (освітніх, виховних, економічних та ін.) заходів [5, с. 211].

Ефективність адміністративно-правового регулювання у сфері лісових відносин визначається виконанням принципів, що забезпечують досягнення стратегічної мети сталого управління лісами, а саме: рівновага екологічних, економічних і соціальних цілей; економічна відповідальність суб'єктів лісових відносин відповідно до наданих їм повноважень і прав; економічна зацікавленість усіх суб'єктів лісових відносин у реалізації стратегії сталого управління лісами [5, с. 211].

Висновки. Зважаючи на сучасну ситуацію, що характеризується значною кількістю правопорушень, надзвичайно важливо, щоб норми адміністративного права, спрямовані на захист лісового фонду,

були чітко сформульовані, відповідали правовим умовам притягнення до відповідальності винних у заподіянні шкоди лісовому фонду, зокрема шляхом порушення встановленого порядку його використання, порядку заготівлі і вивезення деревини, незаконна порубка, пошкодження полезахисних лісових смуг тощо.

Безумовно ефективність застосування заходів адміністративної відповідальності потрібно підвищити заходами організаційно-профілактичного характеру. Йдеться про збільшення чисельності працівників лісових служб, які безпосередньо займаються охороною лісів; залучення до цього процесу громадян шляхом грошового та іншого стимулювання їхньої активності в боротьбі з порушенням законодавства у сфері використання та охорони лісового фонду; налагодження взаємодії між різними громадськими об'єднаннями, які займаються охороною навколишнього природного середовища, яка на сьогодні не функціонує належним чином; збільшення витрат на охорону навколишнього природного середовища, в тому числі лісової та іншої рослинності; створення підрозділів екологічної поліції у складі МВС України.

Водночас профілактика правопорушень у сфері використання й охорони лісового фонду виконує: запобіжно-регулятивну та охоронну функції. Запобіжно-регулятивна функція профілактики забезпечує ефективне правове регулювання, функціонування механізмів захисту суспільних інтересів, зокрема шляхом створення дієвих інституційних структур у цій сфері. Охоронна функція профілактики забезпечує вплив на поведінку суб'єктів суспільно-правових відносин у сфері використання й охорони лісового фонду, що попереджає формування умислу на вчинення суспільно-небезпечних діянь у цій сфері.

На основі аналізу судових рішень з'ясовано, що є необхідність у посиленні відповідальності – підвищенні розміру штрафних санкцій за вчинення адміністративних правопорушень за використання лісового фонду. З метою недопущення вчинення кримінальних правопорушень під час використання лісового фонду і нанесення значної шкоди екологічній ситуації в Україні, запропоновано внести зміни до положень чинного законодавства, зокрема до ст. 77 КУпАП.

Крім того, для підвищення ефективності правового регулювання у сфері використання й охорони лісового фонду та запобігання правопорушень у цій сфері, потребує подальшого вдосконалення система органів виконавчої влади та механізми контролю за їхньою діяльністю. Таке вдосконалення забезпечить якісне управління лісовим фондом, його охорону й захист, соціальну й екологічну безпеку держави та сприятиме реалізації державної політики у сфері лісових відносин.

Список використаних джерел

1. Петрова І. Г. Адміністративна відповідальність юридичних осіб у сфері використання та охорони природних ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : НУБіП України, 2014. 20 с.
2. Прудник С. В. Адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2018. 16 с.
3. Теремецький В. І., Шуст Г. П. Публічне управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів: зарубіжний досвід та українські реалії. *Право і безпека*. 2020. № 2. С. 69–75.
4. Юшкевич Х. В. Адміністративно-правові засади охорони та захисту лісового фонду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 245 с.
5. Волков О. Є. Адміністративно-правове забезпечення використання й охорони лісового фонду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 264 с.
6. У 2019 році пожежі знищили 1065 гектарів лісів в Україні. Більшість займань сталась із вини людей. URL: <https://expres.online/podrobitsi/u-2019-rotsi-pozhezhi-znishchili-1065-gektariv-lisiv-v-ukraini-bilshist-zayman-stalas-iz-vini-lyudey#:~:text=%D0%9B%D0%B8%D1%88%D0%B5-20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%D0%B2,%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%20%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BC%20%E2%80%94%2081%25> (дата звернення: 19.09.2020).
7. Про затвердження Положення про державну лісову охорону : постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF> (дата звернення: 12.09.2020).
8. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік. URL: <https://drive.google.com/file/d/1UApjLM9DPt0MugIiiTWMbg4IXN8PAv/WZ/view> (дата звернення: 21.09.2020).
9. Незаконні рубки лісу зменшилися майже вдвічі – Держлісагентство. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezakonni-rubki-lisu-zmenshilisya-na-46-derzhlisagentstvo> (дата звернення: 19.09.2020).

10. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 27.01.2020 у справі № 347/2499/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87493486> (дата звернення: 14.09.2020).
11. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Вінницької від 27.01.2020 у справі № 149/87/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87183101> (дата звернення: 19.09.2020).
12. Постанова Господарського суду Івано-Франківської області від 01.07.2020 у справі № 909/272/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90281904> (дата звернення: 19.09.2020).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів: закон України від 25.04.2019 № 2708-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2708-19> (дата звернення: 19.09.2020).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу : Закон України від 13.04.2020 № 556-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-20#n7> (дата звернення: 20.09.2020).
15. Публічний звіт державного агентства лісових ресурсів України за 2017 рік. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування. Офіційне Інтернет представництво. 22.02.2018. URL: <http://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/35328> (дата звернення: 17.09.2020).
16. Постанова Зміївського районного суду Харківської області від 12.02.2020 у справі № 621/254/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87566330> (дата звернення: 19.09.2020).
17. Постанова Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 05.06.2020 у справі № 308/4662/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89837228> (дата звернення: 22.09.2020).
18. Костенко О. М. Проблемні питання здійснення моніторингу публічних закупівель Державною аудиторською службою України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. С. 119–125.
19. Васильєва Н. С. Профілактика адміністративних правопорушень у сільському господарстві: поняття, особливості та види. *Форум права*. 2014. № 2. С. 63–68.

References

1. Petrova, I. G. (2014). *Administrativna vidpovidalnist yurydychnykh osib u sferi vykorystannia ta okhorony pryrodnykh resursiv [Administrative liability of legal entities in the sphere of nature]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
2. Prudnyk, S. V. (2018). *Administrativno-pravovi zasoby zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [Administrative and legal means of ensuring environmental safety in Ukraine]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kryvyi Rih: DIuI MVS Ukrainy [in Ukrainian].
3. Teremetskyi, V. I. & Shust, H. P. (2020). Publichne upravlinnia u sferi vykorystannia ta okhorony zemelnykh resursiv: zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski realii [Public Administration in the Field of Using and Protecting Land Resources: International Experience and Ukrainian Realities]. *Pravo i bezpeka – Law and Security*, 2, 69-75 [in Ukrainian].
4. Yushkevych, Kh. V. (2019). *Administrativno-pravovi zasady okhorony ta zakhystu lisovoho fondu Ukrainy [Yushkevych K.V. Administrative law principles of protection and defence of forest fund of Ukraine-Qualifying scientific work as a manuscript]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
5. Volkov, O. Ye. (2020). *Administrativno-pravove zabezpechennia vykorystannia u okhorony lisovoho fondu Ukrainy [Administrative and Legal Provision of Using and Protecting the Forestry Fund in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. *U 2019 rotsi pozhezhi znyshchyly 1065 hektariv lisiv v Ukraini. Bilshist zaiman stalas iz vyny liudei [In 2019, fires destroyed 1,065 hectares of forests in Ukraine. Most of the fires were caused by people]*. URL: <https://expres.online/podrobitsi/u-2019-rotsi-pozhezhi-znishchili-1065-gektariv-lisiv-v-ukraini-bilshist-zayman-stalas-iz-vini-lyudey#:~:text=%D0%9B%D0%B8%D1%88%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%D0%B2,%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%20%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BC%20%E2%80%94%201%25> [in Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnu lisovu okhoronu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Regulation on state forest protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 16.09.2009 № 976*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF> [in Ukrainian].

8. *Publichnyi zvit Derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2019 rik [Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2019]*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1UApjLM9DPt0MugIiiTWMbg4IXN8PAvWZ/view> [in Ukrainian].
9. *Nezakonni rubky lisu zmenshylysia maizhe vdvichy – Derzhlisahentstvo [Illegal deforestation has almost halved – State Forest Agency]*. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezakonni-rubki-lisu-zmenshylisya-na-46-derzhlisahentstvo> [in Ukrainian].
10. *Postanova Khmilnytskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 27.01.2020 u spravi № 347/2499/19 [Resolution of the Khmilnytsky City District Court of the Vinnytsia Region of 27 January 2020 in the case № 347/2499/19.]*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87493486> [in Ukrainian].
11. *Postanova Khmilnytskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi vid 27.01.2020 u spravi № 149/87/20 [Resolution of the Khmilnytsky City District Court of Vinnytsia of January 27, 2020 in case № 149/87/20.]*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87183101> [in Ukrainian].
12. *Postanova Hospodarskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 01.07.2020 u spravi № 909/272/20 [Postanova Hospodarskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 01.07.2020 u spravi № 909/272/20]*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90281904> [in Ukrainian].
13. *Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zberezhenia ukraïnskykh lisiv: zakon Ukrainy vid 25.04.2019 № 2708-VIII [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Preservation of Ukrainian Forests: Law of Ukraine of April 25, 2019 № 2708-VIII]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2708-19> [in Ukrainian].
14. *Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z metoiu zberezhenia dovkillia shchodo posylenia vidpovidalnosti za dii, spriamovani na zabrudnennia atmosfernoho povitria ta znyshchennia abo poskodzhennia ob'ektiv roslynnoho svitu: zakon Ukrainy vid 13.04.2020 № 556-IX [On amendments to some legislative acts of Ukraine in order to preserve the environment to strengthen the responsibility for actions aimed at air pollution and destruction or damage to flora: the law of Ukraine from 13.04.2020 № 556-IX.]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-20#n7> [in Ukrainian].
15. *Publichnyi zvit derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2017 rik. Komitet Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan ekolohichnoi polityky ta pryrodokorystuvannia. Ofitsiine Internet predstavnytstvo [Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2017. Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Environmental Policy and Nature Management. Official Internet representation]*. 22.02.2018. URL: <http://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/35328> [in Ukrainian].
16. *Postanova Zmiivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 12.02.2020 u spravi № 621/254/20 [Resolution of the Zmiiv District Court of the Kharkiv Region of 12 February 2002 in case № 621/254/20]*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87566330> [in Ukrainian].
17. *Postanova Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 05.06.2020 u spravi № 308/4662/20 [Resolution of the Uzhhorod City District Court of the Zakarpattia Region of 05.06.2020 in the case № 308/4662/20.]*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89837228> [in Ukrainian].
18. Kostenko, O.M. *Problemni pytanntia zdiisnennia monitorynhu publichnykh zakupivel Derzhavnoiu audytorskoïu sluzhboïu Ukrainy [Problems of the implementation of monitoring of public procurement by the state audit service of Ukraine]*. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 119-125 [in Ukrainian].
19. Vasylieva, N. S. (2014). *Profilaktyka administrativnykh pravoporushen u silskomu hospodarstvi: poniattia, osoblyvosti ta vydy [Prevention of Administrative Offenses in Agriculture: Concepts, Features and views]*. *Forum prava – Forum of Law*, 2, 63-68 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020.

Ірина Ткаченко,
старший викладач кафедри
права та соціально-економічних відносин
Кіровоградського інституту розвитку
людини «Україна»

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Розкрито дискусійні питання визначення функцій держави. Зазначено, що дослідження функцій держави обтяжується певними проблемами (невизначеність дефініції «функції держави», відсутність загально-визнаної класифікації явища, розуміння сутності та значення у сучасній державі). Продемонстровано основні історичні етапи зміни підходів до поняття функцій держави. Розкрито на підставі доктринальних підходів вітчизняних та зарубіжних науковців поняття «функції держави» з діяльністю окремих органів державної влади. Продемонстровано визначення, що функції держави розкривають сутність держави. Набуло подальшого уточнення визначення функцій держави як основних, соціально значущих напрямків її діяльності, зумовлених об'єктивними потребами суспільного розвитку, що є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи. Наголошено, що ознаками функцій держави є основні соціально значущі напрямки її діяльності; стала предметна діяльність, яка притаманна державі протягом всього або певного етапу існування, тобто зміст кожної функції держави складається із сукупності однорідних аспектів державної діяльності; відображають сутність і соціальне призначення держави, тобто функції держави розкривають основні риси держави, а соціальне призначення держави характеризує мету, яка стоїть перед державою; мають об'єктивний характер, що пов'язаний з безпосередньою обумовленістю функцій завданнями і цілями, які породжені необхідністю держави реагувати на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища; є системними скільки держава – це складна багаторівнева система; здійснюються притаманними їй методами і формами.

Ключові слова: функції держави, напрямки діяльності держави, сутність держави, соціальне призначення держави, ознаки функцій держави.

Ткаченко І.

Функции государства: проблемы определения

Освещены дискуссионные вопросы определения функций государства. Продемонстрировано основные исторические этапы изменения подходов к понятию функций государства. Раскрыто понятие функций государства как направленной деятельности государства. Представлены критика позиции отождествления понятия «функции государства» с деятельностью отдельных органов государственной власти. Продемонстрировано определения, функции государства раскрывают сущность государства. Получило дальнейшего уточнения определения функций государства как основных, социально значимых направлений ее деятельности, обусловленных объективными потребностями общественного развития, являются средствами выполнения внутренних и внешних задач, в которых выражаются и конкретизируются сущность государства как сложной социальной системы. Отмечено, что признаками функции государства основные социально значимые направления ее деятельности; стала предметная деятельность, которая присуща государству в течение всего или определенного этапа существования; отражают сущность и социальное назначение государства; имеют объективный характер; являются системными; осуществляются присущими ей методами и формами.

Ключевые слова: функции государства, направления деятельности государства, сущность государства, социальное назначение государства, признаки функций государства.

Tkachenko I.

Functions of the state: problems of definition

The article covers the issues of defining the functions of the state. The author notes that the study of state functions is burdened by certain problems such as the uncertainty of the definition of «state function», the lack of a generally accepted classification of the phenomenon, understanding of the essence and meaning in the modern state. The main historical stages of changing approaches to the concept of state functions are demonstrated. The concept of state functions as directions of state activity is revealed on the basis of doctrinal approaches of domestic and foreign

scientists. A critique of the position of identifying the concept of «state function» with the activities of individual public authorities is presented. The definition that the functions of the state reveal the essence of the state is demonstrated. The definition of the functions of the state as the main, socially significant areas of its activities, due to the objective needs of social development, which are a means of internal and external tasks, which express and specify the essence of the state as a complex social system. It is emphasized that the signs of the function of the state are the main socially significant areas of its activity; constant substantive activity, which is inherent in the state during all or a certain stage of existence, ie the content of each function of the state consists of a set of homogeneous aspects of state activity; reflect the essence and social purpose of the state, ie the functions of the state reveal the main features of the state, and the social purpose of the state characterizes the goal facing the state; have an objective character that is directly related to the functions of tasks and goals, which are generated by the need of the state to respond to the influence of internal and external environment; are systemic as the state is a complex multilevel system; carried out by its inherent methods and forms.

Keywords: functions of the state, directions of activity of the state, essence of the state, social purpose of the state, signs of functions of the state.

Постановка проблеми. Поняття «функцій держави» дотепер залишається одним із найважливіших напрямів наукових розвідок юриспруденції. Це пов'язано з тим, що: по-перше, функції дають змогу визначити найважливіші сфери суспільного життя, врегулювання яких становить першочергове значення; по-друге, розуміючи сутність функцій держави, маємо змогу простежити «матеріальне» вираження існування держави; по-третє, залежно від того, якою мірою реалізуються функції держави, можна визначити, наскільки ефективними є інститути держави [1, с. 53].

Дослідження функцій держави обтяжується певними проблемами (невизначеність дефініції «функції держави», відсутність загально-визнаної класифікації явища, розуміння сутності та значення у сучасній державі).

Мета статті полягає у виявленні сучасного підходу до розуміння функцій держави.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Функції держави у своїх працях розглядали науковці: О. Г. Варич, М. В. Дзевелюк О. О. Джураєва, С. М. Мельничук, С. В. Кухтик, П. В. Онопенко, Г. В. Падалко, В. І. Сало та ін. Але вагомий актуальний напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, що виникають у процесі розвитку держави. Це пов'язують, з одного боку, з викликами сучасності – тобто необхідністю вдосконалення наявних і дослідження нових функцій держави у зв'язку зі змінами, що відбуваються у процесі розвитку держави під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників; з другого боку – потребами науки, тобто необхідністю уточнення, виведення єдиного підходу до визначення поняття «функції держави», а їх класифікації, визначення сутності [1, с. 53].

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення поняття «функція держави» пов'язують із працею Т. Гоббса «Левіафан» [2, с. 545]. Як відомо, англійський науковець поряд з тим, що розробив цілісну й оригінальну концепцію походження держави, яка здійснила переворот у європейській політичній і правовій думці [3, с. 19–25; 4, с. 70–83], ще й запропонував власне бачення того, як вона має функціонувати, причому зробив це в дусі притаманного його доктрині принципу механіцизму. На думку мислителя, функції держави слід тлумачити не як випадкові реакції на певні зовнішні обставини, а як необхідний вираз її сутності, який тісно пов'язаний із самою ідеєю публічної влади та державно організованої спільноти людей. Спираючись на це положення, Т. Гоббс розробив доволі оригінальну й цікаву концепцію основних напрямів діяльності держави, яка суттєво вплинула на розвиток державно-правової думки наступних століть і яка дає змогу краще зрозуміти історичну генезу сучасних теоретичних уявлень про функції держави [5, с. 47].

Розуміння сутності і поняття функції держави історично змінювались. До початку ХХ століття вона розглядалася в контексті загального вчення про державу; з початку ХХ століття до середини ХХ століття зміст поняття «функції держави» досліджувався через соціальну сутність держави (розкривав тенденцію розширення сфер впливу державної діяльності); з другої половини ХХ століття до 90 р. ХХ століття положення теорії функцій держави розкривались шляхом виявлення їх природи, критеріїв класифікації, характеристики окремих видів; функції держави трактуються як основні напрями її діяльності, що відображають її соціальну сутність і призначення держави (це визначення є в обігу сучасної юридичної науки й до нині); з кінця ХХ століття під впливом доктрин демократичної, правової держави, забезпечення прав людини змінився зміст функцій держави; початок ХХІ століття й до нині зміна змістових аспектів поняття «функції держави» (у зв'язку з впровадженням ідеї сервісної держави й децентралізації), посилення взаємовпливу внутрішніх й зовнішніх функцій держави [6, с. 54].

Сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «функції держави». Якщо виходити з лінгвістичного розуміння цього терміну, то в перекладі з латинської, функція означає здійснення, діяльність. Тому більшість науковців, характеризуючи поняття функції держави, надає перевагу розумінню її як діяльності держави. Визначення функцій держави, згідно з яким вони являють собою напрями її діяльності, вважається класичним. Саме таке визначення містить переважна кількість досліджень [1, с. 56].

Так, О. Ф. Скакун, визначає функції держави як головні (основні) напрями її діяльності напрями, що зумовлені цілями та завданнями (соціальним призначенням) держави (спрямовані на виконання відповідних цілей та завдань), які конкретизують сутність держави [7, с. 76]. Т. М. Шкляр розкриває їх як постійні (стабільні) напрями [8, с. 65].

Вказані визначення функцій держави поєднують сутність функцій з діяльністю держави. Однак не завжди діяльність держави зводиться до його функцій. Справедливими є судження Г. Єллінека, який стверджував, що необхідно розрахувати поняття «матеріальних функцій держави» та «формальних функцій держави». Матеріальні функції розглядаються як напрямок діяльності держави, спрямований на досягнення її цілей, а формальні функції – як функції окремих органів держави або систем органів [9, с. 162–170].

Деякі науковці ототожнюють поняття «функції держави» з діяльністю окремих органів державної влади, виокремлюючи законодавчу, виконавчу, судову, контрольно-наглядову та інші функції держави [10, с. 140]. В. В. Копейчиков зауважує про «...роботу всього державного апарату і кожного з його окремих органів» [11, с. 130]. Якщо проаналізувати зазначену позицію, то можна побачити підміну понять, зокрема «функції держави» як категорії більш широкої та «функції державного апарату». Адже функції держави охоплюють не лише діяльність державного апарату чи окремих органів держави, а й діяльність інших складових механізму держави: державні підприємства, державні установи, державні організації тощо. Безумовно, між державним апаратом та функціями держави є тісний зв'язок, адже останні здійснюються через діяльність системи органів влади, однак це не означає, що вони є структурним елементом функцій – їхній зміст у жодному разі не може зводитися лише до діяльності органів влади держави [5, с. 47].

На думку О. В. Коломоєць, «функції сучасної держави варто розуміти, як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства (економічній, соціальній, правовій, зовнішньополітичній, культурній, екологічній тощо). В межах реалізації діяльності в цих сферах виражаються конкретні функції, які здійснюються у відповідній формі [12, с. 43]. Таким чином, функції держави є головними напрямками діяльності держави загалом, основними ознаками яких є їхня постійність (довготривалість) і комплексний характер.

Ю. О. Легеза вважає, що сутність держави (як її внутрішній зміст) реалізується у змісті її функцій (наприклад, у визначенні сфер діяльності органів публічної влади та адміністрації), в економічній системі (у вирішенні питання типології та форми держави через визначення економіко-правового підґрунтя, на якому базується здійснення функцій державно-публічного управління суспільством та виробництвом), у соціально-політичних взаємозв'язках між громадянами, державними органами та іноземними державами на внутрішньому та міжнародному рівні (наприклад, у вирішенні спрямованості державної політики на задоволення інтересів певних соціальних груп) [13, с. 73].

С. М. Олейников зазначає, що функції держави не виводяться тільки з її сутності, бо зумовлені об'єктивно-суб'єктивними факторами (модернізацією суспільства, випадковими та надзвичайними обставинами, планетарними процесами). Однак функції держави – головний осередок змісту, який втілений у напрямих її соціального впливу, що потребують уточнення методологічних складових їх пізнання [14, с. 76]

Цікавою є дефініція функцій держави, яку пропонує М. В. Дзевелюк: «це особливі канали комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення» [5, с. 47].

Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення О. Г. Варич: функції держави – «це структурно і змістовно відокремлені напрями діяльності держави, що зумовлені системою об'єктивних факторів, є засобами реалізації завдань, відображають закономірності організації держави як складної соціальної системи, зумовлюють процес становлення, історичної зміни держав, відображають їх сутність та можливості як суб'єкта міжнародних відносин» [15, с. 31–32].

Отже, функції держави – це основні, соціально значущі напрями її діяльності, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи.

Будь якому явищу взагалі, функціям держави зокрема, притаманні такі ознаки:

По-перше, функції держави є основними соціально значущими напрямками її діяльності. Автори підручника наголошують, що поняття «основний напрямок діяльності» дає змогу виокремити функції із множини різних виявів державної діяльності як найбільш широкі і загальні за обсягом. Відповідно функціями визнаються такі напрями діяльності, які мають своїм об'єктом широке коло схожих суспільних відносин в окремих сферах соціального життя (політика, економіка, культура, соціальна сфера, екологія та ін.); є комплексними за своїм змістом і структурою; є один із вирішальних напрямків впливу держави на суспільні відносини в середині країни або за її межами; здійснюються всіма або багатьма ланками державного апарату [16, с. 69].

По-друге, функції держави є стійкою, сталою предметною діяльністю, без якої держава не може обійтися протягом всього або даного етапу існування. Зміст кожної функції держави складається із сукупності однорідних аспектів державної діяльності. Відповідно схожі сторони державної діяльності об'єднуються в одну функцію відповідно до специфіки і характеру тих суспільних відносин, на які вони впливають [17, с. 31–32]. Хоча деякі науковці піддають сумніву зазначену рису, вказуючи, що в епоху постмодернізму говорити про стабільність та сталість функцій держави є недоречним. Адже інформаційна ера сприяє динамічності функцій держави та загалом функцій держави є феноменом нестатичним.

По-третє, функції держави відображають сутність і соціальне призначення держави. Функції держави розкривають основні риси держави, тобто її сутність. А соціальне призначення держави характеризує мету, яка стоїть перед державою. Вона здатна залишатися незмінною протягом тривалого часу аж до того, доки не зміниться сутність держави. Водночас функції держави не варто ототожнювати з соціальним призначенням. Насправді функції певною мірою незалежні від соціального призначення держави, яка може інколи здійснювати і не властиві їй функції. Така обставина обумовлюється тим, що держава є динамічною системою, яка здійснює управління суспільством під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, що здатні змінюватися

Але виникають функції держави, зумовлені не лише її сутністю, а й специфікою конкретної держави, конкретного суспільства, конкретного часово-територіального простору. Наприклад, через відсутність збройних конфліктів та агресивних дій зі сторони інших країн щодо нашої держави, тривалий час оборона функція не була пріоритетною. Деякі з науковців навіть визнавали її як допоміжну, вторинну, «підфункцію» правоохоронної функції [18, с. 4–10].

По-четверте, об'єктивний характер функцій держави, що пов'язаний з безпосередньою обумовленістю функцій завданнями і цілями, які породжені необхідністю держави реагувати на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища. Невирішеність або неналежне вирішення тих або інших завдань, що поставили перед державою на тому чи іншому етапі її функціонування, призводить до несприятливих для держави і суспільства наслідків.

По-п'яте, реалізація функцій держави здійснюється притаманними їй методами і формами. Варто зазначити, що, на відміну від функцій, форми і методи їх здійснення частіше і більш суттєво можуть змінюватися, якщо відповідних змін зазнає соціальна сутність держави.

По-шосте, системний характер функцій держави, оскільки держава – це складна багаторівнева система [17, с. 31–32].

Зауважимо, що деякі науковці виокремлюють таку ознаку функцій держави як обов'язковий напрямок її діяльності, проте ані критерії такої обов'язковості, ані її зовнішні вияви не характеризуються. Погоджуючись із думкою О. В. Коломоєць і вважаємо що поділ усієї діяльності держави на «обов'язкову» та «необов'язкову» є помилковим, оскільки якщо держава здійснює необов'язкову діяльність, то це означає, що вона починає переходити межу своїх повноважень. Тут може йти мова про концепцію мінімальної держави, яка має бути звільнена від обов'язку управляти працею приватних осіб і спрямована на діяльність, що якнайбільше відповідає інтересам суспільства. З цих позицій держава має лише три обов'язкових напрями діяльності: оборона, захист прав і свобод громадян та створення суспільно необхідних служб. Це – класичний підхід до розуміння мінімальної держави, необхідна діяльність якої обмежується тільки сферою забезпечення належної життєдіяльності людей. Але виклики сьогодення, пов'язані з пандемією, можуть поставити під сумнів продуктивність мінімальної держави [11, с. 42].

Висновки. Отже, з огляду на те, що єдине поняття функцій держави відсутнє, під функціями держави пропонуємо розуміти основні, соціально значущі напрями її діяльності, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи.

Основними ознаками функцій держави є такі: функції держави визнаються основними соціально значущими напрямками її діяльності; вони становлять сталу предметну діяльність, яка притаманна державі протягом всього або певного етапу існування; відображають сутність і соціальне призначення держави; мають об'єктивний; мають системний характер; здійснюються притаманними їй методами і формами.

Список використаних джерел

1. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації : дис.канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва : Мысль, 1991.
3. Вразнова А. С., Царев Д. А. Теория общественного договора в «Левиафане» Гоббса. *Время науки*. 2016. № 3. С. 19–25.
4. Шевцов С. Теория естественного состояния: Гоббс, Локк, Руссо. *Sententiae*. 2011. Вып. XXV. № 2. С. 70–83
5. Дзевелюк М. В. Трансформація держави під впливом глобалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
6. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : дис. док-ра. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків, 2006. 776 с.
8. Шкляр Т. Функції сучасної держави: поняття та проблеми класифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 11. С. 61–65.
9. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 2004. 752 с.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 10-е вид. Львів : Край, 2008. 224 с.
11. Загальна теорія держави і права : [навч. посіб.] / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 2002. 320 с.
12. Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 41–44.
13. Лєгеца Ю. О. Функції держави як зміст її сутності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 68–75.
14. Олейніков С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вып. 25. С. 75–87.
15. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 209 с.
16. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка. Харків, 2002. 432 с.
17. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис.канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 220 с.
18. Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 4–10.

References

1. Kukhtyk, S. V. (2015). *Transformatsiia derzhavy pid vplyvom hlobalizatsii [Transformation of the state under the influence of globalization]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Hobbs, T. (1991). *Levyafan, yly Materyia, forma y vlast hosudarstva tserkovnoho y hrazhdanskoho [Leviathan, or Matter, is the form and power of the ecclesiastical and civil state]*. Moskva: Mysl [in Russian].
3. Vrazhnova, A. S. & Tsarev, D. A. (2016). *Teoriya obshchestvennogo dohovora v «Levyafane» Hobbsa [Theory of the social contract in «Leviathan» by Hobbes]*. *Vremia nauky – Time of Science*, 3, 19-25 [in Russian].
4. Shevtsov, S. (2011). *Teoriya estestvennogo sostoiannya: Hobbs, Lokk, Russo. [Theory of the natural state: Hobbes, Locke, Rousseau]*. *Sententiae*, 2, 70-83 [in Russian].
5. Dzeveliuk, M. V. (2015). *Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina [Transformation of the state under the influence of globalization]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Melnychuk, S. M. (2019). *Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina. [Legal forms of realization of functions of the modern state Ukraine]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava (entsyklopedychnyi kurs): pidruchnyk. [Theory of State and Law (encyclopedic course): textbook]*. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Shklyar, T. (2004). *Funktsii suchasnoi derzhavy: poniattia ta problemy klasyfikatsii [Functions of the modern state: concepts and problems of classification]*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 11, 61-65 [in Ukrainian].
9. Ellynek, H. (2004). *Obshchee uchenye o hosudarstve. [General doctrine of the state]*. Sankt-Peterburg [in Russian].
10. Rabinovych, P. M. (2008). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. 10-e vyd. [Fundamentals of the general theory of law and the state]*. 10th ed. Lviv: Krai [in Ukrainian].
11. Kopieichikov, V. V. (Ed.). (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava. [General theory of state and law]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kolomoiets, O. V. (2013). *Funktsii derzhavy yak zmist yii sutnosti [Functions of the state in modern political science: theoretical problems]*. *Naukovyivisnyk Mizhnarodnohumanitarnohouniversytetu. Yurysprudentsiia–Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence*, 5, 41-44 [in Ukrainian].
13. Leheza, Yu. O. (2012). *Funktsii derzhavy: metodolohichni skladovi i rozvytok v umovakh hlobalizatsii [Functions of the state as the content of its essence]*. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 68-75 [in Ukrainian].
14. Oleinikov, S. M. (2013). *Funktsii derzhavy: metodolohichni skladovi i rozvytok v umovakh hlobalizatsii [Functions of the state: methodological components and development in the context of globalization. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local self-government]*, 25, 75-87 [in Ukrainian].
15. Varych, O. H. (2006). *Ekonomichni funktsii suchasnoi derzhavy: pryroda, zmist, tendentsii rozvytku v Ukraini [Economic functions of the modern state: nature, content, development trends in Ukraine]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
16. Tsvik, M. V. (Ed.). (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. [General theory of state and law: Textbook]*. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Salo, V. I. (2007). *Vnutrishni funktsii derzhavy v umovakh chlenstva v Yevropeiskomu Soiuzi [Internal functions of the state in terms of membership in the European Union]*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Volynets, V. (2013). *Pravovi aspekty realizatsii oboronnoi funktsii suchasnoi derzhavy [Legal aspects of the defense function of the modern state]*. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 5, 4-10 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.09.2020.

Андрій Францевич
здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права

ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Досліджено передумови створення Державного бюро розслідувань. Акцентується увага на діяльності, що пов'язана із взаємодією Державного бюро розслідувань з іншими органами державної влади. Аналізуються наукові погляди на формування поняття «взаємодія». Встановлено, що одним із засобів адміністративно-правового регулювання відносин між суб'єктами адміністративного права є взаємодія, узгодження, координація, угода, адміністративний договір. Беручи до уваги коло повноважень ДБР та завдання, покладені на бюро, спираючись на норми законодавства, виокремлено основні напрями взаємодії з іншими державними органами: 1) організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; 2) претензійно-позовний напрям; 3) обмін оперативною інформацією; 4) співпраця у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та посилення контролю за використанням коштів Державного бюджету України; 5) взаємодія з виявлення фактів катування та жорстокого поводження з людьми; 6) для організації превентивних заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; 7) обмін інформацією. Проаналізовано реалізацію кожного із зазначених напрямів взаємодії, акцентовано увагу на нормативно-правових актах, в яких вона визначена та закріплена. Підкреслено необхідність врахування шляхів сприяння підвищенню рівню взаємодії, а саме: необхідне на законодавчому рівні закріплення поняття форм і меж взаємодії між зазначеними суб'єктами досудового розслідування; у зв'язку з відсутністю єдиного нормативно-правового акту з регламентації взаємодії необхідно ввести єдину інструкцію з організації та здійснення взаємодії правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням досудового розслідування та ін.

Ключові слова: взаємодія, напрями, форми, правоохоронні органи, державні органи, організація, стратегія.

Frantsevych A.

General directions of interaction of the state bureau of investigations with public authorities

The article examines the preconditions for the establishment of the State Bureau of Investigation. Emphasis is placed on activities related to the interaction of the State Bureau of Investigation with other public authorities. Scientific views on the formation of the concept of «interaction» are analyzed. The article establishes that one of the means of administrative and legal regulation of relations between the subjects of administrative law is interaction, coordination, agreement, administrative contract. Taking into account the scope of powers of the DBR and the tasks assigned to the bureau, based on the law, the main areas of cooperation with other government agencies are identified: 1) organization of pre-trial investigation of criminal offenses, resolution of other issues during criminal proceedings; 2) claims-claim direction; 3) exchange of operational information; 4) cooperation in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime and strengthening control over the use of funds from the State Budget of Ukraine; 5) interaction to identify facts of torture and ill-treatment of people; 6) for the organization of preventive measures in the fight against criminal offenses under the jurisdiction of the State Bureau of Investigation; 7) exchange of information. The implementation of each of these areas of interaction is analyzed, attention is focused on the regulations in which it is defined and enshrined. The need to take into account ways to promote the level of interaction, namely: the need to consolidate at the legislative level the concept of forms and boundaries of interaction between these subjects of pre-trial investigation; due to the lack of a single legal act regulating the interaction, it is necessary to introduce a single instruction on the organization and implementation of the interaction of law enforcement agencies, whose activities are related to the pre-trial investigation, etc.

Keywords: interaction, directions, forms, law enforcement agencies, state agencies, organization, strategy.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються останнім часом у соціально-політичних умовах життя суспільства, обрання побудови прозорості та неупередженості в діяльності державних та правоохоронних органів, суддівського апарату та прокуратури, створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів відповідно до вимог міжнародних правових актів і

зобов'язань нашої держави перед європейським співтовариством. Для імплементації в законодавство України положень ст. 36 Конвенції ООН проти корупції «Спеціалізовані органи» [1] було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України [2], з урахуванням змін, внесених у жовтні та листопаді 2011 р., було передбачено, зокрема, прийняття Кримінального процесуального кодексу України, а згодом – Закон України «Про Державне бюро розслідувань» [3].

Створення Державного бюро розслідувань спрямоване на забезпечення чесності, неупередженості, незалежності та відсутності матеріальної зацікавленості посадових осіб як самого бюро, так і інших посадовців державних служб, суддівського апарату та прокуратури, діяльність яких направлена на забезпечення захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. На користь діяльності Державного бюро розслідувань говорять цифри. Згідно з оприлюдненими даними, з дати початку роботи – 27 листопада 2018 р., працівники Державного бюро розслідувань порушили понад 11 тисяч проваджень, більш 1191 скеровано до суду з обвинувальними актами. У результаті діяльності Державного бюро розслідування за зазначений період судами постановлено 122 обвинувальних вироків [4, с. 3].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженням особливостей регулювання відносин у правоохоронних органах займалися у своїх працях такі вчені, як А. С. Атаманчук, В. Б. Авер'янов, Ю. Г. Барабаш, Ю. П. Битяк, А. Л. Ворожко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. П. Гусєєва, Б. В. Дерев'яно, А. А. Єлісєєва, О. Р. Звоненко, В. С. Зеленецький, О. В. Ільченко, В. В. Комашко, О. В. Курганський, О. В. Марцеляк, М. І. Мельник, І. В. Черемис, Ю. С. Шемчушенко та інші. Але, зважаючи на терміни початку реформи в кримінальній юстиції України та правоохоронних органах, дослідження особливостей діяльності Державного бюро розслідування набуває особливої актуальності.

Метою дослідження є розкриття шляхів та видів взаємодії Державного Бюро розслідувань з органами державної влади з метою забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже зазначали, Державне бюро розслідувань було утворено Постановою Кабінету Міністрів України № 127 від 29 лютого 2016 р. № 127 [5] з визначенням статусу як державного правоохоронного органу, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [3].

Як зазначив А. Яценюк, створення ДБР як окремого органу досудового розслідування має забезпечити незалежність та об'єктивність у процесі розслідування злочинів. Це рішення зумовлено необхідністю приведення діяльності прокуратури відповідно до європейських стандартів, серед яких – відсутність у прокуратури інструменту слідства. Тому Державне бюро розслідувань з початком фактичної діяльності візьме на себе слідчі функції [6, с. 5–6]. Нагляд за додержанням Державним бюро розслідувань законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності і досудового розслідування здійснює Генеральний прокурор України безпосередньо та через уповноважених ним прокурорів.

Для ефективної діяльності, спрямованої на запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) взаємодіє в рамках своїх повноважень з іншими державними органами.

Звертаючись до етимологія поняття «взаємодія», то як визначають словники української мови: «взаємодія – це співпраця, співдія, співдіяння» [7, с. 38]; «взаємодія – перебуваючи у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії» [8, с. 346].

Як зазначає В. В. Галуцько, одним із засобів адміністративно-правового регулювання відносин між суб'єктами адміністративного права є взаємодія, узгодження, координація, угода, адміністративний договір тощо [9, с. 15]. Науковець вказує, що в адміністративному праві існує чимало ситуацій, коли необхідно регулювати так звані горизонтальні суспільні відносини, сторони яких перебувають на одному ієрархічному рівні. Інша ситуація: усі адміністративні послуги, які надаються суб'єктами публічної адміністрації, передбачають не односторонній вплив уповноваженого суб'єкта на підпорядкований об'єкт, а їхню двосторонню взаємодію [9, с. 15; 10].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 останнє взаємодіє з органами прокуратури, внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або

фінансуванню тероризму (далі – спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу [3]).

Вказаним законодавчим актом визначено принципи взаємодії ДБР, за основу яких взято верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, незалежність і персональна відповідальність кожного працівника Державного бюро розслідувань, відкритість та прозорість у діяльності останніх.

Із ч. 2 ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 однією із форм взаємодії є обмін оперативною інформацією між Державним бюро розслідувань та Національним антикорупційним бюро України, органами внутрішніх справ, органами Національної поліції, Службою безпеки України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, щодо спільних заходів та з іншими державними органами, які відповідно до закону здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів. Умови і порядок обміну цією інформацією регулюються спільними нормативно-правовими актами.

Як визначено у Стратегічній програмі діяльності ДБР на 2017–2022 рр. взаємодія ДБР з органами державної влади відбувається у таких формах, як:

- а) обмін інформацією;
- б) проведення спільних досліджень;
- в) вироблення заходів щодо виконання завдань кримінального судочинства, мінімізації корупційних ризиків у діяльності кожного відомства, розшуку осіб, які ухиляються від слідства, повернення активів, здобутих злочинним шляхом, захисту співробітників правоохоронних органів та учасників кримінального провадження тощо;
- г) підготовка спільних нормативно-правових актів для ефективної взаємодії;
- д) інші форми взаємодії, що не суперечать чинному законодавству [11, с. 15].

Варто звернути увагу, що відповідно до ч. 15 ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 ДБР співпрацює з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України. На сьогодні це актуально, оскільки ДБР є новоствореним правоохоронним органом, який має діяти на основі європейських стандартів, спираючись на світові практики розслідувань. Як визначено Стратегічною програмою діяльності ДБР на 2017–2022 рр., це вбачається шляхом надання експертної допомоги провідних міжнародних організацій щодо розробки нормативно-правових документів, формування та розвитку Державного бюро розслідувань, організації та проведення тренінгів та навчання працівників Бюро; здійснення обміну досвідом та інформацією [11, с. 16].

Окремо виокремлено співробітництво ДБР відповідно до законів і міжнародних договорів України з поліцейськими та іншими відповідними органами інших держав, у тому числі щодо: розшуку підозрюваних, котрі переховуються від слідства та суду; повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, виведених під час вчинення злочинів. Співпраця з міжнародними, міжурядовими організаціями, мережами, діяльність у сфері виявлення, розшуку та управління коштів, майна майнових та інших прав, на які може бути накладено арешт у кримінальних провадженнях про злочини, підслідні Бюро [11, с. 16].

Сучасна чинна нормативно-правова база регламентує порядок взаємодії ДБР з державними органами, беручи до уваги специфіку діяльності кожного, на основі чого виокремлено напрями взаємодії Державного бюро розслідувань з останніми. Тож, взявши до уваги коло повноважень ДБР та завдання, покладені на бюро, спираючись на норми законодавства, виокремимо основні напрями взаємодії.

1. Перший напрям взаємодії, спрямований на реалізацію першочергового завдання ДБР із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування – *це організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження*. Взаємодія за цим напрямом ДБР здійснюється насамперед з прокуратурою України, на підставі Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні, затвердженого наказом Генерального прокурора України від 28.03.2019 № 51 [12]. Відповідно до цього наказу, прокуратура України здійснює організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів досудового розслідування, підтримання публічного (державного) обвинувачення (далі – обвинувачення) в суді, оскарження судових рішень, здійснення інших повноважень у межах компетенції органів прокуратури.

Також цей напрям співпраці Державного бюро розслідувань реалізується з Національним антикорупційним бюро України, Службою безпеки України, Національною поліцією України, Державною податковою службою України та іншими державними органами, які відповідно до закону здійснюють опе-

ративно-розшукову діяльність. Але, як ми вже зазначали, така співпраця між цими органами здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів та на основі укладених спільних нормативно-правових актів.

2. Наступним напрямом взаємодії є *претензійно-позовна*. Насамперед це реалізується шляхом співпраці із органами судової влади, що забезпечує належний розгляд відповідних клопотань слідчих у кримінальних провадженнях та об'єктивний розгляд скарг на дії слідчих. Як зазначено у звіті за 2018–2019 рр. Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у Мелітополі, така співпраця налагоджена з Мелітопольським міськрайонним судом Запорізької області, Запорізьким та Херсонським апеляційними судами тощо [13, с. 18].

3. *Обмін оперативною інформацією*. Цей напрям взаємодії чітко відображений у ч. 2 ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015, як ми вже зазначали вище.

4. *Співпраця у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та посилення контролю за використанням коштів Державного бюджету України*. Регламентація реалізації цього напрямку відображена у ч. 1 ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 шляхом введення у штатних розписах центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, а також центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, посади осіб, до функціональних обов'язків яких належить здійснення взаємодії з Державним бюро розслідувань, центральних апаратів зазначених органів.

Для реалізації цього напрямку взаємодії ч. 6 ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 виокремлено обов'язки Національного банку України, Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, органу державного фінансового контролю в Україні, а також інших державних органів, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Державного бюро розслідувань [3].

Також 31 січня 2019 р. підписаний меморандум між ДБР та Рахунковою палатою, відповідно до якого Рахункова палата має інформувати ДБР про виявлені в процесі здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознаки кримінальних правопорушень, підслідних Державному бюро розслідувань [14].

5. *Взаємодія з виявлення фактів катування та жорстокого поводження з людьми*. З метою своєчасного та ефективного розслідування фактів катування чи жорстокого поводження з людьми у ДБР підготували проєкт Інструкції, яка визначає механізм взаємодії всіх правоохоронних органів, закладів охорони здоров'я, омбудсмена, представників суддівського та адвокатського самоврядування та інших державних органів у разі виявлення можливих фактів катування [15]. На сьогодні цей проєкт все ще не врегульований на законодавчому рівні.

6. *Для організації превентивних заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, що належать до підслідності Державного бюро розслідувань*. Цей напрям реалізується шляхом обміну інформацією про осіб, притягнутих до відповідальності за кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності Державного бюро розслідувань [3].

7. *Обмін інформацією*, який здійснюється в результаті співпраці ДБР з органами державної влади, навчальними закладами, науково-дослідними установами та Консультативною місією Європейського Союзу. На сьогодні укладений меморандум з Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ, підписаний 29 вересня 2020 р. Меморандум передбачає розробку проєктів законів, міжнародних договорів, інших нормативно-правових актів та проведення наукової експертизи нормативно-правових актів із залученням фахівців ДБР та Дипломатичної академії України [16].

Також 29 жовтня 2019 р. між Державним бюро розслідувань та Головою Консультативної місії Європейського Союзу в Україні Антті Хартікайнен підписано Меморандум про взаєморозуміння між КМЄС та ДБР щодо проведення конкурсного відбору на зайняття посад у Державному бюро розслідувань. Документ дасть змогу залучати експертів КМЄС в Україні як спостерігачів для здійснення моніторингу під час роботи конкурсних комісій ДБР [17].

Висновки. Підсумовуючи дослідження напрямів взаємодії Державного бюро розслідувань з державними органами, які безпосередньо задіяні у досудовому розслідуванні, вважаємо, що необхідно врахувати такі шляхи, які, на нашу думку, сприятимуть підвищенню рівня взаємодії: необхідне на законодавчому

рівні закріплення поняття форм і меж взаємодії між зазначеними суб'єктами досудового розслідування; у зв'язку з відсутністю єдиного нормативно-правового акта з регламентації взаємодії, необхідно ввести єдину інструкцію з організації та здійснення взаємодії правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням досудового розслідування; окремо має бути розроблена інструкція з організації та здійснення взаємодії ДБР з державними установами та іншими організаціями, які взаємодіють з ДБР з метою попередження та здійснення превентивних заходів у боротьбі зі злочинністю.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, дата набрання чинності для України: 01.01.2010 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu03129?an=518&ed=2003_10_31 (дата звернення 04.10.2020).
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08 квітня 2008 року № 311/2008. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/u311_08?an=3&ed=2008_04_08 (дата звернення 04.10.2020).
3. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Дата оновлення 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. (дата звернення 04.10.2020).
4. Державне бюро розслідувань: досвід становлення : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (21 червня 2019 р., м. Одеса) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова) [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2019. 476 с.
5. Про утворення Державного бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України № 127 від 29 лютого 2016 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.10.2020)
6. Шульгина А. Борьба с коррупцией откладывается? Судебно-юридическая on line газета. № 9 (327), 6 с., 7 марта 2016 г. URL: <http://sud.ua/newspaper/2016/03/07/87944-borba-s-korruptsiej-otkladyvaetsya>.
7. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
8. Словник української мови : в 11 т. Т. 1, 1970. С. 346. URL: <http://sum.in.ua/s/vzajemodijaty>.
9. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 272 с.
10. Соколов В. Застосування міжгалузевої аналогії закону в адміністративному Судочинстві. *Юридичний вісник України*. 1 квітня 2011 р. № 13 (821).
11. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2017–2022 рр. URL: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-04/program17-20_web.pdf. (дата звернення 06.10.2020).
12. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора України від 28.03.2019 № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>. (дата звернення 06.10.2020).
13. Звіт про діяльність Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у Мелітополі за 2018-2019 рр. URL: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2019-11/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%A2%D0%A3%20%D0%94%D0%91%D0%A0%20%D1%83%20%D0%BC.%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%202018-2019_compressed.pdf (дата звернення 28.10.2020).
14. Державне бюро розслідувань розпочало співпрацю з Рахунковою палатою: Державне бюро розслідувань: офіційний сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/news/derzhavne-byuro-rozsliduvan-rozpochalo-spivpracyu-z-rakhunkovoju-palatoju> (дата звернення 07.10.2020)
15. ДБР розробляє Інструкцію про порядок взаємодії з виявлення фактів катувань : Державне бюро розслідувань: офіційний сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozroblyae-instrukciyu-pro-poryadok-vzajemodii-z-viyavlennya-faktiv-katuvan> (дата звернення 07.10.2020)
16. ДБР співпрацюватиме з Дипломатичною академією України імені Геннадія Удовенка : Державне бюро розслідувань: офіційний сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-spivpracyuvatime-z-diplomatichnoyu-akademieu-ukraini-imeni-gennadiya-udovenka> (дата звернення 07.10.2020)
17. ДБР та КМЄС підписали Меморандум про взаєморозуміння : Державне бюро розслідувань: офіційний сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-ta-kmes-pidpisali-memorandum-pro-vzajemorozuminnya> (дата звернення 07.10.2020)

References

1. *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii, data nabrannia chynnosti dlia Ukrainy* [United Nations Convention against Corruption] (2010, January 01). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/mu03129?an=518&ed=2003_10_31 (date of application 04.10.2020) [in Ukrainian].
2. *Kontseptsiiia reformuvannia kryminalnoi yustytysii Ukrainy* [The concept of reforming the criminal justice of Ukraine] (2008, April 08). Decree of the President of Ukraine № 311/2008. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/u311_08?an=3&ed=2008_04_08. (date of application 04.10.2020) [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy Pro Derzhavne biuro rozsliduvan*. [Law of Ukraine On the State Bureau of Investigation № 794-VIII] (2015, November 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. (date of application 04.10.2020) [in Ukrainian].
4. Ulianova, H.O. (Ed.). (2019). *Derzhavne biuro rozsliduvan: dosvid stanovlennia : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [State Bureau of Investigation: the experience of formation: materials of the II International scientific-practical conference]. Odessa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
5. *Pro utvorennia Derzhavnoho biuro rozsliduvan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 127* [On the establishment of the State Bureau of Investigation. (2016). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 29th February 2016 №127]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.10.2020) [in Ukrainian].
6. Shulhyna, A. (2016). *Borba s korruptsyei otkladyvaetsia? [The fight against corruption is postponed?]* *Sudebno-yurydycheskaia online hazeta – Jubicial- Legal donline newspaper*, 9 (327), 6. Retrieved from <http://sud.ua/newspaper/2016/03/07/87944-borba-s-korruptsiej-otkladyvaetsya> [in Russian].
7. Karavansky, S. (2000). *Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language*. [Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy]. Kyiv: Ukrainska knyha [in Ukrainian].
8. Bilodid, I. (1970). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes* [Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh]. T. 1. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/vzajemodijaty> [in Ukrainian].
9. Halunko, V.V. (Ed.). (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kherson: Hrin D.S [in Ukrainian].
10. Sokolov, V. (2011). *Zastosuvannia mizhhaluzevoi analohii zakonu v administratyvnomu sudochynstvi* [Application of intersectoral analogy of law in administrative proceedings]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 13 (821) [in Ukrainian].
11. *Stratehichna prohrama diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan na 2017-2022 rr.* [Strategic program of the State Bureau of Investigation for 2017-2022]. Retrieved from https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-04/program17-20_web.pdf. (date of application 06.10.2020) [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii diialnosti prokuroriv i slidchykh orhaniv prokuratury u kryminalnomu provadzhenni* [On approval of the Procedure for organizing the activities of prosecutors and investigative bodies of the prosecutor's office in criminal proceedings] (2019). Order of the Prosecutor General of Ukraine 28th March 2019 № 51. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text> (date of application 06.10.2020) [in Ukrainian].
13. *Zvit pro diialnist Terytorialnoho upravlinnia Derzhavnoho biuro rozsliduvan, roztashovanoho u Melitopoli za 2018-2019 rr.* [Report on the activities of the Territorial Department of the State Bureau of Investigation, located in Melitopol for 2018-2019]. Retrieved from: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2019-11/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%A2%D0%A3%20%D0%94%D0%91%D0%A0%20%D1%83%20%D0%BC.%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%202018-2019_compressed.pdf (date of application 06.10.2020) [in Ukrainian].
14. *Derzhavne biuro rozsliduvan rozpochalo spivpratsiu z Rakhunkovoiu palatoiu*. [The State Bureau of Investigation has started cooperation with the Accounting Chamber]. *State Bureau of Investigation: official website – State Bureau of Investigation: official website*. Retrieved from <https://dbr.gov.ua/news/derzhavn-eburorozsliduvan-rozpochalos-pivpracyu-z-rakhunkovoyu-palatoju> (date of application 07.10.2020) [in Ukrainian].
15. *DBR rozroblyae Instruktiiu pro poriadok vzaiemodii z viyavlennia faktiv katuvan* [The DBR is developing an Instruction on how to cooperate in detecting torture]. *Derzhavne biuro rozsliduvan: ofitsiyni sait – State*

- Bureau of Investigation: official website*. Retrieved from <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozroblyae-instrukciyu-pro-poryadok-vzaemodii-z-viyavleniya-faktiv-katuvan> (date of application 07.10.2020) [in Ukrainian].
16. DBR spivpratsiuvatyame z Dyplomatychnoiu akademiieiu Ukrainy imeni Hennadiia Udovenka. [DBR will cooperate with the Diplomatic Academy of Ukraine named after Hennadiy Udovenko]. *Derzhavne biuro rozsliduvan: ofitsiyni sait – State Bureau of Investigation: official website*. Retrieved from <https://dbr.gov.ua/news/dbr-spivpracyuvatyame-z-diplomachnoyu-akademiiyu-ukraini-imeni-gennadiya-udovenka> (date of application 07.10.2020) [in Ukrainian].
17. DBR ta KMIeS pidpysaly Memorandum pro vzaiemorozuminnia. [The DBR and the EUMC have signed a Memorandum of Understanding]. *Derzhavne biuro rozsliduvan: ofitsiyni sait – State Bureau of Investigation: official website*. Retrieved from <https://dbr.gov.ua/news/dbrtakmespidpisalimemorandumprovzaiemorozuminnia> (дата звернення: 07.10.2020) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.08.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.115
УДК 342.9

Анна Шевченко,
кандидат юридичних наук, суддя Київського
окружного адміністративного суду
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-6962-3375>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАДРОВОЇ РОБОТИ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

Проаналізовано правове регулювання кадрової роботи в судовій системі України.

Коли звучить проблема кадрів у судовій системі, насамперед мова йде про організацію добору суддів, що є логічним та закономірним явищем в умовах підвищення якості правосуддя. Натомість кадрова робота є не менш важливою, оскільки саме її функції забезпечують ефективний добір суддів, стабільність та професійне зростання суддівського корпусу та інших працівників суду.

Розрізняють вузький та широкий підхід до кадрової функції, межі якого важливо оцінювати з огляду на суб'єкти кадрового обслуговування. За вузького підходу останніми є тільки судді. Натомість широкий підхід охоплює стратегію кадрового обслуговування усього персоналу, залученого до здійснення правосуддя.

Кадровий менеджмент – це самостійна функція в системі організації судової гілки влади, яка охоплює як поточні hr-завдання (добір, підготовку, становлення, розвиток, оцінку професійних компетентностей, звільнення), так і стратегічну мету (підвищення рівня правової захищеності шляхом підвищення якості підправлення правосуддя) у сфері управління людськими ресурсами.

Кадрова функція ДСА становить самостійний елемент врядування, спрямований на створення умов для повного та незалежного здійснення правосуддя. Без її комплексного врахування в нормативному забезпеченні роботи із персоналом судових органів неможливо є розбудова судової системи.

Характер сучасного правового забезпечення кадрової роботи обумовлений такими чинниками: судовою реформою та посиленням громадської участі у формуванні якісного суддівського корпусу; підвищенням вимог до дисциплінарної поведінки суддів; підвищенням антикорупційних стандартів у державі щодо державних службовців та патронатної служби. Простежується модернізація кадрової діяльності в судових органах, про що свідчить поява законодавчих норм щодо розширення кадрових процедур на етапі відбору суддів та розширення кола суб'єктів, залучених до кадрових процесів.

Пожевлення участі громадського суспільства у формуванні високоякісного судового корпусу несе ризики масового використання рішень, думок та суджень громадських організацій у процесі формування, висновку про недоброчесність суддів, а також перевищення меж допустимого збирання громадськістю інформації про суддів у рамках пошуку ознак доброчесності, що може призвести до порушення права на приватне життя та гідності. У зв'язку із цим є необхідність в удосконаленні законодавчого та нормативного забезпечення кадрової роботи та суміжних процесів в органах правосуддя.

Ключові слова: кадрова діяльність, суд, доброчесність, Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація, громадська участь.

Shevchenko A.

Human resources management in the field of Justice: legal regulation

In the article is analyzes the legal regulation of human resources management in the judicial system of Ukraine.

When the issue of personnel in the judiciary sounds, the primary issue is the organization of the selection of judges, which is quite logical and natural phenomenon in the conditions of improving the quality of justice. Instead, the work of the cadre is no less important as its functions ensure the effective selection of judges, the stability and professional growth of the judicial corps and other court staff.

There are a narrow and broad approach to personnel functions, the boundaries of which are important to evaluate based on the staffing services. In according to the narrow approach, the latter are exclusively judges. Instead, the broad approach encompasses a staffing strategy for all staff involved in the administration of justice.

Personnel management is an independent function in the system of organization of the judicial branch, covering both current hr-tasks (selection, preparation, formation, development, assessment of professional competence of dismissal), as well as a strategic goal (improving the level of legal protection by improving the quality of justice) in the field of human resources management.

© Анна Шевченко, 2020

The nature of the current legal support for staffing is due to the following factors: judicial reform and increased public participation in the formation of a quality judicial body; increasing requirements for the disciplinary behavior of judges; raising of anti-corruption standards in the state regarding the civil servants and the patronage service.

The modernization of human resources in the judicial bodies is being traced, as evidenced by the emergence of legislative norms on the extension of personnel procedures at the stage of selection of judges and the expansion of the range of subjects involved in human resources processes, enhancement of the institutional capacity of the SCA in the organizational and human resources of justice.

Enhancing the participation of civil society in the formation of a high-quality judicial corpus carries the risk of mass use of decisions in formulating the opinion on the dishonesty of judges, as well as exceeding the limits of permissible public gathering of information about judges in the search for signs of integrity privacy and dignity. In this regard, there is a need to further improve the legislative and regulatory support for staffing and related processes in the judiciary.

Keywords: *human resources management, court, integrity, High Council of Justice, State Judicial Administration, public participation.*

Постановка проблеми. З усвідомленням того, що сучасний стан реформування судової системи неможливий без якісного складу суддів та персоналу, який забезпечує функціонування судової гілки влади, кардинально змінився кадровий підхід до управління зазначеними процесами. Натомість організація роботи кадрових служб та підрозділів апарату судів з організації кадрового менеджменту не зазнала суттєвих змін. Закони України «Про судоустрій та статус суддів», «Про державну службу» та процесуальні кодекси більшою мірою дублюють застарілі положення попереднього законодавства, а правове забезпечення обслуговування нових кадрових процесів не створене повною мірою відповідно до високої динаміки судової реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження питання правового регулювання кадрової роботи в судовій системі обумовлене, в тому числі, відсутністю достатньої уваги вчених-правників до зазначеної проблеми. Поодинокі праці належать таким представникам правової думки, як: О. І. Русанов, М. Г. Мельник, Л. Д. Оліфіренко, Т. М. Віктор, І. Винокурова, А. О. Мовчан, О. В. Краснобров, В. І. П'ятковський тощо. Положення щодо правового регулювання у зазначених працях лиш оглядово окреслюють кадрові процеси, без системного бачення.

Як правило, коли звучить проблема кадрів у судовій системі, першочергово мова йде про організацію добору суддів, що є логічним та закономірним явищем в умовах підвищення якості правосуддя. Натомість діяльність кадрова робота є не менш важливою, оскільки саме її функції забезпечують ефективний добір суддів, стабільність та професійне зростання суддівського корпусу та інших працівників суду.

Отже, **мета статті** полягає в аналізі правового регулювання кадрової роботи в судовій системі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання кадрового менеджменту у вітчизняному судочинстві стоїть вже досить давно. Втім, організація роботи кадрових підрозділів та кадровий менеджмент не є співставними категоріями за змістом з позиції правового регулювання. Діяльність кадрових підрозділів – це елемент внутрішньо управлінської системи суддівського самоврядування та апарату судів, а кадровий менеджмент – це самостійна функція в системі організації судової гілки влади, яка охоплює як поточні hr-завдання (добір, підготовку, становлення, розвиток, оцінювання професійних компетентностей звільнення), так і стратегічну мету (підвищення рівня правової захищеності шляхом підвищення якості підправлення правосуддя) у сфері управління людськими ресурсами.

Отже, кадровий менеджмент орієнтований на діяльність основних суб'єктів у системі правосуддя – суддів, а предметом кадрової роботи є насамперед організація кадрових служб та їхніх функцій.

Також варто розрізнити вузький та широкий підхід до кадрової функцій, межі якого важливо оцінювати з огляду на суб'єкти кадрового обслуговування. За вузького підходу останніми є тільки судді. Натомість широкий підхід охоплює стратегію кадрового обслуговування усього персоналу, залученого до здійснення правосуддя.

Поява нових норм щодо кадрової діяльності в органах правосуддя стартувала ще з 1992 р. у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій» від 15.12.1992 року № 2862-ХІІ. На відміну від сучасного законодавства тодішній закон не містив загалом змісту кадрової діяльності та функцій із *human management* (людського менеджменту). У ч. 4 ст. 8 Закону України «Про судоустрій» містилися норми щодо роботи кваліфікаційних комісій суддів, які виконували одну із кадрових функцій – оцінювання кандидатів суддів, які претендують на зайняття посад суддів шляхом прийняття кваліфікаційного екзамену [7]. Значно ширші

норми щодо кадрової діяльності були визначені у Типовому положенні про апарат місцевого, апеляційного судів, затвердженого Наказом Державної судової адміністрації 28.09.2012 № 115 (втратив чинність). Зазначеним Наказом передбачаються такі функції у сфері кадрового забезпечення: здійснення заходів щодо фінансового, кадрового забезпечення суддів та працівників апарату суду; забезпечення роботи з кадрами апарату суду та ведення кадрового діловодства суду; забезпечення реалізації державної політики у сфері державної служби з питань управління персоналом суду; здійснення добору персоналу суду; забезпечення організації заходів з підвищення рівня професійної компетентності персоналу суду; здійснення документального оформлення вступу на державну службу, її проходження та припинення; забезпечує дотримання вимог Закону України «Про охорону праці» [5].

На сьогодні основоположні засади кадрової роботи встановлені в Законі України «Про судоустрій та статус суддів». Зокрема, у ч. 4 ст. 31 зазначеного Закону встановлено кадрову автономію для апеляційних палат вищих спеціалізованих судів [8], а в ст. 104 передбачено «кадрову» роль Національної школи суддів України як державної установи, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя [8]. Серед завдань органів судового самоврядування в ст. 126 згаданого Закону передбачено, що їхня діяльність має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів [8]. Окрім цього, органи судового самоврядування беруть участь у формуванні потреб для кадрового забезпечення роботи судів [8], що є дуже важливим у ході з'ясування ключових необхідностей для формування стратегії кадрового менеджменту.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» також встановлює: *по-перше*, кадрові повноваження Державної судової адміністрації України (далі ДСА), зокрема, закріплює за останньою компетенцію із: вивчення кадрових питань апарату судів, прогноз потреб у спеціалістах, організації замовлення на підготовку відповідних спеціалістів; *по-друге*, деякі адміністративні повноваження щодо обрання та затвердження кількості та персонального складу слідчих суддів, лічильних комісії, конкурсних комісій, судових палат та кількість суддів у судових палатах; *по-третє*, кадрову компетентність адміністративних посад у судових органах (керівників судів та апаратів судів) [8].

ДСА, відповідно до п. 2 Положення про Державну судову адміністрацію України від 17.01.2019 року № 141/0/15-19, здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади з метою створення належних умов функціонування судів і діяльності суддів [4].

Як міркує В. І. П'ятковський, створення ДСА є результатом пошуку шляхів належного забезпечення умов здійснення правосуддя в судах першої та апеляційної інстанції за допомогою застосування інструментів державного управління наявними, в тому числі кадровими ресурсами [2].

На сьогодні роль ДСА в кадровому менеджменті важко недооцінити. Як зазначає О. В. Краснобров, діяльність ДСА щодо кадрового забезпечення здійснюється у двох напрямках, а саме: внутрішньоорганізаційному (здійснюється в середині апарату) та зовнішньоорганізаційному (кадрові питання апарату судів та взаємодії із позавідомчими інституціями у сфері реалізації правосуддя) [1]. Кадрова функція ДСА становить самостійний елемент врядування, спрямований на створення умов для повного та незалежного здійснення правосуддя. Без її комплексного врахування в нормативному забезпеченні роботи із персоналом судових органів неможливою є розбудова судової системи.

Відповідно до завдань, ДСА здійснює:

по-перше, розробку нормативів кадрового забезпечення судів;

по-друге, вивчення кадрових питань апарату судів, організовує та контролює кадрову роботу в територіальних управліннях, прогнозує потребу у спеціалістах, здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;

по-третє, забезпечення необхідних умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації [4].

У кадровому менеджменті спільно із ДСА беру участь Вища рада правосуддя. П. 17 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя затверджує за поданням ДСА нормативи кадрового забезпечення судів [3].

Окремо варто звернути увагу на посилення дисциплінарних повноважень Вищої ради правосуддя, що загалом набуло нового інституційного змісту в питаннях дотримання суддею етики та застосування відповідальності. У пп. 5-6 ст. 3 вищезазначеного Закону встановлено, що Вища рада правосуддя реалізує не тільки дорадчий, а й повноцінний дисциплінарний характер кадрової функції шляхом, по-перше, роз-

гляду скарг на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді; по-друге, ухвалення рішення про звільнення судді з посади [3].

Суттєві зміни та вплив на зміст кадрової діяльності в судових органах відбулись у результаті проведення судової реформи та прийняття базових змін до законодавства про судоустрій та діяльність суддів. Підвищення суддівського самоврядування, громадського контролю та доброчесності й незалежності суддів без залишили правовий відбиток на кадрових функціях. Насамперед очевидним є **розширення кадрових процедур на етапі відбору суддів**.

Згідно зі ст. 70 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» добір та призначення на посаду судді складається із таких процедур: (1) подання особами, які виявили намір стати суддею, документів, перевірки їх на відповідність вимогам закону; (2) допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту; (3) складання іспиту; (4) проведення щодо осіб, які успішно склали відбірковий іспит, спеціальної перевірки в рамках антикорупційного законодавства; (5) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; (6) складання кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів; (7) зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді; (8) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі; (9) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді; (10) видання указу Президента України про призначення на посаду судді – у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду [8].

Ключовим аспектом процедури добору суддів є оцінювання їхньої професійної придатності, а саме: здатності здійснювати правосуддя. Згідно з Положенням Про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 03.11.2016 № 143/зп-16, кваліфікаційне оцінювання – це встановлена законом процедура визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді або оцінювання відповідності судді займаній посаді за визначеними законом критеріями, а саме: компетентність (професійна, особиста, соціальна), професійна етика, доброчесність [6].

Наступною ознакою модернізації кадрової діяльності є **розширення кола суб'єктів, залучених до кадрових процесів**. Тільки із кадрової процедури добору, згідно зі ст. 70 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», беруть участь Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, дисциплінарні комісії та інші органи, утворені Вищою радою правосуддя. Після призначення суддів на посаду в суди їхні справи передаються до кадрових підрозділів апарату суду.

Відповідно до ст. 2 Регламенту Громадської ради доброчесності, її завдання – це сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності суддів (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для кваліфікаційного оцінювання шляхом надання інформації про них або висновків про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) цим критеріям [10].

Дискусійність участі Громадської ради доброчесності у процедурах добору суддів все ще триває. Незважаючи на те, що Законом України «Про судоустрій та статус суддів» встановлено правовий статус Громадської ради доброчесності, ряд її функцій виконують інші громадські організації. Наприклад, у процесі формування висновку про доброчесність судді, що прямо впливає на результат проходження оцінювання кандидата на посаду судді, Громадська рада доброчесності враховує висновки інших громадських організацій, громадських об'єднань та рухів. Хоча, як зазначається на вебсайті Громадської ради доброчесності, свідчення про недоброчесність суддів є оціночними судженнями, що можуть не збігатися із офіційними рішеннями та висновками державних органів [9]. На наш погляд, незважаючи на необхідність поживлення участі громадського суспільства у формуванні високоякісного судового корпусу, тобто прийнятті участі у кадрових процесах добору суддів, не можна масово використовувати рішення, думки та судження громадських організацій для остаточного формування висновку щодо доброчесності судді. Більше того, збирання громадськістю інформації про суддів повинне відбуватись із дотримання меж їх права на приватне життя та поваги до гідності. У зв'язку із цим потребують додаткового нормативного врегулювання як відносини щодо участі громадських організацій та окремих осіб у збиранні та поширенні інформації про суддів, так і методика встановлення факту доброчесності судді.

Висновки. Загалом характер сучасного правового забезпечення кадрової роботи обумовлений такими чинниками: судовою реформою та посиленням громадської участі у формуванні якісного суддівського корпусу; підвищенням вимог до дисциплінарної поведінки суддів; підвищенням антикорупційних стандартів у державі щодо державних службовців та патронатної служби.

Прослідковується модернізація кадрової діяльності в судових органах, про що свідчить поява законодавчих норм щодо розширення кадрових процедур на етапі відбору суддів та розширення кола суб'єктів, залучених до кадрових процесів, підвищення інституційних спроможностей ДСА в організаційно-кадровому забезпеченні правосуддя.

Пожвавлення участі громадського суспільства у формуванні високоякісного судового корпусу несе ризики масового використання рішень, думок та суджень громадських організацій для формування висновку про недоброчесність суддів, а також перевищення меж допустимого збирання громадськістю інформації про суддів у рамках пошуку ознак доброчесності, що може призвести до порушення права на приватне життя та гідність. У зв'язку із цим є необхідність удосконалювати законодавче та нормативне забезпечення кадрової роботи та суміжних процесів в органах правосуддя.

Список використаних джерел

1. Красноборов О. В. Кадрове забезпечення діяльності органів правосуддя як зовнішньо-організаційний напрямок діяльності Державної судової адміністрації України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 171–178. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2008_42_29.pdf (дата звернення: 14.08.2020).
2. П'ятковський В. І. Державна судова адміністрація України як суб'єкт адміністративного права. *Форум права*. 2011. № 3. С. 648–653. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_3_109.pdf (дата звернення: 15.08.2020).
3. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-19> (дата звернення: 17.08.2020).
4. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України : Рішення; Вища рада правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/vr141910-19> (дата звернення: 18.08.2020).
5. Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів : Наказ; ДСА України від 28.09.2012 № 115. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0115750-12> (дата звернення: 18.08.2020).
6. Про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення : Положення, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 03.11.2016 № 143/зп-16. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/rogiodok_ta_metod.pdf (дата звернення: 18.08.2020).
7. Про статус суддів : Закон України від 15.12.1992 № 2862-XII // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2862-12> (втратив чинність).
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> (дата звернення: 23.08.2020).
9. Профайли суддів: відомості із вебсайту Чесно: фільтруй суд. URL: <https://chesnosud.org/profajly-suddiv> (дата звернення: 18.08.2020)..
10. Регламент Громадської ради доброчесності : Рішення Громадської ради доброчесності № /2016 від 23.11.2016. URL: https://grd.gov.ua/data/files/docs/Reglament%20GRD_vid%2021.01.2018.pdf (дата звернення: 18.08.2020).

References

1. Krasnoborov, O. V. (2008). Kadrove zabezpechennia diialnosti orhaniv pravosuddia yak zovnishno-orhanizatsiyni napriamok diialnosti Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy [Kadrove securing the efficiency of the bodies of justice as a direct organizational structure in line with the efficiency of the State Ship Administration of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* –

- Visnik of Kharkiv National University of Internal Reference*, 42, 171-178. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnvvs_2008_42_29.pdf [in Ukrainian].
2. Piatkovskiy, V. I. (2011). Derzhavna sudova administratsiia Ukrainy yak subiekt administratyvnoho prava [The State of the Court of Administrative Law of Ukraine is a sub'ukt of administrative law]. *Forum prava – Forum of Law*, 3, 648-653. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_3_109.pdf [in Ukrainian].
 3. Pro Vyshchu radu pravosuddia : Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII [About Vishcha Rada of Justice: Law of Ukraine dated December 21, 2016 No. 1798-VIII.]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy – Database «Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-19> [in Ukrainian].
 4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsii Ukrainy : Rishennia; Vyshcha rada pravosuddia vid 17.01.2019 № 141/0/15-19 [About the consolidated Regulations on the State Court of Administration of Ukraine: Rishennya; Vischa is glad for justice from 17.01.2019 No. 141/0 / 15-19]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy – Database «Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/vr141910-19> [in Ukrainian].
 5. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro aparat mistsevoho, apeliatsiinoho sudiv: Nakaz; DSA Ukrainy vid 28.09.2012 № 115 [About the consolidation of the Standard Provisions for the apparatus of the court, appeal court: Order; DSA of Ukraine dated 28.09.2012 No. 115]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0115750-12> [in Ukrainian].
 6. *Pro poriadok ta metodolohiiu kvalifikatsiinoho otsiniuvannia, pokaznyky vidpovidnosti kryteriiam kvalifikatsiinoho otsiniuvannia ta zasoby yikh vstanovlennia: Polozhennia, zatverdzhene rishenniam Vyschoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy 03.11.2016 № 143/zp-16 [About the order and methodology of quality assessment, indicators of the acceptance criteria of quality assessment and establishment of the following: Provisions, approved by the quality of the Ukrainian court of justice]*. Retrieved from https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadok_ta_metod.pdf [in Ukrainian].
 7. Pro status suddiv : Zakon Ukrainy vid 15.12.1992 № 2862-XII [About the status of judges: Law of Ukraine dated 15.12.1992 No. 2862-XII]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2862-12> [in Ukrainian].
 8. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII On the court administration and the status of courts: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1402-VIII [On the court administration and the status of courts: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1402-VIII.]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> [in Ukrainian].
 9. *Profaily suddiv: vidomosti iz veb-saitu Chesno: filtrui sud [Court profiles: from the website Chesno: filter court]*. Retrieved from <https://chesnosud.org/profajly-suddiv> [in Ukrainian].
 10. *Rehlament Hromadskoi rady dobrochesnosti: Rishennia Hromadskoi rady dobrochesnosti № /2016 vid 23.11.2016 [Regulations of the Hromad for the sake of integrity: Decision of the Hromad for the sake of goodness No. / 2016 dated 23.11.2016.]*. Retrieved from https://grd.gov.ua/data/files/docs/Reglament%20GRD_vid%2021.01.2018.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.09.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.121
УДК 378.147

Олександр Шевчук,
суддя Хмельницького
окружного адміністративного суду

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ МЕТОД ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ

У статті досліджується процес медіації як позасудового вирішення конфліктів. Визначено переваги та недоліки медіації. Здійснено аналіз законопроекту «Про медіацію». Досліджено дискусійні питання, які можуть виникати в процесі здійснення медіації.

Ключові слова: конфлікт, медіація, позасудові методи вирішення спорів, медіатор, альтернативні методи врегулювання конфліктів.

Shevchuk O.

Mediation as an extrajudicial method of conflict settlement

Despite the recent judicial reform in Ukraine, the level of public confidence in the judiciary is rather low. This is due to the imperfection of the judicial system, the workload of the courts, the delay in the consideration of the case and the distrust of the judges.

Today, an increasing number of people are interested in resolving disputes by other, alternative methods, without bringing the conflict to justice. The experience of leading European countries shows that alternative dispute resolution methods are a fairly effective way to avoid litigation. The most common and most effective in Europe is mediation - a way for the parties to resolve the conflict with the involvement of a qualified mediator - the mediator, whose main task is to establish communication between the parties and resolve the dispute on mutually beneficial terms.

It should be noted that in the Ukrainian legislation the concept of mediation is not enshrined at the legislative level, and therefore there is no regulation of this issue.

The Verkhovna Rada of Ukraine is considering the draft Law «On Mediation» dated 19.05.2020, submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The authors of the bill define a fairly wide scope of mediation, which in addition to civil, family, labor, economic, administrative disputes also includes criminal proceedings in which it is possible to reconcile the victim with the suspect.

An important feature of mediation is that, unlike litigation, it is not clearly regulated and structured, so the parties to the conflict have the opportunity to build this process on their own.

The position of the mediator as a mediator in resolving disputes is debatable.

Another issue for discussion is the implementation of the decision made in the mediation process. As mediation is not a legally established way of resolving a conflict, decisions made by the parties are not binding.

An important step for the introduction of the institution of mediation at the national level should be the creation of a network of training centers that will train and improve the skills of staff who will provide the mediation process.

The article examines the process of mediation as an out-of-court settlement of conflicts. The advantages and disadvantages of mediation are identified. An analysis of the draft law «On Mediation» was made. Discussion issues that may arise in the process of mediation are studied.

Keywords: conflict, mediation, out-of-court methods of dispute resolution, mediator, alternative methods of conflict resolution.

Постановка проблеми. Пошук нових способів вирішення конфліктів вже тривалий час є одним із головних викликів українського суспільства. Складовою будь-яких відносин між людьми є виникнення конфліктних ситуацій, які потребують кваліфікованого вирішення.

Зважаючи на завантаженість судової системи та недостатню кількість професійних суддів виникає потреба у пошуку позасудових методів врегулювання конфліктів. Одним із таких способів є медіація як альтернативний метод врегулювання конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою дослідження питання медіації займалися такі вітчизняні науковці А. Арутюнян, С. Ф. Демченко, Г. І. Козирев, В. В. Резнікова, А. П. Гаврилішин, Є. Р. Бершеда та ін. Незважаючи на значну кількість праць, що стосуються дослідження медіації, цей процес і досі залишається не до кінця вивченим та потребує подальших досліджень, а в першу чергу

© Олександр Шевчук, 2020

законодавчого закріплення, яке в майбутньому дозволить створити розгалужену нормативну базу та дозволить розвивати цю тематику в подальшому.

Метою статті є дослідження процесу медіації як альтернативного методу вирішення спорів та аналіз переваг та недоліків медіаційного врегулювання конфліктів в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу доповідання. Незважаючи на нещодавню судову реформу України досить низький рівень довіри громадськості до судової гілки влади. Це пов'язано із недосконалістю судової системи, завантаженістю судів, затягуванням строків розгляду справи та недовіри до суддів.

На сьогодні, все більша кількість осіб зацікавлена у вирішенні спорів іншими, альтернативними методами, без переведення конфлікту у судову площину. Досвід провідних європейських країн доводить, що альтернативні методи вирішення спорів є доволі ефективним способом уникнення судового процесу. Найпоширенішою та найефективнішою у Європі є медіація – спосіб вирішення сторонами конфлікту із залученням кваліфікованого посередника – медіатора, основним завданням якого є налагодження комунікації між сторонами та вирішення суперечки на взаємно вигідних умовах.

В Україні медіацією почали цікавитися на початку 2000-х років. Саме тоді з'явилися перші громадські організації, які взяли на себе навчання медіаторів та дослідження зарубіжного досвіду [2].

Однак, зважаючи на ментальні, економічні та соціальні відмінності європейських країн від України дискусійним залишається питання про те, чи зможуть позасудові методи вирішення спорів належно функціонувати в Україні.

П. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276, передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва [1].

Варто відзначити, що в українському законодавстві поняття медіації не закріплене на законодавчому рівні, а тому і відсутнє нормативне регулювання цього питання.

Беручи до уваги особливості українського суспільства, у процесі медіації можна виділити ряд переваг і недоліків:

Позитивні сторонами цього процесу є:

- короткий час вирішення конфлікту;
- відсутність витрат, пов'язаних із слуханням справи у суді
- конфіденційність;
- пошук рішення, яке буде задовільняти обидві сторони;
- довільний вибір форм та методів вирішення спору.

Щодо недоліків, то можемо визначити такі:

- проводиться лише за згодою обох сторін по справі;
- відсутність механізму контролю за виконанням рішень, прийнятих у ході проведення процедури медіації;
- невелика кількість кваліфікованих медіаторів.

Для України медіація є відносно новим явищем, яке потребує насамперед законодавчого закріплення та широкого поширення серед громадськості. У США та країнах Європи ситуація трохи інша. Для прикладу, у Великій Британії близько 80 % справ вирішуються у процесі медіації, а у США у деяких категоріях справ (цивільні, господарські та адміністративні) медіація є обов'язковою.

На розгляді Верховної Ради України знаходиться проект Закону «Про медіацію» від 19.05.2020 р., поданий Кабінетом Міністрів України. Згідно цього документу, медіація – добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4].

Незважаючи на відсутність законодавчого регулювання процедури медіації, в Україні все таки є власний досвід вирішення спорів цим методом, який підтверджує ефективність його функціонування.

В Україні є Український Центр Медіації (далі – УЦМ), що створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. УЦМ має намір діяти у двох напрямках: навчання медіаторів (освітня сфера) і надання послуг незалежними медіаторами. На сьогодні головне завдання Центру – донести інформацію про медіацію як ефективний інструмент у вирішенні конфліктів та продемонструвати успішний досвід її застосування [3].

Авторами законопроекту визначена доволі широка сфера застосування медіації, яка окрім цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних спорів включає також і кримінальні провадження в яких можливий варіант примирення потерпілого з підозрюваним. Виключенням є конфлікти, які

впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не беруть участі у медіації, та в інших випадках, передбачених законом [4].

Важливою ознакою медіації є те, що на відміну від судового процесу вона не є чітко регламентованою та структурованою, тому у сторін конфлікту є можливість самостійно побудувати цей процес. Сторони можуть самостійно обирати медіатора, обирати час та місце проведення процедури, обирати форми та методи. Під час розгляду справи у суді, сторони не мають таких можливостей.

Зважаючи на те, що регулювання процедури медіації не закріплено нормативно, існує ряд проблемних питань.

Дискусійним є положення щодо особи медіатора як посередника у вирішенні спорів. Немає однозначної думки чи повинна ця особа мати певну кваліфікацію медіатора чи це може бути особа, чия професійна діяльність відноситься до іншої сфери (юрист або психолог). У проекті Закону «Про медіацію» від 19.05.2020 р. зазначено, що медіатором може бути фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами

Іншим проблемним питанням є обрання форм та методів проведення процедури. Тут може бути два варіанти: або вони обираються медіатором, який пропонує їх сторонам, або навпаки – сторони обирають форми та методи та обговорюють їх з посередником. На цьому етапі можуть виникати деякі розбіжності, що стосуються форм та методів здійснення медіації. Врегулювання цього питання покладеється на сторін процесу, оскільки відсутнє будь-яке нормативне регулювання.

Ще одним питанням для дискусій є виконання рішення, прийнятого в процесі медіації. Оскільки медіація не є юридично закріпленим способом вирішення конфлікту, то рішення прийняті сторонами не мають обов'язкового характеру. Можливі випадки, коли одна із сторін відмовляється виконувати це рішення, або виконує його неналежно. Виникає проблема відсутності гарантій виконання зобов'язання сторонами по відношенню один до одного.

Зважаючи на високий рівень корупції в українському суспільстві, існує небезпека неправомірного впливу сторін на медіатора з метою надання переваги одній із сторін задля вирішення спору на свою користь.

Беручи до уваги досвід країн Європи, який показує ефективність медіації, доцільно забезпечити належний розвиток цього процесу в Україні. Першим кроком у забезпеченні функціонування інституту має стати прийняття Закону «Про медіацію», який буде визначити порядок здійснення та основні принципи медіації, а також права та обов'язки медіатора та сторін конфлікту.

Важливим кроком для запровадження інституту медіації на національну рівні має стати створення мережі навчальних центрів, які будуть займатися підготовкою та підвищенням кваліфікації кадрів, які будуть забезпечувати процес медіації. Існуючі центри медіації є недостатньо ефективними та потребують реорганізації та оновлення.

Висновки. Отже, медіація як процес позасудового вирішення спорів є доволі ефективним способом вирішення конфліктів, як показує досвід провідних європейських країн.

Найбільш проблемним питанням є відсутність законодавчого акта, який буде регулювати цей процес. Прийняття Закону «Про медіацію» дозволить зробити процес медіації широко застосовуваним не лише на регіональних рівнях, а й на загальнонаціональному, що в свою чергу сприятиме популяризації медіаційного врегулювання конфліктів серед українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Волковицька Н. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html> (дата звернення 30.10.2020 р.).
2. Коваленко В. Медіація в Україні: ефективність та майбутні перспективи розвитку. URL: https://zib.com.ua/ua/142914-mediaciya_v_ukraini_efektivnist_ta_maybutni_perspektivi_rozvv.html (дата звернення 30.10.2020 р.).
3. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2016/1\(84\)/10.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2016/1(84)/10.pdf) (дата звернення 30.10.2020 р.).
4. Проект Закону «Про медіацію» № 3504 від 19.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877] (дата звернення 30.10.2020 р.).

References

1. Volkovytska, N. *Mediatsiia: alternatyvnyi chy efektyvnyi sposib vyrishennia sporiv? [Mediation: an alternative or effective way to resolve disputes?]*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativnyi-chi-efektivnyi-sposib-virishennya-sporiv.html> [in Ukrainian].
2. Kovalenko, V. *Mediatsiia v Ukraini: efektyvnist ta maibutni perspektivy rozvytku [Mediation in Ukraine: efficiency and future prospects of development]*. URL: https://zib.com.ua/ua/142914-mediaciya_v_ukraini_efektivnist_ta_maybutni_perspektivi_rozv.html [in Ukrainian].
3. Mazaraki, N. *Mediatsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Mediation in Ukraine: problems of theory and practice]*. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2016/1\(84\)/10.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2016/1(84)/10.pdf) [in Ukrainian].
4. *Proekt Zakonu «Pro mediatsiiu» [Draft Law “On Mediation”] No 3504 vid 19.05.2020*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2020.03.125
УДК 347.9

Оксана Гнатів,
кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри цивільного
права і процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

Ірина Манвелішвілі,
студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

Досліджено окремі процесуальні особливості розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Проаналізовано статус держави як сторони в цивільному процесі у цій категорії спорів. Зроблено висновок, що залежно від виду завданої шкоди може застосовуватися позовний та непозовний спосіб вирішення спорів.

Ключові слова: відшкодування шкоди, матеріальна шкода, моральна шкода, позов, цивільний процес, суд, юрисдикція

© Оксана Гнатів, Ірина Манвелішвілі, 2020

Гнатив О., Манвелишвили И.

Процессуальные особенности рассмотрения гражданских дел по возмещению вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездействием органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда

Исследовано отдельные процессуальные особенности при рассмотрении гражданских дел по возмещению вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездействием органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда. Проанализировано статус государства как стороны в гражданском процессе в данной категории споров. Сделан вывод, что в зависимости от вида причиненного вреда может применяться исковой и неисковой способ разрешения споров.

Ключевые слова: возмещение вреда, материальный ущерб, моральный вред, иск, гражданский процесс, суд, юрисдикция.

Hnativ O., Manvelishvili I.

Procedural features of consideration of civil cases on compensation of the damage caused by illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operatively-search activity, pre-judicial investigation, prosecutor's office or court

Procedural features of consideration of civil cases on compensation of the damage caused by illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operatively-search activity, pre-judicial investigation, prosecutor's office or court

The Constitution of Ukraine contains provisions that provide for the right of citizens to compensation for damage caused by illegal actions of officials in the exercise of their powers. The article examines some procedural features of civil cases for damages caused by illegal decisions, actions or omissions of the authority carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution or court.

The purpose of the article is to support the peculiarities of civil cases for compensation, illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecutor's office or court.

The status of the state as a party in civil proceedings in this category of disputes is analyzed. It is concluded that, depending on the type of damage, a claim and non-claim method of dispute resolution can be used. Moral and material damage is subject to compensation. If the criminal proceedings are closed on the basis of an amnesty law or a pardon act, the right to compensation does not arise.

It is important that the damage is reimbursed to the person in full, regardless of the fault of officials of the bodies carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution and court. It is a guarantee that removes from the person whose rights have already been violated the obligation to prove the guilt or illegality of the actions of the authorities against him.

The damage is compensated at the expense of the state budget of Ukraine.

It should be noted that the exercise of a person's right to compensation for damage caused by illegal decisions, actions or omissions of the body carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution or court depends not only on its normative consolidation, but also on the existence of quality and effective implementation mechanism of this right.

Keywords: reparation, pecuniary damage, non-pecuniary damage, claim, civil proceedings, court, jurisdiction.

Постановка проблеми. Конституція України містить положення, якими передбачає право громадян на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень.

Реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду породжує процесуальні особливості, адже у практиці немає єдино правильного визначення відповідача у цій категорії справ (держава чи конкретний орган), у ЦК не встановлений розмір відшкодування моральної шкоди, тому це питання залишається без належного правового врегулювання. Судова практика демонструє, що є багато прогалин щодо повноважень судів цивільної юрисдикції у вирішенні спорів щодо матеріальної та моральної шкоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти процесуальних особливостей розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, розглядали Н. Ю. Голубева, М. Р. Мазур, О. О. Грін, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. Водночас ряд питань,

пов'язаних із розглядом справ цієї категорії у межах цивільного судочинства залишаються маловивченими та потребують подальшого наукового дослідження.

Мета статті – з'ясування особливостей розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб у процесі здійснення ними своїх повноважень [1].

Реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду базується на нормах Конституції України, ЦК та ЦПК України, Закону України від 01 грудня 1994 р. «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» та положенні про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. за № 6/5/3/41.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України, яка регулює питання відшкодування шкоди, що завдана внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, шкода, яка завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, підлягає відшкодуванню державою у повному обсязі незалежно від наявності вини посадових і службових осіб органу, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [2].

Право на відшкодування шкоди, яке завдане фізичній особі внаслідок незаконних дій органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, які прямо передбачені законом.

У законодавстві України виокремлюються два різні способи реалізації права особи на відшкодування шкоди: несповний та сповний (залежно від виду завданої шкоди).

Так, варто зауважити, що для відшкодування шкоди майнового характеру передбачається несповний порядок у межах кримінального провадження шляхом звернення до відповідного органу, який закрив кримінальне провадження за реабілітативними обставинами або ухвалив виправдувальний вирок. Узагальнивши, можна зробити висновок, що майнову шкоду можуть нараховувати органи досудового розслідування, прокуратура чи суд [4, с. 195].

Відповідно до ст. 12 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» розмір відшкодуваної шкоди, зазначеної в пунктах 1, 3, 4 статті 3 цього Закону, залежно від того, який орган провадив слідчі (розшукові) дії чи розглядав справу, у місячний термін з дня звернення громадянина визначають відповідні органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратура і суд, про що виносять постанову (ухвалу). Якщо кримінальне провадження закрито судом у процесі розгляду кримінальної справи в апеляційному або касаційному порядку, зазначені дії провадить суд, що розглядав справу в першій інстанції [5].

Науковці зазначають, що такий несповний порядок, що передбачається законом, суперечить положенням Конституції України, а також ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка є гарантом на звернення до суду з будь-якою вимогою щодо своїх цивільних прав та обов'язків.

Проте варто наголосити, що у разі незгоди з прийнятою постановою (ухвалою) про відшкодування шкоди громадянин відповідно до положень цивільного процесуального законодавства може оскаржити постанову до суду, а ухвалу суду – до суду вищої інстанції в апеляційному порядку.

Хочемо зазначити, що Верховний Суд у своїй постанові від 29 травня 2019 р. у справі № 522/1021/16-ц провадження № 14-136цс19 зазначив, що оскільки закон № 266/94-ВР не прописує вимоги щодо процесуальної форми документа, з яким особа має звернутися до суду за захистом свого порушеного права, то таким способом захисту згідно з положеннями статей 15, 16 ЦК України може бути, зокрема, звернення до суду з відповідною позовною заявою.

За правилами загального позовного порядку відповідно до норм цивільного судочинства особа має також право звернутися для компенсації моральної шкоди. Відповідно до ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [2].

Позовна заява повинна відповідати вимогам ст. 175 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування шкоди має бути викладений: зміст позовних вимог, іншими словами, має бути зазначено, в чому полягає заподіяна шкода, мають бути викладені обставини, які обґрунтовують позовні вимоги, особа має зазначити, якими саме неправомірними діями чи бездіяльністю завдана ця шкода. Особа має також надати документи, якими підтверджує свої позовні вимоги, після чого суд може відкрити провадження у справі або залишити позовну заяву без руху, повернути заяву, про що постановляє відповідну ухвалу.

Аналізуючи підсудність категорії таких справ, варто звернутися до ч. 4 ст. 28 ЦПК. Законодавець передбачає, що в особи, якій завдана шкода незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду є можливість пред'явити позов за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача [2].

Відповідно до п. 13 ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду [3].

Якщо аналізувати, яка саме шкода може відшкодуватися, то Ст. 3 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» конкретизує, що громадянину може відшкодуватися: 1. заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2. майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки за ними, цінні папери та відсотки за ними, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3. штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4. суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; 5. моральна шкода [5].

Шкода відшкодується за рахунок коштів державного бюджету України. Майно, відповідно до чинного законодавства, повертається в натурі, а в разі його відсутності – відшкодується за рахунок тих підприємств, установ, організацій, яким воно передано безоплатно [5].

Хочемо звернути увагу, що закон також пов'язує виникнення права на компенсацію моральної шкоди внаслідок страждань, заподіяних громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвели до погіршень або позбавлення можливості для реалізації ним своїх звичок та бажань, погіршень у відносинах з людьми, та інших негативних наслідків, які мають моральний характер.

Варто наголосити, що у позовній заяві має бути зазначений розмір відшкодування моральної шкоди в грошовій або іншій матеріальній формі. Хочемо зазначити, що на практиці питання про розмір відшкодування моральної шкоди виникають доволі часто. У ЦК відсутній встановлений розмір відшкодування моральної шкоди, тому це питання залишається без належного правового врегулювання.

У ст. 13 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» законодавець зазначив мінімальний розмір моральної шкоди з огляду на встановлений законодавством розмір заробітної плати на момент розгляду справи судом за кожен місяць перебування під слідством та судом. Цей розмір у є гарантованим мінімумом та не може бути зменшений [5].

Розмір відшкодування моральної шкоди залежить від певних чинників, а саме: від характеру та обсягу страждань (фізичного болю, душевних і психічних страждань тощо), яких зазнав позивач, а також має значення можливість відновлення немайнових втрат, їхня тривалість, тяжкість вимушених змін у його життєвих і суспільних стосунках, ступінь зниження престижу, репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, і сама можливість такого відновлення у необхідному чи повному обсязі.

Особа, якій завдали шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виступатиме позивачем, якщо звернеться до суду з позовною заявою, але в науковій літературі та судовій практиці немає єдиної відповіді, хто буде відповідачем. Це питання є дискусійним.

Аналізуючи ч. 2 ст. 48 ЦПК України можна зробити висновок, що держава як учасник цивільних відносин – належний відповідач у справах про відшкодування шкоди, яка заподіяна органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, адже відповідно до ч. 2 ст. 48 ЦПК України позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава [2].

Ми схильні вважати, що у цій категорії справ держава бере участь у судовому процесі як відповідач через конкретний орган державної влади, як демонструє практика, через орган, дії якого завдали шкоду позивачу. Варто також зауважити, що залученість або незалученість до участі в таких категоріях спорів органу, дії якого завдали позивачу шкоду, не впливає на правильність визначення належного відповідача у справі, оскільки відповідачем є держава, а не певний державний орган.

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 27 листопада 2019 р. в справі № 242/4741/16-ц (провадження № 14-515цс19) зазначила, що «з урахуванням того, що саме на державу покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності в цивільних правовідносинах, Велика Палата Верховного Суду вважає за необхідне вказати, що належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, є держава як учасник цивільних відносин, як правило, в особі органу, якого відповідач зазначає порушником своїх прав [1].

Варто зазначити, що у своїй практиці Верховний Суд не має єдиного підходу щодо визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою.

Після відкриття провадження у справі суд, який вирішує спір, має з'ясувати законність доводів позивача щодо обґрунтування ним як обставин спричинення, так і розміру моральної шкоди, дослідити та оцінити надані докази, визначити конкретний розмір моральної шкоди, зважаючи на засади верховенства права, вимоги розумності, вираженості та справедливості, а також має заслухати та взяти до уваги законність та аргументованість доводів відповідача.

Відповідно до ст. 263-265 ЦПК України суд постановляє рішення, яке повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим [2].

У науковій літературі законним вважається рішення, яке ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються, доводячи свої вимоги і заперечення, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Під час ухвалення рішення суд вирішує, зокрема, чи були обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються, чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин.

У мотивувальній частині рішення зазначаються фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини, чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких було звернення до суду.

Варто також зазначити, що після винесення рішення сторони мають 30 днів на подання апеляції, адже ЦПК не встановлює обмеження для кола рішень судів першої інстанції, що підлягають апеляційному оскарженню. Таке обмеження законодавець передбачив лише для ухвал, із яких оскарженню підлягають лише прямо передбачені ст. 353 ЦПК України.

Так, відповідно до ст. 352 ЦПК України, учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково [2].

Аналізуючи практику Верховного Суду можна побачити, що є чимало рішень у цій категорії справ, це можна пояснити складністю визначення моральної шкоди та доволі специфічним порядком відшкодування матеріальних прав. Перегляд рішення у суді в касаційному порядку слугує додатковою гарантією законності рішення суду першої або апеляційної інстанції, особливість якого полягає в перевірці дотримання судами, які вирішували спір норм матеріального і процесуального права під час постановлення рішення. Іншими словами основним завданням касаційного суду є контроль за однакоvim застосуванням нижчими судами законодавства України.

Касаційний перегляд варто відносити до постапеляційних процесуальних форм перегляду судових рішень, які обумовлені їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку.

Висновки. З огляду на вищесказане можна сказати, що реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду залежить не лише від його нормативного закріплення, а й від існування якісного та дієвого механізму реалізації цього права.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. Кодекс від 18.03.2004. Редакція від 01.04.2016.
3. Про судовий збір : Закон від 08.07.2011 № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 14. ст. 87.
4. Мазур М. Р. Реалізація виправданого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 195–199.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01 грудня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: zakon Ukrainy [The Constitution of Ukraine: the law of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 r. No 254k/96 (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine: Code of March 18, 2004, version of April 1, 2016* [in Ukrainian].
3. Pro sudovyi zbir [About the Court Fee]: Law of July 8, 2011 No. 3674-VI (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 14. 87 [in Ukrainian].
4. Mazur, M. R. (2015). Realizatsiia vypravdanykh prava na vidshkoduvannia shkody u kryminalnomu provadzhenni. [Exercise of the justified right to compensation in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 4 (3), 195–199.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01 грудня 1994 р. [On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operational Investigation Activities, Bodies of Pre-trial Investigation, Prosecutor's Office and Court: Law of Ukraine of December 1, 1994] (1995). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 2 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.131
УДК 349.6

Ольга Зигрій,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

Світлана Крамарчук,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-9954>

Тетяна Крамарчук,

магістрант юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ЕКОЛОГІЧНОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Розкрито актуальність та значущість приділення належної уваги дослідженню поняття та структури екологічного обов'язку. Проаналізовано наукові точки зору щодо поняття та структури екологічного обов'язку, виокремлено основні характеристики та особливості екологічних обов'язків. Досліджено основні концептуальні підходи до розкриття змісту екологічного юридичного обов'язку. Розвиваючи погляди науковців, визначено принципи, на яких ґрунтуються екологічні обов'язки.

Ключові слова: екологічні обов'язки, правовий статус, юридичні обов'язки структура, складові елементи, екологічне право.

Бібл.: 10.

Зигрій О., Крамарчук С., Крамарчук Т.

Понятие и структура экологической обязанности

Раскрыты актуальность и значимость уделения должного внимания исследованию понятия и структуры экологических обязанностей. Проанализированы научные точки зрения относительно понятия и структуры экологической обязанности, выделены основные характеристики и особенности экологических обязанностей. Исследованы основные концептуальные подходы к раскрытию содержания экологического юридической обязанности. Развивая взгляды ученых, определены принципы, на которых основываются экологические обязанности.

Ключевые слова: экологические обязанности, правовой статус, юридические обязанности, структура, составные элементы, экологическое право.

Zyhrüi O., Kramarchuk S., Kramarchuk T.

The concept and structure of environmental responsibility

Environmental duty is a way of enforcing environmental rights, where their effectiveness is conditional on reality. If environmental law is the sphere of power and will of the individual, then environmental duty is the sphere of necessity and subordination.

It is important that the environmental responsibilities are assigned to the obligated person, who must choose one of the legally prescribed options. She must take certain actions or refrain from them.

Legal obligations must be exercised within or outside the legal relationship. Within the legal relationship, the legal obligation is subject to specification: the authorized party is determined, the object is defined, the content and limits of the behavior of the obligated person are specified.

A feature of environmental responsibilities is their predominant implementation outside the legal relationship.

© Ольга Зигрій, Світлана Крамарчук, Тетяна Крамарчук, 2020

Thus, legal obligations are based on the principles of priority of public interest over individual. This is manifested as follows:

1) sometimes the participants of ecological and legal relations are not free to impose legal obligations on them and determine their scope;

2) legal obligations are defined by law and do not provide for regulation by the participants of environmental legal relations;

3) the model of correct behavior is formed not by the bearers of legal obligations, but by the state in the person of authorized subjects of public authority;

4) fulfillment of a legal obligation in the field of environmental law is carried out with the help of an imperative nature, the provision of force of state coercion, the focus on achieving the common good;

5) bearers of environmental obligations are not free to choose to perform them, the state controls the implementation of legal obligations in the field of environmental rights. Failure to do so leads to bringing the violator to justice;

6) if in private law the decision on whether to bring the violator to justice for failure to fulfill a legal obligation depends almost entirely on the opinion of the other party, in environmental law the issue of prosecution and the magnitude of this responsibility is decided by the commissioners. bodies within their powers;

7) there are rights in environmental legislation that are considered as responsibilities.

Keywords: *environmental responsibilities, legal status, legal responsibilities, structure, components, environmental law.*

Постановка проблеми. В умовах посиленого використання природних ресурсів та підвищеної уваги до екологічної обстановки важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві екологічних обов'язків громадян. Забезпечення та реалізація контролю за дотриманням екологічних обов'язків громадян мають стати одним із пріоритетних напрямів державної екологічної політики в Україні, а також предметом наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженню екологічних обов'язків громадян присвячено праці українських науковців, а саме: В. Андрейцева, Г. Анісімової, В. Попова, М. Краснової, О. Колбасова, Н. Малишевої, Т. Слинко та ін. Однак сутність поняття екологічного обов'язку громадян у різних джерелах трактують дещо по-різному, а також не повною мірою досліджено структуру екологічних обов'язків громадянина.

Мета статті полягає в з'ясуванні визначення поняття екологічних обов'язків громадянина на основі аналізу нормативно-правових актів природоохоронного спрямування та уточнення їхньої структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічний обов'язок є важливим способом забезпечення екологічних прав, умовою їхньої ефективності та реальності. Якщо екологічне право є сферою влади й волі індивіда, то екологічний обов'язок є сферою необхідності та підпорядкування [3, с. 71].

Екологічні обов'язки належать зобов'язаній особі, яка має обрати один із передбачених правом варіант поведінки, тобто здійснювати певні дії або утримуватись від них. У цьому випадку право визначає межі необхідної поведінки. Серед головних характеристик екологічних обов'язків варто виокремити такі:

1) екологічні обов'язки є елементом механізму регулювання правових екологічних відносин, за допомогою якого визначається, яким чином з погляду права має діяти особа у певних життєвих умовах і які наслідки на неї чекають у разі порушення відповідних вимог;

2) екологічні обов'язки закріплюють зразок (еталон, стандарт) правомірної поведінки громадянина, встановлюють наслідки для особи в разі її порушення, тобто ці обов'язки слугують правовим критерієм щодо оцінювання поведінки особи як необхідної чи забороненої та для визначення можливих правових наслідків;

3) виконання екологічних обов'язків забезпечуються погрозою застосування державного примусу. Останній виконує, перш за все, роль гарантії, що необхідна на випадок можливих порушень норми. Вирішальним у такому разі має бути варіант добровільного дотримання юридичних правил, що базується на внутрішньому переконанні особи в правильності (доцільності та справедливості) покладених на неї екологічних обов'язків, сприйманні їх як легітимних вимог. Але незважаючи на вищесказане, їх обов'язковість підтримується силою державного впливу та погрозою застосування примусу;

4) екологічні обов'язки мають певні форми свого зовнішнього вираження, тобто закріплюються в спеціальних джерелах: правових звичаях, нормативно-правових актах, судових прецедентах тощо. Саме джерела права роблять доступними для громадськості та суб'єктів господарювання стандарти правомірної поведінки у галузі екологічних правовідносин і наслідки в разі відхилення від них. Норми екологічного права в нашій країні закріплюються здебільшого в нормативно-правових актах;

5) у змісті екологічних обов'язків переважає публічно-правовий елемент. У приватному й публічному праві сформовано різні моделі взаємодії елементів суб'єктивного права та юридичного обов'язку. Основними з них є такі три моделі: перша – суб'єктивне право на власні дії кореспондує обов'язок вчинити певні дії; друга – суб'єктивне право на дію іншої особи відповідає обов'язку вчинити конкретну дію; третя – суб'єктивне право на власні дії веде до обов'язку утриматися від вчинення певної дії. В практиці публічного права, крім означених вище трьох моделей взаємозв'язку елементів юридичних прав та обов'язків, наявні ще дві: 1) обов'язку вчинити конкретні дії, з одного боку, кореспондує повинність щодо вчинення певних дій, з іншого боку; 2) обов'язку вчинити конкретні дії відповідає зобов'язання утримуватися від вчинення певних дій.

Отож, реалізація юридичних обов'язків, як і реалізація суб'єктивних прав, має відбуватися або в межах правовідносин, або поза ними. Відповідно, у межах правовідносин юридичний обов'язок, визначений за допомогою норм права, підлягає конкретизації: визначається уповноважена сторона, окреслюється об'єкт, уточнюється зміст і межі поведінки зобов'язаної особи.

Особливістю екологічних обов'язків є їх переважна реалізація поза правовідносинами. Зокрема, до таких обов'язків належать:

– не знищувати і не пошкоджувати газони, самовільно не знищувати та не висаджувати дерева, кущі тощо; «не вивозити і не звалювати в не відведених для цього місцях відходи, траву, гілки, деревину, листя» [4];

– «утримуватися від торгівлі лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів» [5];

– «не поводитися жорстоко із тваринами, сприяти відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу» [6];

– «забезпечувати охорону, захист, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їхніх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів, виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства; дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; вести лісове господарство та використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу» тощо [7].

Оскільки системність права виявляється не лише на рівні юридичних норм, а також і на інших рівнях, суб'єктивні юридичні права й обов'язки становлять «систему, тобто сукупність елементів, що знаходяться у відносинах (зв'язках) між собою і утворюють певну цілісність» [10, с. 427].

Сьогодні в наукових юридичних працях представлено кілька підходів щодо розкриття змісту екологічного юридичного обов'язку.

Першим прийнято вважати так званий «поелементний» підхід. Основою його є виокремлення у юридичному обов'язку певних частин за аналогією із правомочностями, які становлять суб'єктивне право. Проте визначеності щодо кількості й змісту цих елементів у науковій літературі немає. Поелементний підхід отримав розвиток ще у дореволюційному правознавстві. Науковець Ф. В. Тарановський поділяв всі юридично обов'язкові дії на три групи:

- 1) щось робити;
- 2) чогось не робити;
- 3) щось терпіти.

Дослідник вважав, що до кожного із зазначених обов'язків є відповідне чуже право. Така модель сутності юридичного обов'язку ґрунтується на принципах протилежності поведінки зобов'язаного та уповноваженого суб'єкта, а також спирається на положення про те, що юридичні обов'язки є засобом задоволення інтересів уповноваженої особи [9, с. 156].

С. С. Алексєєв виокремлює в структурі обов'язку інші три елементи (необхідності). Окрім обов'язку діяти й обов'язку дотримуватися приписів, він вказує ще на одну необхідність, а саме – обов'язок нести відповідальність, себто зазнавати державно-примусового впливу за здійснене правопорушення [1, с. 130].

Позицію С. С. Алексєєва поділяє С. А. Комаров. Вчений виокремлює три форми, в яких може реалізовуватися правовий обов'язок:

- 1) пасивна поведінка – утримання від заборонених дій;
- 2) активна поведінка – здійснення конкретних дій;
- 3) заходи юридичної відповідальності – отримання обмежень у правах особистого, майнового чи організаційного характеру.

Поелементний підхід до змісту юридичного обов'язку представлений також у наукових дослідженнях М. І. Матузова та Б. М. Семенко, які виокремили такі «чотири елементи обов'язку:

- 1) необхідність здійснення певних дій;
- 2) необхідність утриматися від певних дій;
- 3) необхідність вимагати здійснення або нездійснення певних дій;
- 4) необхідність відповідати за невчинення певних дій» [8, с. 33].

Наведений підхід до характеристики екологічних обов'язків видається нам найбільш обґрунтованим. Відповідно, екологічні обов'язки передбачають:

- а) необхідність вчинення певних дій або утримання від них;
- б) необхідність реагувати на законні вимоги вповноваженої особи;
- в) необхідність не чинити перешкод уповноваженій особі користуватися тими благами, на які вона має законне право;

г) необхідність приймати заходи державного примусу в випадку невиконання своїх обов'язків.

Доцільно зазначити, що в науковій юридичній літературі означений елемент юридичного обов'язку формулюється дещо вужче через вказівку лише на необхідність зазначення заходів юридичної відповідальності. На нашу думку, порушення екологічних обов'язків, крім юридичної відповідальності, також може мати наслідками застосування заходів для припинення правопорушень, а також прийняття заходів правового захисту, або ж правовідновних заходів. Так, засобами правового захисту може бути відшкодування нанесеної шкоди, вилучення незаконно добутих природних ресурсів та виготовленої із них продукції, конфіскація засобів з допомогою яких здійснено правопорушення.

За іншою концепцією зміст юридичного обов'язку складається із обов'язків діяти та утримуватися від дій. Прихильником такого підходу є В. С. Ем. Дослідник поділяє обов'язки за своїм змістом на обов'язки активного та пасивного типу. У складі обов'язків пасивного типу В. С. Ем виокремлює такі елементи: імпліцитні заборони та обов'язки-принципи.

Імпліцитні заборони – це заборони, які вводяться до складу позитивного обов'язку з допомогою встановлення санкцій за його невиконання. Цей вид заборон ґрунтується на тому, що позитивні обов'язки та заборони є взаємно визначеними. Підтвердженням цього тезису є глава 7 КУпАП, яка охоплює велику кількість складів адміністративних порушень, об'єктом яких є навколишнє природне середовище. Фактично цим законодавець визначає заборонені варіанти поведінки, а отже, вказує на обов'язок утриматися від певних дій (не псувати земельні угіддя, не забруднювати їх радіоактивними й хімічними речовинами, нафтопродуктами, виробничими й іншими відходами, неочищеними стічними водами, вживати заходи зі знищення бур'янів; не забруднювати й не засмічувати водні ресурси; не здійснювати незаконну порубку та пошкодження дерев і чагарників тощо).

Заборону на найнебезпечніші види дій щодо навколишнього природного середовища подано у Кримінальному кодексі України в вигляді відповідних складів злочинів. Варто зазначити, що як адміністративні, так і кримінальні правові порушення належать до правопорушень у сфері публічного права. Основною їхньою відмінністю від приватно-правових порушень є те, що в приватно-правових відносинах вирішення питання щодо того, чи притягати порушника до юридичної відповідальності, практично повністю залежить від думки другої сторони відносин. До прикладу, покупець, що придбав товар із певними недоліками, самостійно має вирішити, чи звертатися йому до продавця з приводу обміну товару на більш якісний, чи повернути товар та вимагати повернення сплачених коштів, а за наявності обґрунтованих підстав – відшкодування завданої шкоди. І лише в випадку виникнення спору щодо самого факту здійснення правопорушення або щодо визначеної міри відповідальності його буде направлено для вирішення в суді.

Ті самі види відповідальності, які належать до публічно-правових (а порушення екологічних обов'язків належать саме до цієї групи), навпаки орієнтовані на те, щоб незалежно від того, яку позицію займе особа, чиї інтереси були порушені, питання притягнення до відповідальності та міри цієї відповідальності вирішувалися лише уповноваженими органами.

Обов'язки-принципи – це обов'язки, функція яких виявляється шляхом встановлення загальної заборони щодо порушення закону. До цих обов'язків належать названі у статті 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» такі зобов'язання: берегти природу, раціонально використовувати її ресурси; здійснювати діяльність з дотриманням вимог екологічної безпеки; не порушувати екологічні права й законні інтереси інших суб'єктів тощо.

Наступний підхід до розкриття структури екологічного обов'язку базується на аналогії із виробленою теорією права, структурою права. Так, за класифікацією Р. Алексі, права-вимоги є «трьохкомпонент-

ними відносинами, першим елементом у яких є бенефіціар, або носій права (а), другим – адресат права (b), а третім – предмет права (S). Якщо а має по відношенню до b право на S, то b має обов'язок щодо S перед а, і навпаки» [2, с.122].

Якщо право у своїй структурі зазвичай має адресата, структура обов'язку часто може обмежуватися такими елементами як предмет обов'язку і носій обов'язку, не маючи адресата.

Щодо носія екологічного обов'язку, то для того, щоб певна особа могла мати суб'єктивні права й юридичні обов'язки, вона має бути правосдатною, а для того, щоби самостійно здобувати й реалізовувати свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки, – ще й дієздатною. Якщо особа є правосдатною, але не дієздатною (наприклад, через свій вік чи стан здоров'я), то у правовідносини разом із нею вступає інша особа, що володіє дієздатністю й виступає її представником.

Суб'єкт права повинен відповідати таким ознакам:

- 1) бути зовнішньо відокремленим;
- 2) бути персоніфікованим (індивідуалізованим);
- 3) мати свідомість, могли самостійно виражати свою волю;
- 4) бути суб'єктом права, який може бути визнаним у відповідній правовій системі.

Нормативно-правові акти, що стосуються екології, зазвичай, не містять спеціальних положень і приписів щодо визначення правосуб'єктності – як екологічної, так і її різних видів (земельної, водної тощо).

Екологічна правосдатність – є невід'ємною властивістю кожного індивіда, який є правосдатним протягом свого життя незалежно від здоров'я та віку. Це можливість суб'єкта мати певні права та обов'язки від народження до смерті. Ці права є невід'ємними й невідчужуваними, вони забезпечують в екології єдність приватних та публічних інтересів. Зміст екологічної правосдатності кожної особи завжди є конкретним, але також динамічним, тому що залежить від характеру відносин та специфіки правового режиму.

Висновки. Аналіз наведених вище теоретико-методологічних положень науковців щодо розуміння сутності екологічного обов'язку та його структури дав змогу зробити такі висновки:

Екологічні обов'язки характеризуються такими ознаками:

вони є елементом механізму регулювання правових екологічних відносин; 2) закріплюють зразок (еталон, стандарт) правомірної поведінки громадянина, встановлюють наслідки для особи в разі її порушення, слугують правовим критерієм щодо оцінювання поведінки особи як необхідної чи забороненої та для визначення можливих правових наслідків; 3) виконання екологічних обов'язків забезпечуються погрозою застосування державного примусу; 4) мають певні форми свого зовнішнього вираження, тобто закріплюються в спеціальних джерелах: правових звичаях, нормативно-правових актах, судових прецедентах тощо; 5) в їхньому змісті переважає публічно-правовий елемент.

В екологічному праві юридичні обов'язки ґрунтуються на принципах пріоритету суспільного інтересу над індивідуальним. Зокрема, це виявляється у тому, що: переважно учасники еколого-правових відносин не є вільними в покладенні на них юридичних обов'язків та визначенні їхнього обсягу; юридичні обов'язки в екологічному праві, зазвичай, визначаються нормативно і не передбачають регулювання із сторони учасників екологічних правових відносин; модель правильної поведінки формують не носії юридичних обов'язків, а держава в особі уповноважених суб'єктів публічної влади; виконання юридичного обов'язку в сфері екологічного права здійснюється зазвичай за допомогою їхнього імперативного характеру, забезпеченості силою державного примусу, направленості на досягнення загальних благ; носії екологічного обов'язку не є вільні у виборі щодо їхнього виконання, держава скурпульозно контролює за виконанням юридичного обов'язку в сфері екологічних прав, невиконання веде до притягнення порушника до юридичної відповідальності; якщо у приватно-правових відносинах вирішення питання щодо того, чи притягувати порушника до юридичної відповідальності за невиконання юридичного обов'язку, практично повністю залежить від думки другої сторони відносин, то в екологічному праві питання щодо притягнення до відповідальності та величини цієї відповідальності вирішують уповноважені органи у межах своїх повноважень; в екологічному законодавстві є права, які розглядаються як обов'язки.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Структура советского права. Москва : Статут, 2010. С. 7–224.
2. Алексі Р. Існування прав людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 121–130.
3. Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін. ; за ред. А. П. Гетьман та М. В. Шульги. Харків : Право, 2009. 328 с.

4. Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 06.09.2005 р. № 2807-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 40. Стор. 12. Ст. 2528.
5. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 18. Стор. 23.
6. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 2. Стор. 40. Ст. 47.
7. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Стор. 443. Ст. 99.
8. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1917. 537 с.
9. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва : Политиздат, 1986. 590 с.

References

1. Alekseyev, S. S. (2010). *Struktura sovetskogo prava [Structure of Soviet law]*. Moscow: Statut [in Russian].
2. Aleksii, R. (2011). *Isnuvannia prav liudyny [The existence of human rights]*. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 121-130 [in Ukrainian].
3. Hetman, A. P. & Shulhy, M. V. (Eds.) (2009). *Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental Law of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro blahoustrii naselenykh punktiv» [Law of Ukraine «On improvement of settlements»] (2005). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 40 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro roslynnyi svit» [Law of Ukraine «On flora»] (1999). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 18 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro tvarynnyi svit» [Law of Ukraine «On the animal world»] (2002). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 40 [in Ukrainian].
7. Lisovyi kodeks Ukrainy [Forest Code of Ukraine] (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 17 [in Ukrainian].
8. Taranovskii, F. V. (1917). *Uchebnyk entsiklopedii prava [Textbook of the encyclopedia of law]*. Yuryev: Tip. K. Mattisena [in Russian].
9. Frolova, I. T. (Eds.). (1986). *Filosofskii slovar [Philosophical Dictionary]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.137
УДК 347.763

Ірина Лукасевич-Крутник,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

ПЕРЕВІЗНИК ЯК СУБ'ЄКТ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

Досліджено поняття перевізника як суб'єкта договірних зобов'язань з надання транспортних послуг. З'ясовано поняття перевізника у міжнародних нормативно-правових актах та чинному законодавстві України, звичаях ділового обороту. Усі легальні дефініції перевізника класифіковано на дві групи: 1) в змісті яких акцентується увага на об'єкті перевезення; 2) в змісті яких зазначається об'єкт перевезення та вид транспорту. На підставі проведеного дослідження запропоновано модельне поняття перевізника та сформульовано основні вимоги до нього як суб'єкта договірних зобов'язань з надання транспортних послуг. Розмежовано поняття перевізника із найбільш близькими за змістом поняттями: національний перевізник, фактичний перевізник, послідовний перевізник, замінюючий перевізник.

Ключові слова: перевізник, національний перевізник, фактичний перевізник, послідовний перевізник, замінюючий перевізник.

Лукасевич-Крутник І.

Перевозчик как субъект договорных обязательств по предоставлению транспортных услуг

Статья посвящена исследованию понятия перевозчика как субъекта договорных обязательств по предоставлению транспортных услуг. В ней установлено понятие перевозчика в международных нормативно-правовых актах и законодательстве Украины, обычаях делового оборота. Все легальные дефиниции перевозчика классифицированы на две группы: 1) в содержании которых акцентируется внимание на объекте перевозки; 2) в содержании которых указывается объект перевозки и вид транспорта. На основании проведенного исследования предложено модельное понятие перевозчика и сформулированы основные требования к нему как субъекта договорных обязательств по предоставлению транспортных услуг. Разграничены понятия перевозчик с наиболее близкими по смыслу понятиями: национальный перевозчик, фактический перевозчик, последовательный перевозчик, заменяющий перевозчик.

Ключевые слова: перевозчик, национальный перевозчик, фактический перевозчик, последовательный перевозчик, заменяющий перевозчик.

Lukasevych-Krutnyk I.

Carrier as a subject of contractual obligations to provide transport services

The article is devoted to the study of the concept of carrier as a subject of contractual obligations for the provision of transport services. Its relevance is due to the fact that, taking into account the European integration vector of our state, the legislation of Ukraine, including in the field of contractual regulation of transport services, must go the way of maximum approximation to European standards. In this context, reference should be made to the Interinstitutional Agreement between the European Parliament, the Council of the EU and the EU Commission on general guidelines for quality assurance in the design of Community legislation of 22 December 1998 (1999 / C 73/01), the preamble to which states that clear, simple and clear drafting of legislation by the members of the Community is necessary, as such acts must be transparent and understandable to the public and participants in economic relations; concepts or terminology specific to any national legal system should be used with caution.

It is important that the terminology is stable, uniform both within such an act and in the whole array of existing acts, in particular those relating to one area of regulation. Identical concepts should be expressed in the same terms as far as possible, without deviating from their meaning in ordinary, legal or technical language. Given this, the analysis through the prism of the established requirements of the conceptual apparatus, which is used in the legislation of Ukraine in the regulation of contractual relations for the provision of transport services.

The purpose of the study is to formulate the concept and define the legal requirements for the carrier as a

© Ірина Лукасевич-Крутник, 2020

subject of contractual obligations to provide transport services in accordance with international and national law of Ukraine, distinguishing the concept of carrier with other closest concepts.

The concept of carrier in international regulations and legislation of Ukraine is clarified and legal definitions are classified into two groups: 1) in the content of which attention is focused on the object of transportation; 2) in the content of which the object of transportation and the type of transport are indicated.

Based on the analysis of special features inherent exclusively to the carrier, the model concept of the carrier is proposed: "The carrier is a natural or legal person who has entered into a contract of carriage, owns or otherwise legally owns vehicles and this type of transportation requires its receipt".

The main requirements to the carrier as a subject of contractual obligations for the provision of transport services are formulated: 1) it is a party to the contract of carriage, which undertakes to provide transport services on a paid contractual basis; 2) it is a person who on the basis of ownership or other legal grounds owns a vehicle and carries out its operation; 3) obtaining a license, if the implementation of this type of transportation requires its receipt.

The concepts of «national carrier», «actual carrier», «consecutive carrier», «substitute carrier» are distinguished. The content of the terms «actual carrier» and «substitute carrier» has been found to be identical. The introduction of the concept of the actual carrier is associated with the definition of the liability of the carrier as a party to the contract. In cases where all or part of the carriage is entrusted to the actual carrier, the carrier under the contract remains responsible for all carriage. It is argued that the carrier may transfer the performance of the contract of carriage to the actual carrier only in cases where this is established in the content of the contract of carriage. The successive carrier, in contrast to the actual carrier, is a party to the contract of carriage and, as a rule, is responsible for the part of the carriage that he performed.

Keywords: carrier, national carrier, actual carrier, successive carrier, substitute carrier.

Постановка проблеми. У зв'язку з євроінтеграційним вектором нашої держави законодавство України, в тому числі в сфері договірних регулювань надання транспортних послуг, має пройти шлях максимального наближення до європейських стандартів. У цьому контексті варто звернути увагу на Міжінституційну угоду між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проєктування законодавства Співтовариства від 22 грудня 1998 р. (1999/C 73/01), у преамбулі якої зазначено, що просте й чітке проєктування законодавчих актів учасниками Співтовариства є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості й учасників економічних відносин. Важливо, щоб використана термінологія була стійкою, єдиною як у межах такого акта, так і в усьому масиві вже чинних актів, зокрема тих, що стосуються однієї сфери регулювання. Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їхнього значення у звичайній, юридичній чи технічній мові. З огляду на вказане актуального значення набуває аналіз понятійного апарату, який використовується в законодавстві України при регулюванні договірних відносин з надання транспортних послуг, крізь призму встановлених вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єкти договірних відносин з надання транспортних послуг неодноразово ставали предметом наукових досліджень у працях українських та зарубіжних цивілістів, серед яких І. О. Безлюдько, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, І. В. Булгакова, Т. В. Гриняк, У. П. Гришко, І. А. Діковська, О. В. Клепікова, Т. О. Колянковська, О. С. Кужко, В. С. Ломака, В. В. Луць, А. О. Мінченко, С. Ю. Морозов, О. М. Нечипуренко, Н. С. Нечипоренко, В. А. Попов, Д. А. Рябікін, Г. В. Самойленко, Л. Я. Свистун, Є. Д. Стрельцова, М. Л. Шелухін та багато інших. Проте такі наукові доробки стосувались, як правило, суб'єктного складу окремих різновидів договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг, а загальне поняття та законодавчі вимоги до перевізника як суб'єкта договірних зобов'язань з надання транспортних послуг не було досліджено належним чином. Тому зазначена тематика є цікавою як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Метою дослідження є формулювання поняття та визначення законодавчих вимог до перевізника як суб'єкта договірних зобов'язань з надання транспортних послуг відповідно до норм міжнародного та національного законодавства України, розмежування поняття перевізника з іншими найбільш близькими за змістом поняттями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У національному законодавстві України різного рівня закріплено більше сорока визначень понять перевізника [1]. Спершу звернемо увагу на дефініції, сформульовані в міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Україною. Так, відповідно до Афіньської конвенції про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р., «перевізник» означає особу, якою або від імені якої укладено договір перевезення, незалежно від того, чи здійснює фактично перевезення він сам чи перевізник, який його замінює [2]. В Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення

пасажирів і багажу 1973 р. під перевізником потрібно розуміти будь-яку особу, яка як професійний перевізник, але діє по-іншому, ніж особа, яка експлуатує таксі, чи особа, що надає в найм транспортні засоби з водієм, зобов'язується з метою виконання індивідуального або колективного договору перевезення перевезти одну або кілька осіб і – у відповідних випадках – їхній багаж, незалежно від того, сама вона виконує це перевезення чи ні [3]. В Конвенції про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу 1997 р. під перевізником запропоновано розуміти юридичну або фізичну особу, яка здійснює міжнародні перевезення пасажирів і багажу та зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності згідно із законодавством держави місцезнаходження [4].

У більшості двосторонніх міжнародних договорів щодо перевезення, підписаних Україною, під перевізником розуміється компетентна особа відповідно до законодавства обох держав, яка має «ліцензію», «повноваження» на здійснення відповідного виду перевезення. Так закріплено в Угоді між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про міжнародне автомобільне сполучення від 17 грудня 1992 р. [5] та Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 04 листопада 2016 р. [6].

Значна кількість дефініцій поняття перевізника міститься в законах України. Проте переважно такі визначення зроблені з урахуванням особливостей сфери застосування кодифікованого акта чи закону. Так, відповідно до ст. 1 Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 р. авіаційний перевізник (авіаперевізник) – суб'єкт господарювання, що надає послуги з перевезення пасажирів, вантажу, пошти повітряним транспортом. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» від 05 квітня 2001 р. автомобільний перевізник – фізична або юридична особа, яка здійснює на комерційній основі чи за власний кошт перевезення пасажирів чи (та) вантажів транспортними засобами. Крім того, закон закріплює поняття автомобільного самозайнятого перевізника, під яким запропоновано розуміти фізичну особу – суб'єкта господарювання, яка здійснює на комерційній основі чи за власний кошт перевезення пасажирів на таксі без застосування праці найманих водіїв. У Законі України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06 квітня 2000 р. перевізник небезпечного вантажу – юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка здійснює перевезення небезпечного вантажу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прикордонний контроль» від 05 листопада 2009 р. перевізник – будь-яка фізична або юридична особа, яка здійснює на комерційній основі чи за власний кошт діяльність із перевезення пасажирів чи (та) вантажів через державний кордон.

Дефініція перевізника закріплюється також у звичаях ділового обороту. Так, відповідно до Офіційних правил тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, далі – ІНКОТЕРМС) 2010 р. під перевізником розуміють будь-яку особу, яка за договором перевезення зобов'язується виконати або забезпечити виконання перевезення залізницею чи автомобільним шляхом, морем, повітрям, внутрішніми (судноплавними) шляхами, або сполучаючи ці способи.

Залежно від виду договору перевезення та сфери його застосування перевізник може мати різну назву – перевізник, авіаперевізник, автомобільний перевізник, залізниця, судовласник, власник судна, фрахтувальник, оператор рейсу тощо. Варто зазначити, що єдиного поняття перевізника немає навіть у сфері регулювання перевезень одним видом транспорту. Це чітко простежується під час з'ясування поняття перевізника повітряним транспортом (авіаперевізника). Так, найбільш загальна дефініція закріплюється у Повітряному кодексі України (зазначено вище). Інші поняття авіаційного перевізника закріплені в підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, відповідно до п. 6 Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» від 26 листопада 2018 р. авіаційний перевізник (далі – авіаперевізник) – суб'єкт господарювання, який надає послуги з перевезення пасажирів повітряним транспортом: український авіаперевізник – на підставі ліцензії, а також сертифіката експлуатанта, виданого Державіаслужбою; іноземний авіаперевізник – на підставі відповідного документа компетентного органу іншої країни, який відповідає положенням міжнародних договорів, що є обов'язковими для України. Тоді як згідно з п. 3.8 наказу Міністерства транспорту України «Про організацію повітряних перевезень літерними та підконтрольними рейсами» від 24 грудня 1996 р. авіаційний перевізник – експлуатант, що здійснює авіаційні перевезення. Безумовно, поняття перевізника щодо одного і того самого виду транспорту повинно бути єдиним та однозначним.

Поняття перевізника міститься також в інших багаточисленних підзаконних нормативно-правових актах. Серед такої їхньої кількості важко знайти єдиний підхід законодавця до формулювання досліджуваного поняття. Переважною визначення сформульовано таким чином, що в ньому зазначається, що пере-

візником може бути певний суб'єкт («фізична чи юридична особа», «суб'єкт господарювання» або уповноважений суб'єкт, наприклад ПАТ «Укрзалізниця»), який «здійснює перевезення» або «надає послуги з перевезення». Усі багаточисленні дефініції перевізника у підзаконних нормативно-правових актах умовно можна поділити на дві групи. Критерієм такого поділу є розставлення законодавцем акцентів у самому понятті. Так, в одних визначеннях зосереджується увага на те, який об'єкт перевозиться (п. 2. 19 Правил ядерної та радіаційної безпеки при перевезенні радіоактивних матеріалів (ПБПРМ-2006), затверджених наказом Державного комітету ядерного регулювання України 30 серпня 2006 р. № 132; п. 1.2 Правил експлуатації власних вантажних вагонів, затверджених наказом Міністерства інфраструктури України від 29 січня 2015 р. № 17). В інших – зазначається і об'єкт перевезення, і вид транспорту (п. 1 Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 14 жовтня 1997 р. № 363; п. 1.2. Порядку розроблення та затвердження паспорта автобусного маршруту, затвердженого наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 07 травня 2010 р. № 278; п. 1.7 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 р. № 1196).

Така різноманітність законодавчих підходів свідчить про необхідність виявлення основних ознак перевізника як сторони договору перевезення. По-перше, перевізник є суб'єктом договірних зобов'язань з надання транспортних послуг, який бере на себе зобов'язання надати транспортну послугу. По-друге, перевізником може бути фізична або юридична особа, яка на підставі права власності чи інших законних підставах володіє транспортним засобом (транспортними засобами) та здійснює його експлуатацію. Ще Г. Ф. Шершеневич серед характерних ознак договору перевезення визначав обставину, відповідно до якої перевезення здійснюється перевізником власними засобами, які йому належать на праві власності або відповідно до найму [7, с. 212–213]. По-третє, для надання окремих видів транспортних послуг повинна бути отримана ліцензія на здійснення перевезення, тобто внесений запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Таким чином, перевізником є фізична або юридична особа, яка уклала договір перевезення, має у власності або на інших законних підставах транспортні засоби і зобов'язується надати транспортну послугу відповідно до отриманої ліцензії, якщо здійснення такого виду перевезення вимагає її отримання [8, с. 180].

Надання окремих транспортних послуг належить до видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 р. до видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, належать: перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів річковим, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; перевезення, ввезення на територію України, вивезення з території України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України (п. 22, 24 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»). Як вдало зазначають з цього приводу О. Д. Крупчан та В. Г. Перепелюк, у загальносуспільних інтересах закон забороняє здійснення без ліцензії тих видів діяльності, які несуть потенційну загрозу життю та здоров'ю громадян, навколишньому середовищу, безпеці держави [9, с. 22].

Окрім поняття «перевізник», у законодавстві України закріплено поняття «національний перевізник». Така назва не вказує на організаційно-правову форму чи вид власності залежно від суб'єкта. На сьогодні закріплюється поняття «національного автомобільного перевізника» та «національного перевізника для морських і річкових судноплавних компаній». У законодавстві України також закріплювалось поняття «національного повітряного перевізника», проте на сьогодні відповідне Положення втратило чинність [10], тому не є актуальним. Вимоги до національного перевізника та його статус визначається відповідною постановою Кабінету Міністрів України. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. статус національного автомобільного перевізника надано закритому акціонерному товариству «Київська виробнича компанія «РАПД». У сфері річкового та морського транспорту статус національного перевізника наданий ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» та судноплавній компанії «Укрферрі» (наказ Міністерства транспорту України Про надання судноплавній компанії «Укрферрі» статусу національного перевізника від 26 квітня 2002 р. № 284). Такий статус зобов'язує забезпечити першочергове виконання державного замовлення. Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про національного опе-

ратора поштового зв'язку» від 10 січня 2002 р. виконання функцій національного оператора поштового зв'язку покладено на публічне акціонерне товариство «Укрпошта».

Від перевізника як сторони договору перевезення варто відізнати фактичного перевізника, поняття якого введено до правової термінології ще у 60-х роках ХХ ст. у міжнародних нормативно-правових актах. Так, Конвенція, додаткова до Варшавської конвенції, для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, які здійснюються особами, що не є перевізниками за договором від 18 вересня 1961 р. [11], запровадила поняття «фактичного перевізника» як особи, яка не є перевізником за договором, але уповноважена ним здійснювати всю або частину перевезення, яке підпадає під дію Варшавської конвенції 1929 р. або Гаазького протоколу 1955 р. Дещо інше поняття закріплено в Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, укладеної 28 травня 1999 р. в м. Монреалі (Монреальська конвенція) [12]. Відповідно до ст. 39 зазначеної конвенції фактичним перевізником є авіакомпанія, яка надає літак на певній правовій підставі. Оскільки зазначені конвенції стосуються однієї сфери правового регулювання – повітряних перевезень, на практиці під час вирішення спірних питань судові інстанції, як правило, посилаються на обидва міжнародні нормативно-правові акти. Прикладом цього є Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 15 травня 2018 р. у справі № 761/18854/14-ц [13].

Поняття «фактичний перевізник» закріплюється також у міжнародних нормативно-правових актах, які регулюють перевезення іншими видами транспорту [14; 15] і його ведення пов'язано передусім із з'ясуванням питання меж відповідальності перевізника як сторони договору. В тих випадках, коли здійснення всього перевезення або його частини доручено фактичному перевізнику, перевізник залишається відповідальним за все перевезення. Перевізник несе відповідальність за дії і упушення фактичного перевізника та його службовців і агентів, які діяли в межах своїх службових обов'язків.

Принагідно варто навести справу *Sibley v. City Service Transit Co.*, де відповідачем у справі виступив власник автобуса, який в зимову ніч пересадив пасажирів зламаного автобуса в інший автобус. Проте через неухважність на дорозі водій іншого автобуса з'їхав з дороги. Суд поклав тягар відповідальності на водія першого автобуса [16].

Поняття фактичного перевізника закріплюється також у національному законодавстві, наприклад у наказі Міністерства транспорту та зв'язку України та Державної авіаційної адміністрації «Про впровадження електронних перевізних документів» від 20 січня 2009 р. В окремих дефініціях поняття перевізника та фактичного перевізника поєднуються в одному визначенні, як це зроблено в Авіаційних правилах України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» від 26 листопада 2018 р. До поняття «перевізник» віднесено агентів, працівників, представників і підрядників перевізника. Таке формулювання надає можливість віднести до поняття «перевізник», яке передусім розуміється як сторона договору перевезення, надто широке коло суб'єктів, що може спричинити неправильне тлумачення та застосування на практиці. Тому пропонуємо внести зміни до вказаного підзаконного нормативно-правового акта та вилучити із дефініції «авіаційний перевізник, що провадить діяльність», останнє речення.

Як зазначає І. Діковська, «у наведених нормах фактичний перевізник ототожнюється з перевізником за договором. Між тим, функції цих осіб не співпадають. Протягом усього перевезення вони залишаються самостійними його учасниками» [17, с. 25]. Це підтверджується п. 17.2 Правил повітряних перевезень вантажів, затверджених наказом Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14 березня 2006 р., та п. 2 розд. XXIV Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу. Так, зазначені норми, визначаючи межі відповідальності перевізників, встановлюють, що перевізник за договором підпадає під дію відповідних правил щодо всього перевезення, фактичний перевізник – лише щодо того перевезення, яке він здійснює.

Наявність «фактичного перевізника» як учасника в договірних відносинах з надання транспортних послуг виправдана світовою практикою. Проте для договорів перевезення як одного із різновидів договорів про надання послуг наявність фактичного перевізника, який «де-юре» не є стороною договору, але «де-факто» надає транспортні послуги, швидше за все, є винятком із загального правила. Адже відповідно до ч. 1 ст. 901 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. виконавець повинен надати послугу особисто. І лише як виняток у випадках, встановлених договором про надання послуг, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору (ч. 2 ст. 901 ЦК України). Така норма відповідає загальним положенням про виконання обов'язку боржника іншою особою, відповідно до яких виконання обов'язку може бути покладене боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання

особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою (ч.1 ст. 528 ЦК України). Таким чином, із аналізу норм ЦК України випливає, що перевізник може передати виконання договору перевезення фактичному перевізнику лише у випадках, коли це буде встановлено в змісті самого договору.

Юридичне оформлення можливості виконання договору фактичним перевізником може відбуватись по-різному. «Фактичний перевізник» може бути зазначений як третя сторона договору. В такому випадку він набуває юридичного статусу перевізника. Якщо ж фактичний перевізник не включений як третя сторона договору, між юридичним і фактичним перевізником має бути укладений відповідний цивільно-правовий договір на виконання зобов'язань з надання транспортних послуг. Це можуть бути різні договори. Так, у сфері повітряних перевезень договори між перевізниками «відомі як угоди про «спільне використання кодів» (codesharing), перевезення за угодою «інтерлайн» (interline) (п. 1 розд. XXI Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу, п. 1 розд. 14 Правил повітряних перевезень вантажів). Аналіз норм законодавства свідчить, що між юридичним та фактичним перевізником (перевізниками) можуть укладатися договори чартеру (фрахтування) (п. 3 Правил повітряних перевезень вантажів).

Окрім поняття фактичного перевізника, існує поняття послідовного перевізника, який, на відміну від фактичного, виступає стороною договору перевезення. Відповідно до п. 3 ст. 1 Монреальської Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 р. «перевезення, яке повинно бути здійснене декількома послідовними повітряними перевізниками, утворює, з точки зору застосування цієї Конвенції, єдине перевезення, якщо воно розглядалося сторонами як одна операція, незалежно від того, чи була вона оформлена у вигляді одного договору чи декількох договорів, і вона не втрачає свого міжнародного характеру виключно в силу того, що один або кілька договорів повинні бути виконані повністю на території однієї й тієї ж держави» [12].

Як зазначається в рішенні Шевченківського районного суду м. Києва від 03 серпня 2018 р. у справі № 761/12849/18, «згідно зі ст. 36 Конвенції у випадку перевезень, що підпадають під визначення п. 3 ст. 1 та здійснюються кількома послідовними перевізниками, на кожного перевізника, який приймає пасажирів, багаж або вантаж, поширюється дія норм, установлених цією Конвенцією, і він розглядається як одна зі сторін у договорі перевезення (курсив наш – І. Л.-К.), оскільки цей договір стосується частини перевезення, яка здійснюється під його наглядом» [18].

Такі норми Конвенції відображені у національному законодавстві і закріплені у розд. XXII Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу та розд. 15 Правил повітряних перевезень вантажів. У законодавстві України також уточнюється, що перевезення пасажирів і багажу послідовними перевізниками повинно бути оформлено складеним квитком, а перевезення вантажу – однією чи кількома авіавантажними накладними.

Для визначення статусу послідовного перевізника важливим питанням є з'ясування меж відповідальності кожного з послідовних перевізників. Як правило, в процесі перевезення кожен із перевізників відповідальний за ту частину перевезення, яку він здійснював, хоча в договорі можуть бути передбачені спеціальні умови, коли перший перевізник бере на себе відповідальність за весь шлях перевезення. Якщо йдеться про перевезення багажу чи товарів (вантажу), відправник може порушити справу проти першого перевізника, а одержувач, який має право на отримання, – проти останнього, і той, і інший можуть звернутися з позовом до одного з послідовних перевізників, який здійснював перевезення, протягом якого виникло порушення. Ці перевізники будуть нести солідарну відповідальність перед відправником і одержувачем.

Поряд з поняттям «фактичний перевізник» Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р. закріплює поняття «замінюючий перевізник», який означає особу, іншу ніж перевізник, яка, будучи власником, фрахтувальником чи оператором судна, фактично здійснює все перевезення чи його частину (п. б) ст. 1). Аналіз визначення свідчить, що тут йдеться про особу, яка фактично здійснює перевезення, тобто за своїм змістом поняття «замінюючого перевізника» збігається з поняттям «фактичного перевізника». Підтвердженням цього є норма ст. 4 Конвенції, яка закріплює загальні положення, аналогічні до правового статусу фактичного перевізника в інших актах. Очевидно, до одного і того самого поняття варто застосовувати одну і ту саму термінологію. Оскільки усі зазначені міжнародні нормативно-правові акти розміщені на сайті Верховної Ради України в розділі «Законодавство України» як національні джерела правового регулювання, термінологія, яка застосовується в офіційних перекладах на українську мову щодо аналогічних понять, повинна бути єдиною.

Висновки. У законодавстві України немає єдиного підходу до формулювання поняття перевізника. Багаточисленні легальні визначення досліджуваного поняття можна класифікувати на дві групи: 1) в змісті яких акцентується увага на об'єкті перевезення; 2) в змісті яких зазначається об'єкт перевезення та вид транспорту. Поняття перевізника відрізняються також залежно від різновиду договору перевезення.

Така різноманітність визначень щодо одного і того самого поняття не сприяє формуванню стійкої юридичної термінології у сфері надання транспортних послуг. Тому пропонуємо закріпити на законодавчому рівні модельне визначення поняття перевізника: «Перевізником є фізична або юридична особа, яка уклала договір перевезення, має у власності або на інших законних підставах транспортні засоби і зобов'язується надати транспортну послугу відповідно до отриманої ліцензії, якщо здійснення такого виду перевезення вимагає її отримання».

Основними вимогами до перевізника як суб'єкта договірних зобов'язань з надання транспортних послуг є наступні: 1) це сторона договору перевезення, яка зобов'язується надати транспортну послугу на оплатних договірних засадах; 2) це особа, яка на підставі права власності чи інших законних підставах володіє транспортним засобом та здійснює його експлуатацію; 3) отримання ліцензії, якщо здійснення такого виду перевезення вимагає її отримання.

На підставі проведеного вище дослідження розмежовано поняття перевізника з іншими найбільш близькими за змістом поняттями: національний перевізник, фактичний перевізник, послідовний перевізник, замінюючий перевізник. Так, за змістовим навантаженням понять «фактичний перевізник» та «замінюючий перевізник» є тотожним. Введення поняття фактичного перевізника пов'язано із визначенням межі відповідальності перевізника як сторони договору. В тих випадках, коли здійснення всього перевезення або його частини доручено фактичному перевізнику, перевізник за договором залишається відповідальним за все перевезення. Перевізник може передати виконання договору перевезення фактичному перевізнику лише у випадках, коли це буде встановлено в змісті договору перевезення. Послідовний перевізник, на відміну від фактичного, виступає стороною договору перевезення і, як правило, несе відповідальність за ту частину перевезення, яку він здійснював.

Список використаних джерел

1. Термін «перевізник». Законодавство України. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/term/20174/sp?sp=:max25> (дата звернення: 01.09.2018).
2. Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 61. С. 72. Ст. 2436.
3. Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу 1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_845 (дата звернення: 01.09.2018).
4. Конвенція про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу 1997 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_034 (дата звернення: 01.09.2018).
5. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про міжнародне автомобільне сполучення від 17 грудня 1992 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_008 (дата звернення: 01.09.2018).
6. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 04 листопада 2016 р. Офіційний вісник України. 2018. № 79, 88. С. 398. Ст. 2650.
7. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права. Москва : СПАРК, 1994. 335 с.
8. Лукашевич-Крутник І. С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2019. 474 с.
9. Крупчан О. Д., Перепелюк В. Г. Адміністративні процедури на захисті приватних прав осіб : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 207 с.
10. Положення про національного повітряного перевізника : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1996 р. № 1397. *Урядовий кур'єр*. 1997. д 11 січня 1997 р.
11. Конвенция, дополнительная к Варшавской конвенции, для унификации некоторых правил, касающихся международных воздушных перевозок, осуществляемых лицами, не являющимися перевозчиками по договору от 18 сентября 1961 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_130 (дата звернення: 01.02.2018).
12. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 33. С. 169. Ст. 1163.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 15 травня 2018 р. у справі № 761/18854/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74506058> (дата звернення: 01.10.2018).
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй о морської перевозке грузов (Гамбург, 31 марта 1978 года). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_391 (дата звернення: 01.10.2018).
15. Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами від 22 червня 2001 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_998 (дата звернення: 01.10.2018).
16. Sibley v. City service transit Co. 2 N.J. 458 (1949) / The Supreme Court of New Jersey. URL: <https://www.leagle.com/decision/19494602nj4581405> (дата звернення: 01.10.2018).
17. Діковська І. Поняття фактичного перевізника. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 82. С. 25–28.
18. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 03 серпня 2018 р. у справі № 761/12849/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75787599> (дата звернення: 01.02.2018).

References

1. *Termin «pereviznyk»: oficijnyj portal Verhovnoyi Rady Ukrainy [The term «carrier»: official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/term/20174/sp?sp=:max25> [in Ukrainian].
2. Afinska konvenciya pro perevezennya morem pasazhyriv ta yix bagazhu [Athens Convention relating to the Carriage of Passengers and their Luggage by Sea]. (1974). *Ofitsiini visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 61, 72 [in Ukrainian].
3. *Konvenciya pro dogovir mizhnarodnogo avtomobil'nogo perevezennya pasazhy`riv i bagazhu [Convention on the Contract for the International Carriage of Passengers and Luggage by Ukraine, 61, Road]* (1973, March 1). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_845 [in Ukrainian].
4. *Konvenciya pro mizhnarodni avtomobil`ni perevezennya pasazhy`riv i bagazhu [Convention relating the International Carriage of Passengers and Luggage by Road]* (1997). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_034 [in Ukrainian].
5. *Uгода mizh Uryadom Ukrainy i Uryadom Respubliki Biorus` pro mizhnarodne avtomobilne spoluchennya [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Belarus on International Road Transport]* (1992, December 17). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_008 [in Ukrainian].
6. *Uгода mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy` ta Uryadom Turecz`koyi Respubliki` pro mizhnarodni kombinovani perevezennya [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Turkey on international combined transport]* (2016, November 4). *Ofitsiini visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 79, 88, 398 [in Ukrainian].
7. Shershenevich, G. F. (1994). *Uchebnik tovgovogo prava [Textbook of commercial law]*. Moskva: SPARK [in Russian].
8. Lukasevych-Krutnyk, I. S. (2019). *Teoretychni zasady pravovogo reguluvannya dogovirnykh vidnosyn z nadannya transportnykh poslug u cyvilnomu pravi Ukrainy [Theoretical principles of legal regulation of contractual relations on the provision of transport services in civil law of Ukraine]*. Ternopil: FOPPalyany`cya V. A. [in Ukrainian].
9. Krupchan, O. D., Perelyuk, V. G. (2019). *Administratyvni procedury na zaxysti pryvatnykh prav osib [Administrative procedures for the protection of private rights of individuals]*. Kyiv: NDI pryvatnogo prava i pidpryyemnyctva imeni akademika F. G. Burchaka NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
10. *Polozhennya pro nacionalnogo povitryanogo pereviznyka: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lystopada 1996 r. № 1397 [Regulations on the national air carrier: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 15, 1996 № 1397]*. (1996, November 15). *Uriadovi kuryer – Government courier* 1997, 11 Januay. [in Ukrainian].
11. *Konventsiya, dopolnitelnaya k Varshavskoy konventsii, dlya unifikatsii nekotoryih pravil, kasayuschihsia mezhdunarodnyih vozdushnyih perevozok, osuschestvlyаемыh litsami, ne yavlyayuschimisya perevozchikami po dogovoru [Convention supplementary to the Warsaw Convention for the unification of certain rules concerning international carriage by air carried out by other persons than carriers under the contract]*. (1961, September 18). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_130 [in Russian].

12. *Konvenciya pro unifikaciyu deyakyx pravyl mizhnarodnykh povitryanykh perevezhen [Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air]*. (1999, 28 May). *Oficijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 33, 169 [in Ukrainian].
13. *Postanova Velykoyi Palaty Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 15 travnya 2018 r. u spravi # 761/18854/14-cz [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine of May 15, 2018 in the case № 761/18854/14-ts]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74506058> [in Ukrainian].
14. *Konventsiya Organizatsii Obedinennyih Natsiy o morskoy perevozke грузов ot [United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea]*. (1978, 31 March). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_391 [in Russian].
15. *Budapeshtska konvenciya pro dogovir perevezennya vantazhiv vnutrishnimy vodnymy shlyaxamy [Budapest Convention on the Contract for the Carriage of Goods by Inland Waterways]* (2001, 22 June). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_998 [in Ukrainian].
16. *Sibley v. City service transit Co. 2 N.J. 458 (1949) / The Supreme Court of New Jersey*. Retrieved from <https://www.leagle.com/decision/19494602nj4581405> [in English].
17. Dikovska, I. (2010). *Ponyattya faktychnogo pereviznyka [The concept of the actual carrier]*. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 82, 25–28 [in Ukrainian].
18. *Rishennya Shevchenkivsk`kogo rajonnogo sudu m. Ky`yeva vid 03 serpnya 2018 r. u spravi № 761/12849/18 [Judgment of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv of August 3, 2018 in the case № 761/12849/18]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75787599> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

Наталія Марценко,
кандидат юридичних наук (PhD),
доцент кафедри міжнародного
права та міграційної політики юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

Христина Кучарська,
студентка IV курсу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПЕРСПЕКТИВИ ВИЗНАННЯ НОВИХ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (ПРАВОВІДНОСИН)

Проаналізовано поняття, сутність та елементи «правосуб'єктності» у цивільному праві України та деяких зарубіжних країн. Досліджено особливості визначення місця штучного інтелекту та роботів у праві різних країн. Розглянуто питання можливості визнання штучного інтелекту та робота об'єктом цивільних прав (правовідносин). Обстоюється позиція щодо недоцільності розуміння штучного інтелекту та робота як суб'єкта цивільних прав, натомість запропоновано розуміти штучний інтелект як об'єкт. Окрім того, обґрунтовується недоцільність визнання правосуб'єктності окремих тварин. Наголошується на необхідності посилення правових гарантій безпечного життя людини з огляду на можливий негативний вплив сучасних технологій.

Ключові слова: правосуб'єктність, цивільні правовідносини, штучний інтелект, робот, суб'єкт цивільних прав, об'єкт цивільних прав, електронна особа.

Марценко Н., Кучарська Х.

Перспективы признания новых субъектов гражданских прав (правоотношений)

Проанализированы понятие, сущность и элементы «правосубъектности» в гражданском праве Украины и некоторых зарубежных стран. Исследованы особенности определения искусственного интеллекта и роботов в праве разных стран. Рассмотрены вопросы возможности признания искусственного интеллекта и работа объектом гражданских прав (правоотношений). Отстаивается позиция о нецелесообразности понимания искусственного интеллекта и работа как субъекта гражданских прав, вместо того, предложено понимать искусственный интеллект как объект. Кроме того, обосновывается нецелесообразность признание правосубъектности отдельных животных. Отмечается необходимость усиления правовых гарантий безопасной жизни человека, учитывая возможное негативное влияние современных технологий.

Ключевые слова: правосубъектность, гражданские правоотношения, искусственный интеллект, робот, субъект гражданских прав, объект гражданских прав, электронная лицо.

Martsenko N., Kucharska H.

Prospects for the recognition of new subjects of civil rights (legal relations)

Relevance of the research topic. The chosen topic is relevant in view of the transformations that are taking place in the modern world and are primarily related to digitalization and active implementation of information technology and artificial intelligence in almost all spheres of human life and society. Moreover, attempts to quickly regulate the use of artificial intelligence at the level of recognition of its legal personality are risky and change the established approaches to the very understanding of civil relations. Therefore, the chosen topic has a social demand of society and does not call into question the feasibility of the study.

The purpose of this study is to analyze the composition of civil law and to explore the features of legal personality, which is inherent in the subjects of civil rights. At the same time, it will help to choose and justify one or another way of legal regulation that can be applied to artificial intelligence and robotics.

Results of the research. The article analyzes the concept, essence and elements of «legal personality» in the civil

law of Ukraine and some foreign countries. Peculiarities of determining the place of artificial intelligence and robots in the law of different countries are studied. The possibility of recognizing artificial intelligence and robots as an object of civil rights (legal relations) is considered. The position on the inexpediency of understanding artificial intelligence and robots as a subject of civil rights is defended, instead, it is proposed to understand artificial intelligence as an object. In addition, the inexpediency of recognizing the legal personality of individual animals is substantiated. Emphasis is placed on the need to strengthen legal guarantees of safe human life given the possible negative impact of modern technology.

Keywords: legal personality, civil legal relations, artificial intelligence, robot, subject of civil rights, object of civil rights, electronic person.

Постановка проблеми. З кожним роком наше життя стає все більш динамічним. Розвиток передових технологій змінює формат цивільно-правових відносин у їх класичному розумінні (до яких звикли юристи або прості громадяни). Сьогодні для нас нормою є використання технологій штучного інтелекту для оцінювання ризиків кредитування, впровадження їх у судах, юридичних відділах великих компаній, органах державної влади та управління, на виробництвах, для укладення розумних контрактів і, зрештою, у наших домівках (в процесі використання технологій розумних будинків). Ми навіть не замислюємося над тим, що практично кожного дня використовуємо ті чи інші програми штучного інтелекту. Наприклад, спам-фільтри на електронній пошті, розпізнавання обличчя, рекомендації щодо пошуку, розумні особисті асистенти (Siri), додатки для спільного користування (Uber) та ін.

Такі зміни є позитивними, оскільки сучасні технології мають спростити життя людини, допомогти їй у роботі або в доступі до державних послуг. Однак вони супроводжуються низкою невідомих юридичній доктрині процесів, котрі потребують детального вивчення. Так значні зміни та перетворення у політичному, економічному та суспільному житті ХХ ст. призвели до необхідності реформування та подальшого дослідження цивільних прав та правовідносин, перегляду уже усталених поглядів та концепцій у доктрині цивільного права. Дослідження трансформації характеру та особливостей цивільних правовідносин в умовах активного розвитку інформаційних технологій та штучного інтелекту є одним з найскладніших питань теорії цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній доктрині права питання щодо суб'єктів права, правосуб'єктності є достатньо дослідженим. В межах дослідження заслуговують на увагу публікації таких науковців, як Є. О. Харитонов, О. В. Дзера, Н. Б. Новицька, М. Саградян, О. В. Кохановська, О. Е. Радутний та інші. Однак на сьогодні не вирішеними залишаються питання правового режиму штучного інтелекту та його місця у цивільному праві. Відкритим залишається питання: штучний інтелект та роботи є суб'єктами чи об'єктами права? Наскільки доцільно та водночас ризиковано є надання їм правосуб'єктності? Тому, **метою дослідження** є аналіз правової сторони даного питання задля забезпечення належного правової охорони насамперед прав людини й обґрунтування раціонального режиму використання штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, цивільні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного права майнові й особисті немайнові відносини, засновані на вільному волевиявленні, майновій відокремленості, юридично рівних учасниках, що є носіями суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу [13]. Такі правовідносини складаються з трьох необхідних елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту.

Відповідно до законодавства України, до суб'єктів цивільних правовідносин належать фізичні і юридичні особи, держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави. Суб'єктами права за законодавством більшості зарубіжних країн є фізичні особи та організації, об'єднання громадян, юридичні особи.

Найбільш активними суб'єктами цивільних прав є фізичні та юридичні особи. Людина деякою мірою є особливим суб'єктом цивільних прав і можливість її бути учасником цивільних правовідносин регламентується та охороняється нормами не тільки приватного, а й публічного права. Так згідно з нормами статті 6 Загальної декларації прав людини, «кожна людина має право на визнання її правосуб'єктності» [5], як передумови для участі в цивільних правовідносинах.

Цікаво, що згідно з поширеною теорією правосуб'єктності у США та Великобританії, реальними суб'єктами правовідносин є єдино можливі носії правосуб'єктності фізичні особи, громадяни, а такий, що базується на ній, принцип незалежного від її членів існування юридичної особи, став одним з основних у праві корпорацій цих країн [9].

Отож, для можливості реалізації своїх прав суб'єкти цивільних правовідносин повинні володіти правосуб'єктністю. «Правосуб'єктність – це передбачена нормами права можливість бути учасником правовідносин. Вона являє собою складну юридичну властивість, яка складається з таких елементів: правоздатності, дієздатності, деліктоздатності» [14].

Будучи достатньо детально дослідженим, поняття правосуб'єктності є дискусійним у доктрині вітчизняного та зарубіжного приватного права. Найбільш принципові відмінності розуміння елементів правосуб'єктності традиційно виявляються між поглядами цивілістів Німеччини та Франції. В німецькій доктрині майже одноставно правосуб'єктність ототожнюється із правоздатністю. У французькій цивільно-правовій доктрині правосуб'єктність розуміється як така, що складається із правоздатності та дієздатності одночасно. Французькі юристи розрізняють не стільки право та дієздатність у межах одного стану, скільки окремі види самих станів. Налічуючи різну кількість станів, вони дотримуються одноставної думки, що *saracité* (стан) – це здатність як мати права та обов'язки, так і здійснювати їх [9].

Ключовим елементом для визначення правосуб'єктності є правоздатність, під якою розуміють здатність особи бути носієм цивільних прав і обов'язків. У законодавстві зарубіжних країн закріплено принцип рівності цивільної правоздатності. Так, у ст. 8 Цивільного кодексу Франції закріплюються положення, що будь-який француз користується цивільними правами. Цивільний кодекс Швейцарії (ст. 11) встановлює, що правоздатністю володіє кожен громадянин. Виникнення правоздатності у фізичної особи пов'язується з народженням, а припиняється з її смертю або оголошення померлою. Водночас у всіх зарубіжних країнах охороняються права ще ненародженої дитини [11].

Під цивільною дієздатністю фізичної особи розуміють її здатність своїми діями набувати цивільні права та обов'язки. Обсяг дієздатності пов'язується з досягненням певного віку та розумовим станом особи. Спільним у законодавстві всіх країн є те, що цей обсяг пов'язується з досягненням повноліття, але в різних країнах вік повноліття є неоднаковим. Так, у Франції, ФРН, Англії повноліття настає після 18 років, у Швейцарії – після 20 років, у США в різних штатах повноліття настає у віці від 18 до 21 року. З різних позицій у законодавстві зарубіжних країн декларується обсяг дієздатності неповнолітніх. У багатьох країнах відомий інститут емансипації, тобто за рішенням суду неповнолітній може мати дієздатність у повному обсязі [10].

Таким чином, щоб бути суб'єктом цивільних прав, потрібно володіти достатньою правосуб'єктністю, яку має фізична та юридична особа. Правосуб'єктність є передумовою для вступу в цивільні правовідносини і дає змогу фізичній чи юридичній особі набувати для себе цивільні права та обов'язки, нести відповідальність за правові наслідки таких дій. У цивільних правовідносинах кожна фізична та юридична особи є повністю незалежними, відокремленими від інших подібних суб'єктів [10].

На відміну від суб'єкта, об'єктом цивільного правовідношення виступає те, що втілюється в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [6].

Відповідно до ст. 117 ЦК України до об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать: речі (в тому числі цінні папери); інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки; результати робіт, послуги; результати інтелектуальної та духовної діяльності; інформація; інші матеріальні і нематеріальні блага.

Законодавство різних країн виокремлює поняття речей як головного об'єкта цивільних правовідносин, зокрема: «речами в сенсі закону є лише тілесні предмети (парагр. 90 Цивільного уложення Німеччини); «речові об'єкти, які можуть перебувати в людському володінні» (ст. 2 кн. 3 ЦК Нідерландів); «матеріальні предмети, що мають просторові межі» (Модельний закон «Про право власності та його захист»); «речі вважаються тільки фізичні об'єкти» (п. 1 ст. 135 ЦК Азербайджанської Республіки); «речами визнаються всі предмети, які можуть бути індивідуальною та колективною належністю, і майнові права». Предметами визнаються матеріальні об'єкти, щодо яких можуть бути цивільні права й обов'язки (ст. 284 ЦК Республіки Молдова); реччю у правовому сенсі називається все, що є відмінним від особи і служить для використання людьми (пара. 285 Загального цивільного кодексу Австрії) [15].

Однак в умовах глобалізації, діджиталізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій все більше держав вводять правові новели, які дають змогу зовсім по-іншому розглядати співвідношення таких правових категорій як суб'єкт та об'єкт права. Застосування роботів у різних сферах життєдіяльності людини не як інструмент, а як окремий повноправний суб'єкт, абсолютно змінює усталені погляди на правосуб'єктність. В результаті таких рішень з'являються нові суб'єкти права, наприклад дельфіни у Індії [17] або штучний інтелект і роботи у праві ЄС, які розуміються як «електронна особа» [2]. Фактично, роз-

ширюється зміст критеріїв визнання правосуб'єктності, де інтелектуальні здібності посідають провідну роль [18].

Однак, залишаючись до кінця не вивченим у науці на загальнотеоретичному рівні, питання правового регулювання використання штучного інтелекту та робототехніки вирішується достатньо повільно навіть у тих країнах світу, які найбільш активно використовують ці технології (Китай, США, Німеччина, Великобританія тощо).

Швидке зростання систем штучного інтелекту, що простежується з кожним роком, дійсно може виявитися благом для різних галузей (охорона здоров'я, освіта, глобальна логістика та транспорт). Тому, зважаючи на позитивні тенденції застосування штучного інтелекту, постало питання розширення кола суб'єктів цивільного права, яке особливо цікаво простежується у Резолюції Європейського Парламенту 2015/2103(INL), положення якої передбачають специфічний правовий статус для розумних роботів.

Відповідно до положень Резолюції, особливим правовим статусом може бути наділена «електронна особа». Фактично, йде мова про присвоєння правового статусу розумним роботам, які можуть самостійно встановлювати взаємозв'язки із навколишнім середовищем та змінювати свої дії відповідно до ситуації [3].

Цю Резолюцію розроблено з метою юридичного врегулювання існування геноїдів та їхньої взаємодії з громадянським суспільством. У цьому документі зафіксовані такі пропозиції:

- 1) надання нормативного визначення «розумному автономному роботу»;
- 2) розробити систему класифікації і реєстрації найбільш розвинених версій електронних осіб;
- 3) розробити нову систему звітів для компаній які використовують допомогу роботів, а також прописати окремим пунктом показники впливу робототехніки на економічні результати компаній;
- 4) створити спеціальне Європейське агентство з питань робототехніки і штучного інтелекту [2].

Прихильники визнання такої правосуб'єктності роботів як історичну аналогію наводять приклад саме конструкції юридичної особи, яка ґрунтується на концепції *Persona Ficta* та тривалий час вважалася штучною конструкцією. В цьому випадку можна не брати до уваги такі фактори, як наявність або відсутність у робота внутрішньої волі, самосвідомості та інших подібних якостей, які притаманні людині [8].

Пропозиція щодо визнання правосуб'єктності роботів отримала як схвальні, так і негативні відгуки у науці. На думку О. А. Ястребова, доцільність введення терміна «електронна особа» обумовлено перш за все специфікою принципово нового суб'єкта права. Це поняття має відобразити його сутність та правову специфіку [16]. Електронна особа може мати схожість з юридичною особою в тому сенсі, що обидві є для їхніх власників засобом досягнення певної мети та існують і створюються тільки в інтересах їхніх власників або творців. Робот, який наділений правовим статусом електронної особи, не отримує раптово прав і обов'язків, аналогічних людським, а власник робота створює юридичну фікцію, контроль над якою він здатний здійснювати [7].

Цікаво, що у жовтні 2017 р. людиноподібний робот Софія отримала статус підданої, тобто громадянки Саудівської Аравії, хоча так і не стала першим роботом, який отримав повну правосуб'єктність. Цей факт викликав безліч правових колізій і показав непристосованість внутрішнього законодавства до таких радикальних змін. Деякою мірою це пов'язано з тим, що громадянство як певний правовий зв'язок між фізичною особою і державою є вужчим за змістом від правосуб'єктності. Правосуб'єктність охоплює набагато більше, ніж правоздатність, а саме: питання дієздатності та деліктоздатності, які щодо роботів ніяким чином не врегульовані в Саудівській Аравії. Тому питання визнання правосуб'єктності роботів виявилось передчасним у праві Саудівської Аравії.

Можна припустити, що в найближчі роки штучний інтелект не зможе остаточно зрівнятися в правах із людьми та виступати як самостійний суб'єкт правовідносин [18]. Важливо, що і міжнародних актів, які б мали глобальне значення з цього приводу також не приймається, однак робиться акцент на регламентації використання штучного інтелекту та мінімізації шкідливих наслідків його застосування.

Звертаючись до ст. 2 та ст. 177 ЦК України, які містять чіткий перелік суб'єктів та об'єктів цивільних прав (правовідносин), видається, що робот та штучний інтелект за своєю природою більше тяжіє до об'єктів права, аніж до суб'єктів. Проблемним питанням залишається те, що негативні наслідки від надання роботам правового статусу досі не відомі, як і невідомі наслідки впливу на людину цих технологій через їхнє активне використання у повсякденному житті людини і суспільства.

Окрім того, доцільно було б дослідити можливість розуміння штучного інтелекту (здатного до самовідтворення) як особливий об'єкт – джерело підвищеної небезпеки. Так, відповідно до ст. 1186 джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнене-

безпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка займається цією діяльністю, та інших осіб. Видається, що застосування технологій штучного інтелекту в таких сферах, як транспорт чи медицина з урахуванням складності тих чи інших процесів, дали б змогу розуміти діяльність, пов'язану із його використанням, саме як джерело підвищеної небезпеки, а сам штучний інтелект – як об'єкт цивільних прав (правовідносин).

Тому, якщо міжнародне товариство та законодавці в окремих країнах дійдуть висновку, що робот може діяти тільки як об'єкт, його роль може бути прирівняна до майна. Однак у разі утвердження тенденції зрівняння штучного інтелекту з юридичною особою – в найближчому майбутньому може з'явитись ще один повноцінний суб'єкт цивільних правовідносин. Вирішення цього питання видається надзвичайно важливим.

Не менш складним є питання щодо надання правосуб'єктності тваринам, зокрема дельфінам. Так, уряд Індії присвоїв дельфінам статус «особистостей, що не відносяться до людського роду» [17]. Таким чином Індія стала першою країною, що визнала унікальний інтелект і самоосмислення представників водних ссавців, які вибирають самі собі унікальні імена, що становлять поєднання складних звукових сигналів.

Тенденція до посилення відповідальності за протиправні дії щодо дельфінів також відстежується в законодавстві Болгарії, де вбивство дельфінів кваліфікується, як злочин відповідно до нової поправки до Кримінального кодексу, яка передбачає до трьох років позбавлення волі і штраф у розмірі від 1000 до 10 000 левів за жорстоке поводження з цими тваринами. В Канаді під час конференції Американської Асоціації Наукового Прогресу (American Association for the Advancement of Science) було піднято питання про ухвалення «Декларації прав китоподібних: китів та дельфінів», де дельфінів наділено «правоздатністю», зокрема «кожен окремих китоподібний має право на життя», «жоден китоподібний не повинен утримуватися в полоні чи підневільному стані, не піддаватися жорстокому поводженню або бути вилученим із природного середовища», і «жоден китоподібний не є власністю будь-якої держави, корпорації, групи людей чи індивіда» [1].

Так згідно зі ст. 180 ЦК України тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на які поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Якщо припустити, що тварини володіють правоздатністю, сама їх природа не може передбачати дієздатності та деліктоздатності як невід'ємних елементів правосуб'єктності. Тому, коли мова йде про права тварин, то їх реалізація можлива тільки через власників цих тварин або інших уповноважених суб'єктів права.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати про ризик того, що людина з часом все менше матиме змогу контролювати геноїда. Якщо не вжити необхідних заходів, то є ризик, що системи штучного інтелекту і правова фіксація правосуб'єктності тварин створюватимуть загрози світовому правопорядку, усталеним нормам та принципам приватного права окремих країн та міжнародного права і самій людині. На сьогоднішньому етапі свого розвитку право повинне знайти той правовий баланс між розвитком технологій та безпекою (без перебільшення, усього людства), який гарантуватиме людині свободу волі і волевиявлення, безпеку існування, захист від можливих посягань на персональні дані, психічне та фізичне здоров'я.

Список використаних джерел

1. Declaration of Rights for Cetaceans: Whales and Dolphins. 2010. URL: <https://www.cetaceanrights.org/> (дата звернення: 12.05.2020).
2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (дата звернення: 12.05.2020).
3. Luciano Floridi On Human Dignity as a Foundation for the Right to Privacy. Philosophy & Technology. 2016. P. 308. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs13347-016-0220-8.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).
4. New robot strategy, Japan's Robot Strategy. 10/2/2015. URL: http://www.meti.go.jp/english/press/2015/pdf/0123_01b.pdf (дата звернення: 17.05.2020).
5. Загальна декларація прав людини (Відомості Верховної Ради України (ВВР), від 10.12.1948.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.05.2020).
6. Заїка Ю., Скрипник В. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. Підприємництво, господарство і право. 2017. Вип. 1. С. 240–245.

7. Бежевец А. М. Правовий статус роботів: проблеми та перспективи визначення. *Інформація і право*. 2019. Вип. 1 (28). URL: <http://ippi.org.ua/bezhevets-am-pravovii-status-robotiv-problemi-ta-perspektivi-viznachennya-st-61-67>
8. Каткова Т. Г. Закони про роботів: сучасний стан і перспективи розвитку. URL: <http://aphd.ua/publication-345> (дата звернення: 21.05.2020).
9. Козловська Л. В. Правосуб'єктність у механізмі здійснення і захисту спадкових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 73–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_20 (дата звернення: 24.05.2020).
10. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту в цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. 4 (20). URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_tez_19.12.2018-maket_3-converted.pdf (дата звернення: 25.05.2020).
11. Новицька Н. Б. Поняття та види суб'єктів приватного права в законодавстві ЄС. *Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи*. 2016. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1945/1/1838_IR.pdf (дата звернення: 27.05.2020).
12. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. 2018. URL: <http://ppr-journal.kiev.ua/archive/2018/4/13.pdf> (дата звернення: 12.05.2020).
13. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 16.01.2003 р. № 435-IV). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.05.2020).
14. Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2016.
15. Ходико Ю. Є. Поняття речі в контексті визначення об'єкта речового правовідношення. 2017. Вип. 139. С. 78–85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pz_2017_139_9.pdf <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.05.2020).
16. Ястребов О. Я. Правосуб'єктність електронного особи: теоретико-методологічні підходи. *Праці Інституту держави і права*. РАН. 2018. URL: <https://cyber.leninka.ru/article/n/pravosubektnost-elektronnogo-litsa-teoretiko-metodologicheskie-podhody> (дата звернення: 25.05.2020).
17. India Declares Dolphins «Non-Human Persons» With Rights. URL: <https://reason.com/2013/07/08/india-declares-dolphins-non-human-person/> (дата звернення: 25.05.2020).
18. Martsenko N. (2020). Determining the place of artificial intelligence in civil law. *Studia Prawnoustrojowe*, (47). URL: <https://doi.org/10.31648/sp.5279>. (дата звернення: 29.05.2020).

References

1. *Declaration of Rights for Cetaceans: Whales and Dolphins*. (2010). Retrieved from <https://www.cetaceanrights.org> [in English].
2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html [in English].
3. Luciano Floridi On Human Dignity as a Foundation for the Right to Privacy. (2016). Philosophy & Technology. P. 308. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs13347-016-0220-8.pdf> [in English].
4. *New robot strategy, Japans Robot Strategy*. (10/2/2015). Retrieved from http://www.meti.go.jp/english/press/2015/pdf/0123_01b.pdf [in English].
5. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vid 10.12.1948.)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
6. Zaika Yu., Skrypnik V. (2017). *Informatsiia v systemi obektiv tsyvilnykh prav [Information in the system of objects of civil rights]*. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. Vyp. 1. S. 240-245 [in Ukrainian].
7. Bezhevets A.M. (2019). *Pravovyi status robotiv: problemy ta perspektyvy vyznachennia [Legal status of robots: problems and prospects for definition]*. Informatsiia i pravo. URL: <http://ippi.org.ua/bezhevets-am-pravovii-status-robotiv-problemi-ta-perspektivi-viznachennya-st-61-67> [in Ukrainian].
8. Katkova T.H. *Zakony pro robotiv: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Laws on robots: current status and development prospects]*. URL: <http://aphd.ua/publication-345> [in Ukrainian].
9. Kozlovskaya L. V. (2015). *Pravosubiektnost u mekhanizmi zdiisnennia i zakhystu spadkovykh prav [Legal personality in the mechanism of realization and protection of inheritance rights]*. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Vyp. 14. S. 73-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_20 [in Ukrainian].

10. Martsenko N. (2019). *Pravovyi rezhym shtuchnoho intelektu v tsyvilnomu pravi [Legal regime of artificial intelligence in civil law]*. Aktualni problemy pravoznavstva. 4 (20). URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_tez_19.12.2018-maket_3-converted.pdf [in Ukrainian].
11. Novytska N. B. (2016). *Poniattia ta vydy subiektiv pryvatnoho prava v zakonodavsti EU [Concepts and types of subjects of private law in EU legislation]*. Instytut zakonodavchyykh peredbachen i pravovoi ekspertyzy. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1945/1/1838_IR.pdf [in Ukrainian].
12. Sahradian M. (2018). *Tsyvilna diiezdatnist fizychnoi osoby v Ukraini ta v zarubizhnykh krainakh [Civil legal capacity of an individual in Ukraine and in foreign countries]*. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/13.pdf> [in Ukrainian].
13. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]* (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 16.01.2003 r. № 435-IV). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
14. Kharytonov Ye.O., Saniakhmetova N.O. (2016). *Tsyvilne pravo Ukrainy: Pidruchnyk [Civil Law of Ukraine: Textbook]*. K.: Istyna. [in Ukrainian].
15. Khodyko Yu. Ye. (2017). *Poniattia rechi v konteksti vyznachennia obiekta rechovoho pravovidnoshennia [The concept of a thing in the context of defining the object of the property relationship]*. Vyp. 139. S. 78-85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pz_2017_139_9.pdf [in Ukrainian].
16. Iastrebov O.Ia. (2018). *Pravosubiektmist elektronnoho osoby: teoretyko-metodolohichni pidkhody [Legal personality of the electronic person: theoretical and methodological approaches]*. Pratsi Instytutu derzhavy i prava. RAN. URL: <https://cyber.leninka.ru/article/n/pravosubektnost-elektronno-go-litsa-teoretiko-metodologicheskie-podhody> [in Russian].
17. India Declares Dolphins «Non-Human Persons» With Rights. URL: <https://reason.com/2013/07/08/india-declares-dolphins-non-human-person/> [in English].
18. Martsenko, N. (2020). *Determining the place of artificial intelligence in civil law*. Studia Prawnoustrojowe, (47). <https://doi.org/10.31648/sp.5279> [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.153
УДК: 347.44:347:78

Lyudmyla Savanets,
Phd in Juridical Sciences, Docent
West Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0051-8905>

Hanna Stakhyra,
Phd student West Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6978-4892>

DIGITAL CONSUMER – HOW TO PROTECT ONE IN BIG DATA ECONOMY

Досліджено проблемні питання захисту прав споживачів у процесі укладенні ними договорів постачання цифрового контенту в мережі Інтернет. Здійснено комплексне порівняльне дослідження концепції захисту прав споживачів у процесі укладення договорів постачання цифрового контенту за законодавством України та Європейського Союзу. Виокремлено та проаналізовано основні проблеми захисту прав споживачів у мережі Інтернет, зокрема: повнота інформації про цифровий контент, у тому числі інформування споживача про особливості надання ліцензій click-wrap та browse wrap; забезпечення доступу до цифрового контенту, несправедливі умови договору його постачання, розміщеного на вебсторінці постачальника, проблема захисту персональних даних споживачів у мережі Інтернет.

Ключові слова: цифровий споживач, договір постачання цифрового вмісту, великі дані, персональні дані, несправедливі умови, договори у мережі Інтернет.

Саванець Л., Стахира Г.

Цифровой потребитель – как защитит права человека в экономике «больших данных»

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов защиты прав потребителей при заключении ими договоров поставки цифрового контента в сети Интернет. Авторами осуществлено комплексное сравнительное исследование концепции защиты прав потребителей при заключении договоров поставки цифрового контента в законодательстве Украины и Европейского Союза. Выделены и проанализированы основные проблемы защиты прав потребителей в сети Интернет, среди которых: полнота информации о цифровом контенте, в том числе информирование потребителя об особенностях предоставления лицензий click-wrap и browse wrap; обеспечение доступа к цифровому контенту, несправедливые условия договора его поставки, размещенного на веб-странице поставщика, проблема защиты персональных данных потребителей в сети Интернет.

Ключевые слова: цифровой потребитель, договор поставки цифрового контента, большие данные, персональные данные, несправедливые условия, договоры в сети Интернет.

Savanets L., Stakhyra H.

Digital consumer – how protect one in Big data economy

Article is devoted to issues of protection digital consumer rights in case of conclusion contracts for the supply digital content. The authors analyze concept and main features of digital consumer, conducts a comparative analysis of it under Ukrainian and European Union law.

In the article authors also taking into account main problems which consumer can meet in process of concluding digital content contracts. Above-mentioned problems include: information problems, connected with click-wrap license, browse wrap license, when consumer agree with all provisions, represented by supplier without any possibility to change it. Authors concentrate also on problem with the access to digital content, which includes technical access issue, lock-in and lock-out situation that are the result of product bundling. Taking into account that access issue and lack of information closely connected with unfair terms in contract of the supplying digital content, the authors analyze the most widespread unfair terms, such as reservation to unilaterally change the conditions of contract, exclusion of liability for several types of damage, provision stating that product only works with software or hardware provided by the same vendor or supplier proffered the vendor. Authors point out the problem of protection consumer's personal data in cases of concluding contracts for the supply digital content in Internet. The borders of using consumer's personal data, collection and further using it for sell and selection of contextual advertising are researched.

© Lyudmyla Savanets, Hanna Stakhyra, 2020

In the article, authors pay special attention to the need for novelization of Ukrainian legislation in the field of protection the digital consumer rights, special when it is a tendency for building Big data economy world, and in the light adaptation Ukrainian legislation to aquis communitare European Union.

Keywords: digital consumer, contract for the supply digital content, Big data, personal data, unfair terms, digital contracts.

Formulation of the problem. Technical progress which arose early in the 20th causes significant changes in the latest law-making process. Fixed law doctrine concepts for 60 years in gradually lose its relevance. Internet began to influence on ordinary person daily life. Today, no one can imagine his existence without checking e-mails, downloading films, listening music on-line, playing online role-playing games, ect.

The things, which exist only in material form, change it on new special form of digital content. This process closely connected with uprising of a new type of economy - digital one or in other words - Big Data Economy.

Creation of digital word, digitalization of things, which exist only in material form triggered the appearance of digital consumer. Today there are no necessity for consumer to go to the shop in order to have some goods or service, only one thing that he need to have – some device and connection with the Internet.

In this regard, the legislator meet new problem – to develop, test and adopted an effective legislation for protection digital consumer rights. This task is complicated by the fact that digital consumer are not tethered to one country borders, in overwhelming majority of cases there are cross-border contract concluded through the Internet.

Analysis of recent research and publications. In the article authors are taking into account the works of Pormeister K., Manko R., Helberger N., Schultse R., Loos M., Guibault L., Mak C., Pessers L., Cseres K., van der Sloot B., Tigner R.

The purpose of the article is to determine the difference between consumers in classic legal doctrine and digital consumer, to analyze the main problems which consumer meet when it concludes the contract for the supply digital content, and create some effective suggestions for change Ukrainian legislation in the field of protection digital consumer rights.

Digital content – what consumer should know

Digitalization of everyone life contributes to the emergence of a new definition of things which supply to consumer in non material form. Instead of going to the book store and buying paper book, consumer can buy it in electronic form, download it on his computer and print it by himself. Similar situation with music: consumer can buy tangible CD- , but in the same time he can play mp3 online, ect.

The doctrine calls such things, which lose its material form as digital content, and contract in which such goods and services are fall to the consumer as contract for the supply digital content.

First of all, to protect the consumer rights in case when it concludes a contract for the supply digital content, it should be created one clear and understandable definition of digital content. Many years both legislator and doctrine try to give common definition. In the first report for Europe Economics we employ the following one: “All content which the consumer can access either on-line or through any other channels. Such as a DVD or CD, and any other services which the consumer can receive on-line” [1].

On our opinion such wide definition not reveals all features of digital content, and can't give consumer full important information, which he should know about this special type of goods.

But European legislator try to find optimal definition, and in 2011 concept of digital content for the first time appears in the Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council on consumer rights, and defined as: “data which are produced and supplied in digital form, such as computer programs, applications, games, music, videos or texts, irrespective of whether they are accessed through downloading or streaming, from a tangible medium or through any other means” [2].

Near the same definition appears in the Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law, under which digital content means data which are produced and supplied in digital form, whether or not according to the buyer's specifications, including video, audio, picture or written digital content, digital games, software and digital content which makes it possible to personalize existing hardware or software; it excludes:

- financial services, including online banking services;
- legal or financial advice provided in electronic form;
- electronic healthcare services;
- electronic communications services and networks, and associated facilities and services;

• gambling;
• the creation of new digital content and the amendment of existing digital content by consumers or any other interaction with the creations of other users [3].

Such uncommon position of European legislator on the way of development and approval legal definition of digital content contributes to the emergence of new, special act, which was created for narrow regulation supply digital content contract. It was a new Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content.

Under Art. 1 of new proposal digital content means:

- data which is produced and supplied in digital form, for example video, audio, applications, digital games and any other software,
- a service allowing the creation, processing or storage of data in digital form, where such data is provided by the consumer, and
- a service allowing sharing of and any other interaction with data in digital form provided by other users of the service [4].

But the newest Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services enshrines another approach to the definition of digital content as “data which are produced and supplied in digital form” [5].

The new proposed definition differs from previous ones. It includes not only contract for providing audio, video, pictures and writing content in electronic form but also gaming contracts, social networking services, contracts enabling the consumer to create new digital content and to moderate and review existing digital content or to otherwise interact with the creations of other consumers, contracts for the provision of digital content that enables the consumer to personalize existing hardware or software [7, p. 44].

The main points which shows the difference between the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and both Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council on consumer rights, Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law is that supply of digital content it is not only sale transaction in which consumer receives digital content from the supplier, but also digital service contract [7, p. 45]. In the same time newest Directive 2019/770 provide two different category digital content and digital services. But the most important part is that these categories have common regulation.

Another important difference concerns possibility to supply digital content via a tangible medium. Under the Directive 2011/83/EU (Consumer rights directive) supply is included in the concept of sale. But problem appears when digital content is supplied on tangible medium (CD-, DVD-. Memory card, ect). Digital content embedded in tangible goods under Consumer rights directive would be considered as sale of goods anyway [8, p. 12].

Analyzing Ukrainian legislation, we should notice, that it is still a gap in legal definition of digital content and development of legislative regulation of the contract for its supply. Without creation of such regulation national e-consumers remained defenseless. In case of violation of their rights arising important problem about the type of contract which consumer conclude, rights and duties such contract sides, possibility of directing damages and compensation of losses to supplier, and requirements to him in court.

Consumer vs Digital consumer

It is all known fact that with the development of Internet technologies more and more consumers conclude different type of contract throw the network. It arises the expected question whether the consumer and the digital consumer the same or legislator need to create special regulation for the last one?

Under the legislation of Ukraine there is no legal special definition for e-consumers. But is this a problem at all? Question concerning the rights of consumers regulates The Law of Ukraine “On consumer rights protection”, under which consumer is physical person, which purchases, orders, uses or intends to purchase or order products for personal needs that are not directly related to entrepreneurial activity or the performance of the duties of a hired employee [9].

At first sight this definition can be used when we talk about digital consumer. But technology sometimes erases the border between trader and consumer in classic form. Digital technology allowed anyone to become a producer and distributor of digital content (services). Many types of programs are available on the Internet (even for free) that allows anyone to create his own music, video, audiovisual content, ect. Many people use such programs for creation some content for their blogs (i.g. Instagram). In the same time they can sell some advertising

in such blogs, and now we have important question: should we qualified such person as a consumer or now they become a business and provision about protection of consumer rights doesn't work with them anymore.

But are the digital consumer such unprotected as we think? Interesting thing that Internet created to protect the consumer is review system. Each consumer can easily find the reviews of other users about some goods and services. There are existed some technical solutions, among them default settings, technologies of privacy enhancing, special filters, and meta data which created "consumer protection by design" [6].

When we analyzed European Union solution to this issue, we saw that in art. 2 of Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services consumer defined as any natural person who, in relation to contracts covered by this Directive, is acting for purposes which are outside that person's trade, business, craft, or profession [5].

On our opinion this definition is more specific. Description that person not considered as a consumer when it uses digital content for person's trade, business, craft excludes from list of consumers persons which provides monetized blogs.

In this field the problem is more acute in case when consumer buys digital content online (downloaded it) and in case when digital content is on material carrier (CD-, flash card, memory card). In this case using Law of Ukraine "On consumer rights protection" will be effective only when there is some inconsistency with material carrier, but not digital content. All the above once again confirmed urgent need development and implementation of special legislation in the field of supply digital content in Ukraine.

Digital consumer concerns. Interacting with digital content consumer meet amount of problems which closely connected with the non material specific of digital content. We want pay close attention to the most common of them.

Information problems. In order with the research which was conducted within the framework of European Consumer Centres Network in the vast majority of cases when consumer concludes contract for supply digital content throw the Internet they feel incompletely informed [10, p. 43].

Viewing content of popular Internet resources in Ukraine, when consumer can get digital content (contsert.ua, olx.ua, tikets.ua) we can say that in most cases in order to get some important information about consumer protection, rights and duties of trader, consumer faced with that information hidden in terms of use or completely missing.

Lack of information (or in some cases incomplete, incomprehensible information), preferably such as ways of report the problems with digital content to suppliers, the need of a license for an additional fee, information about the warranty essentially substantially affects the protection of digital consumer rights. In order to protect them, national legislator should develop legislation in the area of digital consumer protection, and foresee a requirement the obligation to provide for consumers all necessary information in the clearest way.

Assess problems. When consumer buy digital content online, he justified expects that it will work properly. But for some technical or other reasons consumer find that digital content does not work properly. Consumer hasn't a possibility to watch, play, listen digital content on different types of devises. Such problems call *technical access issues*.

There are very similar problems, which calls *issues of social exclusion*, and main feature of it is the need to purchase additional equipment or hardware to enable the service (e.g. Apple devices).

Can not be turned down the problem of *bundling*. Its main feature access to a particular piece or service of digital content is made conditional upon the purchase of additional products or services. In the vast majority of cases we are dealing with *lock-in or lock-out* situations [6].

Some companies, which sells online music or video using Digital rights management technology, which makes impossible to consumer turn on the music or video throw some other music player than recommended (in most cases produced) by that particular company.

Another important problem closely connected with geographical position of the consumer. Some countries use special codes which block certain programs, and makes impossible using some digital content for consumer [10, p. 47].

Unfair terms. One more important problem which we should notice is unfair terms and conditions for digital consumers. We want just noticed the most widespread unfair terms for consumers in contract for the supply digital content.

First of all it is reservation for suppliers change the terms and conditions of contract. This situation harm consumer even if he has already purchased digital content. For example, supplier can prohibit copying music or e-books, even if them already on consumer computer.

Second, it is wide range of disclaimers, which exclude the responsibility of supplier for several types of damage on consumer software or hardware.

Third, connected with access problem and it is a provision stating that digital content works only with soft – or hardware provided by the same supplier, or by the vendor to which the supplier directly indicates.

Next – the suppliers of software reserve the right to make update of it distantly and without warning.

All the above unfair terms should be forbidden in special legislation such that substantially violate the rights of digital consumers.

Data protection issues. Concluding contracts for the supplier digital content consumer often need to register on web-page in order to get some digital content "for free". But here is a logical question for what reason supplier collects our personal information.

At first sight supplier want just identify the consumer. But later the consumer can notice that web-pages, which he attends, are full of context advertising.

Consumer can get e-mails which he doesn't want to get. But what much worse – suppliers can collect and sell consumers personal data to other supplier (for possibility to send new advertising).

Big problem arise from unregulated provision which permits suppliers collect personal information of consumers without special consent. Sometimes, we can see little message on the web page, which sets up next rule: "by accessing the website of a service provider, or using digital content, the consumer automatically agrees to the terms of use of his personal data". Such provision must be forbidden by legislator as such which significantly violates human right to protect their personal data.

Among the providers of digital content services, there is also another form of consent for the processing of personal data of users. It consists in occurring on the page of the supplier of the list of terms of use consumer data. In this case, access to digital content is provided to the consumer only if he expresses consent of the proposed conditions, by clicking on the "I agree" button, or by setting the appropriate mark in the dialog box that appears. This type of consent to the use of personal data in the literature is called "click-wrap license" and "browse wraps license" [11, p. 21].

Usually, by concluding digital content contracts in the above manner, the consumer gives the service provider the consent to collect, store, use, store and distribute personal data in full. Another problem connected with form of expression of such consent, which in the case of a "click-wrap license" involves at least the formal pressing of the "I agree" key, while in the case of the "browse wraps license" consent to the processing of personal data is provided automatically by download web page.

Conclusions. Development of new technologies puts new demands on the legislator. Nowadays, in order to protect his citizen, legislator should adapt to the appearance of new objects of legal regulation and create an effective legislation.

In order to protect consumer in the age of big data technology European legislator create a sets legal act which should set the rules for development digital economy, and protection digital consumers.

Unfortunately Ukraine is still on a stage of development effective legal doctrine and legal acts in this field. Ukrainian legislator should use European experience, and as soon as possible pass a law which regulates contracts for the supply digital content. Such law not only protects Ukrainian digital consumers, but will be a one of steps on way of harmonization national law with European Union law under the Association program of Ukraine.

References

1. *Europe Economics Digital content services for consumers: Assessment of problems experienced by consumers (Lot 1), Report 4 : Final Report.* (2011). Retrieved from <https://ec.europa.eu/futurium/en/content/digital-content-services-consumers-assessment-problems-experienced-consumers-lot-1-report-4> [in English].
2. *Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council.* (2011). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083> [in English].

3. *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law COM/2011/0635 final - 2011/0284 (COD)*. (2011). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011PC0635> [in English].
4. *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content COM/2015/0634 final - 2015/0287 (COD)*. (2015). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015PC0634> [in English].
5. *Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services*. (2019). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2019.136.01.0001.01.ENG [in English].
6. Loos, M., Helberger, N., Guibault, L., Mak, C., Pessers, L., Cseres, K.J., van der Sloot, B. & Tigner, R. (2016). *Analysis of the applicable legal frameworks and suggestions for the contours of a model system of consumer protection in relation to digital content contracts. Rinal report. Comparative analysis, Law & Economics analysis, assessment and development of recommendations for possible future rules on digital content contracts with an executive summary of the main points*. Retrieved from <https://bartvandersloot.com/onewebmedia/Final%20Report.pdf> [in English].
7. Schultse, R. (2012). *Common European Sales Law (CESL): Commentary*. Munich: CH Beck [in English].
8. Manko, R. (2016). *Contracts for the supply digital content. A legal analysis of the Comissions proposal for a newdirective*. European Parliamentary Reseaech Service [in English].
9. *Pro zahyst prav spozyvachiv. Zakon Ukrainy vid 12.05.1991 № 1023-XII [Law of Ukraine "On consumer rights protection" from 12.05.1991 № 1023-XII]*. (1991). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> [in Ukrainian].
10. Helberger, N. (2005). *Controlling access to content. Regulating Conditional Access in Digital Broadcasting*. Den Haag: Kluwer International [in English].
11. Pormeister, K. (2017). Informed consent to sensitive personal data processing for the performance of digital consumer contracts on the example of '23andMe'. *Journal of European Consumer and Market Law*, 1, 17-24 [in English].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI: 10.35774/app2020.03.159
УДК 343.241/477

Юлія Василенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4037-8257>

Микола Феськов,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9265-5124>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАМКОРДИНГУ

Досліджено кримінально-правову характеристику камкордингу як одну з форм, у якій може вчинятися злочин, передбачений ст. 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав». Розглянуто передумови криміналізації камкордингу як різновиду інтелектуального піратства. З'ясовано основні об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу цього злочину, а також проблеми, які виникають у зв'язку з його кваліфікацією.

© Юлія Василенко, Микола Феськов, 2020

Ключові слова: камкординг, аудіовізуальний твір, порушення авторського права, публічна демонстрація, кримінальна відповідальність.

Василенко Ю.

Уголовно-правова характеристика камкордингу

Исследовано уголовно-правово характеристике камкординга как одной из форм, в которой может совершаться преступление, предусмотренное ст.176 Уголовного кодекса Украины «Нарушение авторского и смежных прав». Рассмотрены предпосылки криминализации камкординга как разновидности интеллектуального пиратства. Выяснены основные объективные и субъективные признаки данного преступления, а также проблемы, которые возникают в связи с его квалификацией.

Ключевые слова: камкординг, аудиовизуальное произведение, нарушение авторского права, публичная демонстрация, уголовная ответственность.

Vasylenko Y.

Criminal characteristic of the camcording

The study is devoted to the criminal description of camcording as one of the form in which the crime “The copyright and related rights violations” (Article 176 of Criminal Code of Ukraine) could be committed. The state of the study of the criminal characterization of the camcording components, is detected.

The components of camcording (object of the crime components, objective party, subject of crime components and it's subjective aspects) are analyzed.

It is concluded that the object of the crime components, provided in Art. 176 of the Criminal Code of Ukraine is the legal relationship which is formed in the process of realization of the right of intellectual property.

It is emphasized that the objective side of that crime is the video recording of the audiovisual work during its public demonstration in cinemas or other establishment institutions for any purpose without the permission of the copyright or related rights holders. It should be noted that the construction of the objective side of Part 1 of Art. 176 of the Criminal Code of Ukraine belongs to the material corpus delicti of the criminal offence and it provides the occurrence of socially dangerous consequences in the form of significant material damage.

The subject of camcording may be an individual, who has reached a certain minimum age, established by the legislation.

An analysis of legal literature has allowed to conclude, that camcording can not be committed carelessly, but only intentionally (with direct intent).

It is noted that qualifying features of crimes provided in Art. 176 of the Criminal Code of Ukraine committing a crime repeatedly committing a crime that has caused material damage to a large extent (Part 2 of Art. 176), committing a crime by official using the official position, committing an offense by an organized group, committing a crime that has caused material damage in especially large scale (Part 3 of Art.176 of the Criminal Code of Ukraine).

The problems of qualification of camcording are identified and the directions of improvement of the legislation which regulates criminal responsibility for offenses that encroach on intellectual property are outlined.

Keywords: camcording, audio-visual work, the copyright violations, public demonstration, criminal liability.

Постановка проблеми. Згідно з даними, опублікованими у квітні 2019 р. в щорічному Спеціальному звіті 301 Торговельним представником Сполучених Штатів (USTR) щодо відповідності та ефективності захисту прав інтелектуальної власності торговельних партнерів та висновків щодо списку піратських ринків, Україна залишається у Списку пріоритетного спостереження, в який входять країни-торговельні партнери, що на сьогодні викликають найбільшу стурбованість щодо прав інтелектуальної власності [1]. Однією з основних проблем, що стали підставою для внесення нашої держави до цього списку в 2019 р. (як і в попередні роки) є невиконання введення ефективних засобів для боротьби з порушеннями авторського права. З огляду на це останнім часом активізувалася робота, спрямована на посилення захисту інтелектуальної власності та боротьби з піратством у сфері кінематографії, що, з-поміж іншого, також охоплює посилення відповідальності за відповідні правопорушення. Результатом цього стало внесення змін до Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» та криміналізація камкордингу як однієї з форм, в якій може вчинятися передбачений ст. 176 Кримінального кодексу України (далі – КК України) склад кримінального правопорушення «Порушення авторського права і суміжних прав» [2; 3].

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у вітчизняній науці кримінального права недостатньо уваги приділено аналізу суб'єктивних та об'єктивних ознак камкордингу як однієї з форм, у якій може вчинятися передбачене ст. 176 Кримінального кодексу України порушення авторського права і суміжних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони авторського права та суміжних прав були предметом дослідження таких вчених, як Г. Андрощук, П. Андрушко, В. Гуторова, О. Дудоров, В. Жаров, А. Коваль, С. Лихова, В. Мельник, А.Нерсисян, І. Романюк, О. Штефан та інших. Водночас дослідження кримінально-правової характеристики камкордингу як різновиду інтелектуального піратства практично не проводилося.

Метою статті є кримінально-правова характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак камкордингу, а також встановлення основних проблем, що виникають у процесі кримінально-правової кваліфікації цього діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Камкординг, згідно зі ст. 1 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про авторське право і суміжні права» (далі – ЗУ «Про авторське право і суміжні права») – це відеозапис аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації в кінотеатрах, інших кінотеатрових закладах особами, які перебувають у тому самому приміщенні, де відбувається така публічна демонстрація, для будь-яких цілей без дозволу суб'єкта авторського права або суміжних прав [4]. Камкординг у багатьох зарубіжних державах визнається злочином і передбачає сувору кримінальну відповідальність. Зокрема, в Німеччині незаконне відтворення екранних копій фільмів є злочином, за який передбачено до трьох років позбавлення волі, в Чехії аналогічне діяння карається позбавленням волі до двох років, в Італії – до трьох місяців. В Гонконзі за камкординг передбачено покарання у вигляді штрафу на суму \$ 6,4 тис. або трьох місяців позбавлення волі, в Японії – штраф до \$95 тис. або позбавлення волі до десяти років. В Австралії накладається штраф у розмірі до \$57 тис., термін позбавлення волі – п'ять років. В США камкординг є тяжким злочином, за який передбачено штраф в розмірі до 250 тис. доларів або позбавлення волі строком на 3 роки. В Канаді діє спеціальний закон, відповідно до якого камкординг карається позбавленням волі строком до п'яти років [5].

Дослідження зазначеного вище складу злочину доцільно розпочати з характеристики об'єктивних його ознак. Позиції науковців щодо того, що вважати родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст.176 КК України, децю різняться: одні вважають в такому разі родовим об'єктом встановлений за допомогою норм права порядок суспільних відносин у сфері реалізації прав інтелектуальної власності суб'єктами – носіями цих суб'єктивних прав, інші – під родовим об'єктом цього діяння мають на увазі авторське право та суміжні права [6, с. 95; 7]. Щодо безпосереднього об'єкта камкордингу, тоним є встановлений законом порядок суспільних відносин, що виникають з приводу здійснення виключних майнових прав автора на аудіовізуальний твір. При цьому майновими правами автора в контексті ст.15 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» слід розуміти: 1) виключне право на використання твору; 2) виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами. Виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами, з-поміж іншого, дає йому право дозволяти або забороняти відтворення творів; публічну демонстрацію і публічний показ тощо. Як слушно зауважує О. Дудоров, питання про доповнення Кримінального кодексу статтею про відповідальність за порушення особистих немайнових прав інтелектуальної власності залишається відкритим [8, с. 558].

Предметом камкордингу є аудіовізуальний твір, тобто твір, що фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим тільки за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів (ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права»). Видами аудіовізуального твору є кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайд-фільми тощо, які можуть бути ігровими, анімаційними (мультиплікаційними), неігровими чи іншими. До аудіовізуальних творів належать також телепередачі, музичні відеокліпи, рекламні відеоролики, іміджеві ролики підприємств, інші подібні твори, які мають вигляд візуального рухомого зображення та сприйняття яких можливе тільки за допомогою того чи іншого виду екрана [9, с. 17–18].

З об'єктивної сторони камкординг полягає в створенні примірника аудіовізуального твору, що здійснюється шляхом відеозапису під час публічної демонстрації цього твору без дозволу суб'єкта авторського права. Оскільки такий відеозапис не санкціонований відповідним суб'єктом, примірник аудіовізуального твору, що з'являється внаслідок камкордингу відтворений з порушенням авторського права, тобто є контрафактним [10, с. 13].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони камкордингу є час та місце вчинення такого діяння. Зокрема, відеозапис має відбуватися під час публічної демонстрації в кінотеатрах, інших кінотеатрових закладах особами, які перебувають у тому самому приміщенні, де відбувається публічна демонстрація. Публічна демонстрація аудіовізуального твору – це публічне одноразове чи багаторазове представлення публіці у приміщенні, в якому можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, аудіовізуального твору виконання або будь-яких рухомих зображень (ст. 1 ЗУ «Про авторське право та суміжні права»).

Способами незаконного відеозапису аудіовізуального твору в кінотеатрі може бути так званий камріп (CAMrip), коли фільм знімають на звичайну відеокамеру безпосередньо під час перегляду фільму в кінотеатрі, телесінк (TS, TeleSync) – камеру встановлюють на триногу біля вікна, а дзвічки звуку вставляють безпосередньо в аудіовихід проектора (як правило, можливість це зробити мають лише працівники кінотеатрів [11, с. 76]. Втім, в Україні найбільш поширеним способом вчинення такого злочину є використання камери мобільного телефону з відповідними додатками для відеофіксації. Зокрема, типовим прикладом здійснення камкордингу є випадок, який стався у 2018 р. в м. Кривий Ріг Дніпропетровської області, коли кіберполіція виявила і затримала чоловіка, який, перебуваючи у залі кінотеатру №3 «Multiplex» ТРЦ «Union», помістив у підстаканник, що закріплений між сидіннями, мобільний телефон, та налаштувавши його так, щоб камера телефону приховано здійснювала запис екрану, за допомогою мобільного додатку для відеофіксації «Auto Guard Pro», після початку демонстрації фільму здійснив відтворення аудіовізуального твору мистецтва під час його публічної демонстрації (камкординг) за грошову винагороду без дозволу суб'єкта авторського права або суміжних прав. Внаслідок зазначеного діяння відповідно до висновку судово-економічної експертизи у сфері інтелектуальної діяльності потерпілому (ТОВ «Юкрейніан Фільм Дистрибушн») було завдано майнову шкоду на суму 26850,00 грн [12].

Кримінальна відповідальність за камкординг настає лише в тому випадку, якщо передбачене ст. 176 КК України діяння завдало матеріальної шкоди у значному розмірі (якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – нмдг) – тобто розмір збитків має бути приблизно 21 020 грн і вище, виходячи з розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян на сьогодні).

Якщо вказане діяння спричинило шкоду в меншому розмірі, ніж встановлено в примітці до ст. 176 КК України, його потрібно кваліфікувати як адміністративне правопорушення за ст. 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» Кодексу України про адміністративні правопорушення [13].

Потерпілий, тільки за заявою якого відповідно до ст. 477 Кримінального процесуального кодексу [14] розпочинається кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо кримінального правопорушення за ст. 176, повинен надати матеріали, що підтверджують розмір завданої йому матеріальної шкоди.

Як слушно зауважує І. М. Романюк, матеріальна шкода, завдана незаконним використанням об'єкта інтелектуальної власності як ознаки ст. 176 КК України, не є прямою дійсною шкодою, тому її як наслідок незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності потрібно оцінювати як неoderжану винагороду за незаконне використання об'єкта такого права [6, с. 125].

Згідно з п. 26 Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на дату оцінювання із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та / або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності і з огляду на обсяги виробництва та / або реалізації контрафактної продукції [15].

Водночас фахівці неодноразово звертали увагу на те, що на практиці в разі вчинення аналогічних незаконних дій за однакових обставин застосовуються різні підходи та методи розрахунку матеріальної шкоди, завданої незаконним використанням об'єкта права інтелектуальної власності, що призводить до неоднакової кваліфікації незаконних дій, призначення різного покарання тощо [16, с. 39].

Суб'єктивна сторона складу камкордингу як обов'язкова ознака охоплює вину у формі прямого чи непрямого умислу; факультативними ознаками можуть бути корисливий мотив та мета. Як слушно зауважують деякі науковці, метою злочинів проти права інтелектуальної власності, в тому числі і камкордингу, є особисте збагачення правопорушника – отримання ним доходу від реалізації продукції та послуг, вироблених із порушенням прав інтелектуальної власності [6, с. 148].

Суб'єктом камкордингу є фізична осудна особа, що досягла 16 років. В ч. 3 ст. 176 КК України передбачено вчинення такого діяння спеціальним суб'єктом-службовою особою з використанням службового становища.

Кваліфікаційними ознаками камкордингу є вчинення кримінального правопорушення повторно; вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, вчинення кримінального правопорушення, що завдав матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 2 ст. 176); вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища; вчинення кримінального правопорушення організованою групою; вчинення кримінального правопорушення, що завдало матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (ч. 3 ст. 176). Відповідно до примітки до ст. 176 КК, матеріальна шкода вважається завданою великому розмірі – якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Санкція ст. 176 КК України за вчинення кримінально караного порушення авторського та суміжних прав передбачає три види покарання – штраф (від 200 нмдг за вчинення простого складу злочину до 3000 нмдг за вчинення особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення), виправні роботи (на строк до 2 років) і позбавлення волі (на строк до 2 років в разі вчинення простого складу кримінального правопорушення і до 6 років в разі наявності особливо кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення). Таким чином, законодавець враховував вимоги ст. 61 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди TRIPS), в якій встановлено, що держави-учасниці (в тому числі Україна) повинні забезпечити, щоб кримінальні процедури та покарання застосовувалися принаймні у випадках піратського копіювання в комерційних масштабах, а до заходів реагування на такі порушення мають належати ув'язнення та (або) грошові штрафи, достатні для того, щоб служити засобом стримування і відповідати рівню покарання, що застосовується у випадках злочинів відповідної тяжкості [17].

Висновки. Камкординг є однією з форм діяння, в якій може вчинитися передбачене ст. 176 КК України порушення авторського права та суміжних прав. На сьогодні це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, тобто кримінальна відповідальність за нього настає лише в тому разі, коли діяння завдало матеріальної шкоди у значному розмірі. Незважаючи на деякі проблеми, пов'язані з обчисленням розміру матеріальної шкоди, завданої незаконним відтворенням аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації, встановлення кримінальної відповідальності в поєднанні з іншими заходами протидії камкордингу позитивно вплинуло на ситуацію в сфері охорони інтелектуальної власності. Якщо ще у 2012 р. в Україні було зафіксовано 23 випадки камкордингу, у 2013 – 40, то в 2017 р. всього – 8, а у 2018 р. – 1 [18].

Список використаних джерел

1. USTR Releases Annual Special 301 Report on Intellectual Property Protection and Review of Notorious Markets for Piracy and Counterfeiting. URL: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/april/ustr-releases-annual-special-301> (дата звернення: 25.01.2020).
2. Про державну підтримку кінематографії в Україні : Закон України від 23.03. 2017 р. № 1977-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#n237> (дата звернення: 25.01.2020).
3. Кримінальний кодекс України від 5.04 2001 р. № 2341-III (в редакції від 26.02.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.01.2020).
4. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12. 1993 р. №3792-XII (в редакції від 04.11.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 15.01.2020).
5. Світова практика покарання за камкординг // Українська Антипіратська Асоціація. URL: <http://apo.kiev.ua/news.phtml#jump> (дата звернення: 04.09.2017).
6. Романюк І. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2018. 238 с.
7. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року зі змінами та доповненнями / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Кантон, А.С.К., 2010. 1104 с.
8. Дудоров О. О. Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2014. 944 с.

9. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.
10. Штефан А. Камкордінг, кардшейрінг, піратство: законодавчі новели щодо видів порушень авторського права і суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 3. С12–17.
11. Кагадій М., Меліхова К. Проблеми законодавства України у боротьбі з камкордінгом. *Цивільно-правове законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квітня 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2016. С. 71–87.
12. Вирок Дзержинського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 210/2266/19 від 18.06.2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82451774> (дата звернення 20.01.2020).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. № 8073-Х (в редакції від 07.02.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.01.2020).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04 2012 р. № 4651-VI (в редакції від 06.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.01.2020).
15. Про затвердження Національного стандарту №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» : Постанова Кабінету Міністрів України від 3.10. 2007 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF> (дата звернення: 15.12.2019).
16. Лавровська І. Б. Матеріальна шкода та упушена вигода в судовій практиці про злочини у сфері інтелектуальної власності. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 7. С. 35–47.
17. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. (в редакції від 6.12.2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 20.12.2019).
18. Камкордінг: Українська антипіратська асоціація. URL: <https://apo.kiev.ua/camcording.phtml> (дата звернення: 20.12.2019).

References

1. *USTR Releases Annual Special 301 Report on Intellectual Property Protection and Review of Notorious Markets for Piracy and Counterfeiting*. Retrieved from <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/april/ustr-releases-annual-special-301> [in English].
2. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrimku kinematografiyi v Ukraini» vid 23.03. 2017 roku № 1977-VIII [The Law of Ukraine «On state support of cinematography in Ukraine» from March 23, 2017]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#n237> [in Ukrainian].
3. *Kriminalnij kodeks Ukrainy vid 5.04 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» vid 23.12. 1993 roku №3792-XII (v redakcii vid 04.11.2018 r.) [The Law of Ukraine «On the copyright and related rights» from December 23, 1993]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].
5. *Svitova praktika pokarannya za kamkording // Ukrayinska Antipiratska Asociaziya [The world practice of punishment for camcording]*. Retrieved from http://apo.kiev.ua/news.phtml#jump_258.-3004.09.2017) [in Ukrainian].
6. Romanyuk, I.M. (2018). *Kriminalno-pravova charakteristika zlochiv, sho posyagayut na intelektualnu vlasnist v Ukraini: [The criminal characteristic of crimes that encroach on intellectual property in Ukraine]: dis. ... kand. jurid. nauk.: spec. 12.00.08 – «Kriminalne pravo ta kriminologiya; kriminalno-vikonavche pravo»*. Lviv [in Ukrainian].
7. Melnik, M.I. (2010). *Naukovo-praktichnij komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku zi zminami ta dopovnyayami [Scientific-practical comments of the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv: Kannon, A.S.K. [in Ukrainian].
8. Dudorov, O.O. & Havronyuk M.I. (2014). *Kriminalne pravo: Navchalnij posibnik [Criminal Law: the training manual] / Za zag. red. M.I. Havronyuka*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Shtefan, A.S. (2017). *Avtorske pravo i sumizhni prava: osoblivosti pravovoyi ohoroni, zdijsnennya ta zahistu: monografiya [The copyright and related rights: the features of legal protection, implementation and defense: monograph]*. Kyiv: NDI intelektualnoyi vlasnosti NAPrNU, TOV «NVP Interservis» [in Ukrainian].
10. Shtefan, A. (2017). *Kamkording, kardshejring, piratstvo: zakonodavchi noveli shodo vidiv porushen avtorskogo prava i sumizhnih prav [Camcording, Card Sharing, Piracy: New Law Provisions on Types of*

- Violations of Copyright and Related Rights.]. *Teoriya i praktika intelektualnoyi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*, 3, 12-17 [in Ukrainian].
11. Kagadij, M. & Melihova K. (2016). *Problemi zakonodavstva Ukrainy u borotbi z kamkordingom [Problem of the legislation regarding the fight against camcording]*. *Civilno-pravove zakonodavstvo Ukraini: nedoliki, problemi sistematizaciyi ta perspektivi rozvitku: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 28 kvitnya 2016 r.) – Civil law of Ukraine: shortcomings, problems of systematization and prospects of development: materials of sciences - practice conf. (Kyiv, April 28, 2016)*. Dnipropetrovsk: Serednyak T. K., 71-87 [in Ukrainian].
12. *Vyrok Dzerzhinskogo rajonnogo sudu mista Kryvogo Rogu Dnipropetrovskoyi oblasti u spravi № 210/2266/19 vid 18.06.2019 roku [Court Sentence of the city of Kriviy Rig of Dnipropetrovsk region № 210/2266/19 from 18.06.2019]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82451774> [in Ukrainian].
13. *Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennya vid 7.12.1984 r. № 8073-X (v redakcii vid 07.02.2019 roku) [Code of administrative offences from December 7, 1984]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
14. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrainy vid 13.04 2012 roku № 4651-VI (v redakcii vid 06.01.2020 roku) [Code of Criminal Procedure from April 13, 2012]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
15. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1185 vid 3.10. 2007 roku «Pro zatverdzhennya Nacionalnogo standartu №4 «Ocinka majnovih prav intelektualnoyi vlasnosti» [Cabinet of Ministers resolution of the adoption of the national standart of intellectual property rights valuation from October 3, 2007]* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
16. Lavrovska, I.B. (2013). *Materialna shkoda ta upushena vigoda v sudovij praktici pro zlochiny u sferi intelektualnoyi vlasnosti [Material damage and lost income in judicial practice relating crimesthat encroach on intellectual property]*. *Visnik Verhovnogo Sudu Ukraini – Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 7, 35-47 [in Ukrainian].
17. *Uгода pro tovgovelni aspekti prav intelektualnoyi vlasnosti vid 15.04.1994 r. (v redakcii vid 6.12.2005 r.) [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 [in Ukrainian].
18. *Kamkording: Ukrayinska antipiratska asociaciya [Camcording: Ukrainian anti-piracy association]*. Retrieved from <https://apo.kiev.ua/camcording.phtml> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020.

Роман Олійничук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу, економічної безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ

Розглянуто незаконну порубку лісу як злочин проти довкілля. Проаналізовано погляди науковців на категорії, які стосуються розслідування цього правопорушення. Обґрунтовано важливість правильного планування дій службових осіб правоохоронних органів для успішного розкриття злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу. Ідентифіковано особливості окремих слідчих дій у процесі розслідування незаконної порубки лісу та зроблено відповідні авторські висновки.

Ключові слова: незаконна порубка лісу, злочин, розслідування незаконної порубки лісу, розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу.

Олійничук Р.

Особенности расследования незаконной порубки леса

Рассмотрено незаконную порубку леса как преступление против окружающей среды. Проанализированы взгляды ученых на категории, которые касаются расследования данного правонарушения. Обоснована важность правильного планирования действий должностных лиц правоохранительных органов для успешного раскрытия преступлений против окружающей среды, совершенных путем незаконной порубки леса. Идентифицированы особенности отдельных следственных действий при расследовании незаконной порубки леса и сделаны соответствующие авторские выводы.

Ключевые слова: незаконная порубка леса, преступление, расследование незаконной порубки леса, расследование преступлений против окружающей среды, совершенных путем незаконной порубки леса.

Oliynychuk R.

Features of the investigation of illegal felling

The article considers illegal logging as a crime against the environment, analyzes the views of scientists on the categories related to the investigation of this offense, substantiates the importance of proper planning of law enforcement officers for successful detection of crimes against the environment committed by air pollution and when investigating air pollution.

The author notes that the forest is extremely important as a natural resource, as well as a means of meeting human needs for wood and other forest products. In addition, this natural object is of no less value due to the impact on the climate, atmosphere, soil protection, water protection and other useful functions, as well as in health, recreation, cultural and aesthetic needs of society. However, due to declining forest areas and their degradation, soil erosion, declining biodiversity, increasing damage to wildlife habitats, degradation of watersheds, etc. are becoming more widespread, which ultimately leads to the destruction of quality of life and limited opportunities for sustainable development.

The prompt and successful detection of crimes against the environment committed through illegal logging often depends on the proper planning of law enforcement officials at the initial stage of the investigation. After all, prompt and qualified actions at this stage make it possible to establish the consequences of criminal violations and record traces of the crime. But for a full, comprehensive and objective investigation of this crime, it is necessary to establish important circumstances by conducting various investigative actions, tactical operations.

The author draws conclusions about a number of characteristic features of the investigation of illegal logging.

First, this type of criminal encroachment on the environment is characterized by a high level of latency, which necessitates the use of specific tactics and techniques for their operational investigation. Secondly, an extremely important element of the investigation of illegal logging is the conduct of appropriate forensic examination, which is the most effective means of investigating cases of crimes related to illegal logging, provided that the requirements of criminal procedure law on the appointment and conducting this investigative action. Third, the study of documents related to the relevant criminal proceedings, the study and comparison of their data allows to form a sufficient evidence base.

Fourth, the tactically correct interrogation of persons involved in the relevant criminal proceedings makes it possible to determine the full range of causes and circumstances of illegal logging, its consequences, persons responsible for compliance with forest protection rules, the degree of their guilt, the ability to avert illegal felling and its consequences.

Keywords: illegal logging, crime, investigation of illegal logging, investigation of crimes against the environment committed by illegal logging.

Постановка проблеми. Жодних сумнівів не може викликати той факт, що ліс має надзвичайно важливе значення як природний ресурс, а також як засіб задоволення потреб людини в деревині та іншій лісовій продукції. Крім того, цей об'єкт природи має не меншу цінність через вплив на клімат, атмосферу, виконання ґрунтозахисних, водоохоронних та інших корисних функцій, а також в оздоровленні, відпочинку, забезпеченні культурних та естетичних потреб суспільства. Проте через зменшення площ лісів та їхню деградацію набуває поширення ерозія ґрунтів, зменшення біологічної різноманітності, зростання шкоди середовищу проживання диких тварин, деградація водозбірних територій тощо, що призводить до зниження якості життя та обмеження можливостей сталого розвитку. Варто зазначити, що показник лісистості України становить лише 15,7% (за оптимального для неї показника – 20%).

З метою запобігання виснаження лісових ресурсів України сучасним правом встановлено не тільки вимоги щодо їхнього раціонального використання, а й відповідальність за незаконні посягання на цей природний об'єкт, які можуть спричинити незворотні негативні зміни в довкіллі загалом. Масова вирубка лісів, у тому числі незаконна, на території нашої держави призводить до ерозії ґрунтів, виснаження річок, негативних змін клімату, що погіршує життя людей. Наприклад, вирубка лісів у Карпатах стала причиною зсувів, які заподіяли екологічну та економічну шкоду, що підриває економіку не тільки регіону, а й усієї держави [1, с. 3]. Водночас спостерігається значна криміналізація незаконних порубок лісу, які створюють умови зростання тіншового сектору в лісопромисловому комплексі [2, с. 183].

Відносини у сфері охорони лісу становлять об'єкт злочину, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу (КК) України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» [3], що є одним із злочинів проти довкілля. Тактика та методика розслідування саме таких злочинів в Україні розроблена недостатньо, тому значна кількість цих злочинів залишається нерозкритими, а особи, які їх вчинили, успішно уникають кримінальної відповідальності.

Водночас практика досудового розслідування свідчить про наявність певних проблем, а деколи й допущення помилок під час розслідування злочину, передбаченого ст. 246 КК України. Також удосконалення та реальних змін потребує законодавство, що регулює процес досудового розслідування цього тяжкого та небезпечного злочину. Саме це свідчить про актуальність дослідження, яке пов'язане із виявленням особливостей розслідування незаконної порубки лісу з метою їхнього врахування у правоохоронній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти розслідування незаконної порубки лісу розглядалися у працях українських вчених, зокрема О. М. Пилипенка, С. І. Глуценка та О. М. Ступака, В. В. Лаврищева, О. В. Ринкової та інших. Зокрема, наукова робота О. М. Пилипенка присвячена особливостям організації й тактики огляду місця події в процесі розслідування незаконної порубки лісу [4]. В іншій своїй науковій праці О. М. Пилипенко приділив увагу використанню сучасних можливостей судових експертів на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу [5]. С. І. Глуценка та О. М. Ступак розглянули особливості проведення судово-економічних експертних щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев [6]. У науковому дослідженні В. В. Лаврищев приділив увагу особливостям розслідування екологічних злочинів [7]. О. В. Ринкова у науковій праці обстоює необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів [8].

Однак, незважаючи на досить значні наукові здобутки у цьому напрямі, багато аспектів цієї проблематики, зокрема питання розслідування незаконної порубки лісу, залишаються малодослідженими та спірними, особливо у їхньому практичному застосуванні.

У зв'язку з цим метою дослідження є виявлення особливостей розслідування незаконної порубки лісу з метою їхнього врахування у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із статтею 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи дер-

жавної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [9].

Конституція України у ст. 16 («Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави») передбачає захист екологічної безпеки [9].

Згідно зі статтею 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [9].

Швидко та вдале розкриття злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу, дуже часто залежить від правильного планування дій службових осіб правоохоронних органів на початковому етапі розслідування. Адже оперативні та кваліфіковані дії саме на цьому етапі дають можливість встановити наявність наслідків злочинних порушень і зафіксувати сліди злочину. Але для повного, всебічного й об'єктивного розслідування цього злочину необхідно встановити важливі обставини шляхом провадження різних слідчих дій, тактичних операцій.

Однією із найважливіших слідчих дій для збирання доказів під час розкриття злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу, є огляд місця події. На наш погляд, варто погодитись із О. М. Пилипенком, що огляд місця події за фактами незаконної порубки лісу є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться на початковому етапі розслідування та залежно від слідчої ситуації, що складається на момент його проведення, має свої особливості, які виявляються в: наявності значної території, яку потрібно оглянути; вжитті заходів щодо залучення до огляду спеціалістів відповідного профілю (працівників лісгоспу); обрання відповідного способу огляду залежно від площі порубки та об'єму незаконно здобутої деревини; необхідності вилучення різноманітних слідів злочину та об'єктів (зокрема торцевих зрізів, зразків ґрунту); обов'язковому складанні відповідних схем місця події; доцільності використання квадрокоптерів для проведення фото- або відеозйомки значної за площею порубки лісу; наявності труднощів, пов'язаних з прив'язкою виявлених слідів до місцевості, для вирішення яких запропоновано використовувати сучасні GPS-навігатори тощо [4].

Розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу, вимагає застосування спеціальних знань з різних наукових галузей, оскільки коло об'єктів дослідження у зазначених справах дуже широке. Тому для розслідування цього виду злочину доводиться призначати різні експертизи, в результаті яких можна одержувати відповіді на певні запитання.

Судова експертиза є найбільш ефективним засобом виконання слідчих завдань у справах про злочини проти довкілля загалом та незаконної порубки лісу зокрема, за умови неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства щодо призначення та проведення цієї слідчої дії.

Експертизу проводять експерти за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання (ст. ст. 242–245 КПК України) [10].

Слушною є думка О. М. Пилипенка з цього питання, який зазначає, що під час незаконної порубки лісу взаємодія злочинця з навколишнім середовищем відбувається протягом тривалого часу, що створює сприятливі умови для залишення ним значної кількості слідів своєї діяльності. За виявленими слідами має бути призначено різноманітні судові експертизи, висновки яких, об'єднані в єдиний комплекс, дадуть змогу уточнити наявні слідчі версії, уявити більш чітку картину події, що сталася, встановити осіб, які вчинили цей злочин тощо. З огляду на вказане правильне розуміння слідчим завдань і сучасних можливостей судових експертиз при їхньому призначенні дасть змогу йому належно визначити предмет експертизи, сформулювати питання експертові та підготувати відповідні об'єкти, які мають бути направлені в розпорядження експерта. Залучення експерта вимагає з боку сторони кримінального провадження, що його ініціює, відповідної підготовки, а результати експертного дослідження багато в чому визначаються якістю проведення інших слідчих (розшукових) дій з виявлення й вилучення речових доказів та отримання зразків для порівняльного дослідження [5].

До типових експертиз, які призначаються в ході розслідування злочинів проти довкілля, що вчинені шляхом незаконної порубки лісу, і які допоможуть полегшити вирішення завдань розслідування, на-

лежать такі: дактилоскопічна, трасологічна, судово-ґрунтознавча, судово-біологічна, ботанічна, земельно-технічна, екологічна, судово-економічна та інші експертизи.

Серед вищезазначених видів судових експертиз одне з провідних місць займає судово-економічна експертиза, яка пов'язана із визначенням розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної порубки лісу.

С. І. Глушенко та О. М. Ступак у своїй праці акцентують увагу на тому, що для повного та всебічного дослідження й визначення обґрунтованості включення до розрахунку таких показників, як вид знищеного або пошкодженого дерева, його діаметр у корі біля шийки кореня тощо, доцільно призначати комплексні судові економічні та біологічні експертизи. Питання, пов'язані з розрахунком розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев, експерт-економіст вирішує в межах своєї компетенції, зокрема перевіряється відповідність вимогам чинного законодавства застосованих в розрахунку такс і правильність їхньої індексації. Також науковці зазначають, що судово-економічна експертиза з питань визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев, може вирішувати питання тільки в межах компетенції експертів-економістів щодо підтвердження проведених розрахунків. Для проведення експертиз цього напрямку експерти-економісти повинні мати на увазі, що питання законності проведених рубок не може вирішуватися в межах судово-економічної експертизи. Це є компетенцією відповідних правоохоронних органів або суду [6].

У процесі розслідування досліджуваного злочину велике значення має огляд документів, які можуть бути оглянуті за місцем їхнього знаходження. У випадку, коли необхідно ретельно їх вивчити та зіставити дані, що в них містяться, вони мають бути вилучені шляхом виїмки.

Також під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом незаконної порубки лісу, важливе значення має допит, проведений тактично правильно. Незалежно від особи, яку допитують, ця слідча дія повинна бути спрямована на встановлення факту незаконної порубки лісу, причин та обставин такого правопорушення, його наслідків, осіб, які відповідають за дотримання правил охорони лісу, ступеня їхньої вини, можливості відвернути незаконну порубку та його наслідки.

У ході заключної стадії розслідування незаконної порубки лісу доцільно здійснювати важливі тактичні операції задля встановлення обставин, що мають важливе значення для кримінальних проваджень цієї категорії. До них належить: з'ясування функцій службових осіб і допоміжного персоналу, причинних зв'язків між їхньою діяльністю і наслідками, що настали; визначення фізичної, матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконною порубкою лісу; встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню такого злочину.

Висновки. Отже, у результаті проведених досліджень можна зробити висновок про характерні особливості розслідування незаконної порубки лісу. По-перше, для такого виду злочинних посягань на довкілля притаманний високий рівень латентності, а це зумовлює необхідність застосування специфічних тактик і методик для їхнього оперативного розслідування. По-друге, надзвичайно важливим елементом розслідування незаконної порубки лісу є проведення відповідної судової експертизи, що є найбільш ефективним засобом виконання слідчих завдань у справах про злочини, що пов'язані із незаконною порубкою лісу, за умови неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства щодо призначення та проведення цієї слідчої дії. По-третє, дослідження документів, пов'язаних із відповідним кримінальним провадженням, вивчення та зіставлення їхніх даних дає змогу сформувати достатню доказову базу. По-четверте, тактично правильно проведений допит осіб, причетних до відповідного кримінального провадження, дає можливість з'ясувати весь спектр причин та обставин заподіяної незаконної порубки, його наслідків, осіб, які відповідають за дотримання правил охорони лісу, ступеня їхньої вини, можливості відвернути незаконну порубку та його наслідки.

Список використаних джерел

1. Скворцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.0. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 21 с.
2. Попревич В. М. Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-правової охорони лісів України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія :Право.* 2014. Вип. 8. С. 180–185.
3. Кримінальний кодекс України: за станом на 03.09.2020 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 14.09.2020).
4. Пилипенко О. М. Особливості організації й тактики огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2018. Вип. 2 (82). С. 280–289.

5. Пилипенко О. М. Використання сучасних можливостей судових експертиз на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 232–241.
6. Глушченко С. І., Ступак О. М. Особливості проведення судово-економічних експертиз щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Судово-економічна експертиза*. 2011. № 11. С. 611–617.
7. Лаврищев В. В. Особливості розслідування екологічних злочинів. *Актуальні проблеми сучасного розвитку міжнародного морського, транспортного та екологічного права*. 2010. С. 113–119.
8. Ринкова О. В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2 (14). С. 81–87.
9. Конституція України за: станом на 14.09. 2020 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.09.2020).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

References

1. Skvortsova, O. V. (2007). *Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoyi porubky lisu za kryminalnym zakonodavstvom Ukrayiny (na pidstavi materialiv praktyky Avtonomnoyi Respubliky Krym) [Criminal-legal characteristic of illegal felling of the forest according to the criminal legislation of Ukraine (on the basis of materials of practice of the Autonomous Republic of Crimea)]*. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: Odesa: Odes. nats. yuryd. akad. [in Ukrainian].
2. Poprevych, V. M. (2014). Suchasnyu stan ta perspektyvu rozvytku kryminalno-pravovoyi okhorony lisiv Ukrayiny [The current state and prospects of criminal law protection of forests in Ukraine]. *Visnyk Mariupols'koho derzhavnoho universytetu . Seriya «Pravo» – Bulletin of Mariupol State University. Law series*, 8, 180-185 [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> [in Ukrainian].
4. Pylypenko, O. M. (2018). Osoblyvosti orhanizatsiyi y taktyky ohlyadu mistysya podiyi pry rozsliduvanni nezakonnoyi porubky lisu [Peculiarities of the organization and tactics of site inspection during the investigation of illegal logging]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, 2 (82), 280-289 [in Ukrainian].
5. Pylypenko, O. M. (2016). Vykorystannya suchasnykh mozhlyvostey sudovykh ekspertyz na pochatkovomu etapi rozsliduvannya nezakonnoyi porubky lisu [Use of modern possibilities of forensic examinations at the initial stage of investigation of illegal logging]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, 4 (76), 232-241 [in Ukrainian].
6. Hlushchenko, S. I., & Stupak, O. M. (2011). Osoblyvosti provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz shchodo rozrakhunku rozmiru shkody, zapodiyanoi vnaslidok nezakonnoyi vyrubky abo poshkodzhennya derev [Peculiarities of conducting forensic economic examinations to calculate the amount of damage caused by illegal felling or damage to trees]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky. Sudovo-ekonomichna ekspertyza – Theory and practice of forensic science and criminology. Forensic economic examination*, 11, 611-617 [in Ukrainian].
7. Lavryshchev, V. V. (2010). Osoblyvosti rozsliduvannya ekolohichnykh zlochyniv [Features of investigation of ecological crimes]. *Aktual'ni problemy suchasnoho rozvytku mizhnarodnoho morskoho, transportnoho ta ekolohichnoho prava – Current issues of modern development of international maritime, transport and environmental law*, 113-119 [in Ukrainian].
8. Rynkova, O. V. (2010). Neobkhdnist kompleksnoho pidkhodu do vykorystannya spetsialnykh znan ta provedennya sudovo-ekspertnykh doslidzen pid chas rozsliduvannya ekolohichnykh zlochyniv [The need for a comprehensive approach to the use of special knowledge and forensic research in the investigation of environmental crimes]. *Kryminalistychnyy visnyk – Forensic Bulletin*, 2 (14), 81-87 [in Ukrainian].
9. *Konstitutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
10. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.08.2020.

DOI:10.35774/app2020.03.171
УДК 343.148.

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу, економічної безпеки та правоохоронної діяльності юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, провідний фахівець Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9952-3423>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАВДАНЬ ПЛАНОВИХ ТА ПОЗАПЛАНОВИХ РЕВІЗІЙ І ПЕРЕВІРОК. ВИКОРИСТАННЯ ЇХНІХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Досліджено особливості та відмінності завдань проведення планових та позапланових ревізій і перевірок як однієї з найбільш ефективних форм фінансово-господарського контролю та використання спеціальних знань при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень.

Ключові слова: планова ревізія, позапланова ревізія, перевірка, ревізор, аудитор, перевіряючий, фінансово-господарський контроль, спеціальні знання, правоохоронний орган, кримінальне провадження, документи.

Пілюков Ю.

Особенности задач плановых и внеплановых ревизий и проверок. Использование их результатов в уголовных производствах.

Исследуются особенности и отличия задач проведения плановых и внеплановых ревизий и проверок, как наиболее эффективной формы финансово-хозяйственного контроля и использования специальных знаний при расследовании отдельных уголовных правонарушений.

Ключевые слова: плановая ревизия, внеплановая ревизия, проверка, ревизор, аудитор, проверяющий, финансово-хозяйственный контроль, специальные знания, правоохранительный орган, уголовное производство, документы.

Pilyukov Yu.

Features of tasks of planned and unplanned audits and inspections. Using their results in criminal proceedings
The results of audits and inspections are of great probative value during the investigation of criminal offenses in the field of economy and economic activity, including certain offenses classified as corruption.

Audits and inspections are classified as a separate form of using special knowledge in criminal proceedings, through which financial and economic control of enterprises is carried out, facts of theft of inventory and money are revealed, facts of abuse of office of officials are confirmed, participants in criminal actions are established.

Audits and inspections are carried out by specially authorized for such activities entities of the State Audit Office of Ukraine (SASU) - auditors, auditors and other auditors.

Objects of analysis (research) of audits and inspections are: official documents; items; material complexes; people; animals and plants.

The subject of audits and inspections includes factual data that must be established during the control and which are specified in advance in legislative and departmental regulations.

Planned audit is considered to be an audit in controlled institutions, which is provided for in the work plan of the body of the state control and audit service and is conducted at the location of such legal entity.

Unplanned audit is carried out within the time limits not provided for in the approved plan, mainly at the request of a law enforcement agency that has facts that indicate violations of the laws of Ukraine by controlled institutions.

A typical investigative situation in criminal proceedings is a situation when information about the crime was obtained as a result of scheduled audits or inspections.

Another situation arises when an audit or inspection needs to be carried out in a previously initiated criminal proceeding. In these cases, employees of the State Audit Office are sent to participate in inspections conducted by law enforcement agencies, on the basis of a letter to the relevant body of the State Audit Office.

In summary, it should be noted that audits appointed at the request of law enforcement agencies are significantly

© Юрій Пілюков, 2020

different from the usual scheduled audits, as their main task is to establish and verify violations of applicable law.

Постановка проблеми. Вимога повноти розслідування будь-якого кримінального правопорушення сформульована у статті 2 КПК України й означає, що у кримінальному провадженні мають бути встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню.

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК) [3].

Важливе доказове значення під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки та господарської діяльності, в тому числі окремих правопорушень, що належать до корупційних, мають результати проведення ревізій та перевірок, що визначило актуальність теми.

Мета статті. Дослідити особливості та відмінності завдань проведення планових та позапланових ревізій і перевірок у кримінальних провадженнях, використання їхніх результатів під час розслідування.

Останні дослідження. Питанням проведення ревізій присвятили свої наукові праці В. І. Галушкін, В. Глібок, А. М. Гольдман, О. П. Гришина, А. Євтушенко, М. І. Камлик, П. К. Пошюнас, Б. В. Романюк, Л. А. Сергєєв, В. Г. Танасевич, В. В. Шадрін, К. В. Шадрін, Л. Г. Шапіро та ін. Останні публікації на вказану тематику висвітлювали у наукових працях О. Бондаренко, Ю. Данильченко, Г. Дондик, А. Коваленко, Д. Куриленко, А. Марушев, В. В. Неганов, В. Руфанова, В. В. Степанов, Р. Степанюк, Ю. Терещенко, З. Урусова, В. Черней, О. Шаповал та інші.

Відаючи належне проблемам, які досліджували науковці, автор вважає за необхідне дослідити особливості та відмінності завдань планових ревізій та перевірок у процесі здійснення фінансово-господарського контролю підприємств, організацій та установ та позапланових ревізій і перевірок у кримінальних провадженнях, призначених за зверненням правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить судова практика, найчастіше необхідність у проведенні ревізій і перевірок виникає під час розслідування корисливих злочинів у сфері економіки та господарської діяльності. До таких кримінальних правопорушень можна віднести: ухилення від сплати податків та митних платежів; легалізацію (відмивання) грошових коштів; привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном, вчиненого службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, (ч. ст. 191 КК України).

Зазвичай, ревізії та перевірки можуть призначатись також під час розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки, екологічних норм навколишнього середовища, протипожежних, санітарно-епідеміологічних норм та правил, які призвели до тяжких наслідків, та ін.

Ревізії та перевірки віднесені до різновиду окремої форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, за допомогою яких здійснюється фінансово-господарський контроль підприємств, організацій та установ, виявляються факти розкрадань товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, підтверджуються факти зловживань службовим становищем посадових осіб, встановлюються учасники злочинних дій.

Ревізія, за визначенням більшості науковців, – це система контрольних дій щодо встановлення законності, доцільності й економічної ефективності проведених господарських операцій за певний період часу, а також правомірність дій посадових осіб під час їх здійснення. Ревізія здійснюється шляхом документальної і фактичної перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення посадових і матеріально відповідальних осіб, які винні у їх допущенні [2].

Перевірка, на відміну від ревізії, яка передбачає комплексний контрольний захід, є одиничною контрольною дією або дослідженням стану справ на певній ділянці діяльності організації, яка перевіряється. Документальна перевірка передбачає контроль за звітністю, господарськими договорами та іншими документами, а фактична перевірка проводиться шляхом інвентаризації, обстеження та контрольного обміру виконаних робіт, правильності застосування норм витрат сировини і матеріалів, виходу готової продукції та ін. [7].

У процесі провадження ревізії виявляються всі факти порушень і зловживань, а під час перевірки вивчаються лише окремі сторони діяльності підприємства (організації, установи) або посадових осіб. Під час ревізії можуть використовуватись методи документального і фактичного контролю, у той час як документальна перевірка ґрунтується на дослідженні документів.

Проведення ревізій та перевірок здійснюють спеціально уповноважені для такої діяльності суб'єкти Державної аудиторської служби України (ДАСУ) – ревізори, аудиторів та інші особи, що перевіряють.

Ревізор – це службова особа, якій доручено проведення ревізії, тобто контролю фінансово-господарської діяльності певної установи, організації та ін. [10, с. 471]. До участі у проведенні ревізій чи перевірок, поряд з ревізорами, можуть залучатись спеціалісти інших профільних спеціальностей, які володіють спеціальними знаннями з питань дотримання техніки безпеки, в тому числі протипожежної, екологічних та санітарно-епідеміологічних норм та правил, військової техніки та майна.

Так, нагляд за додержанням і виконанням вимог законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки та цивільного захисту здійснює посадова особа ДСНС України [5]; державний санітарно-епідеміологічний нагляд покладений на посадових осіб ДСЕС України [8] та ін. Суб'єкти контролю є обізнаними особами у фінансовій, економічній, господарській, протипожежній сфері, техніки безпеки та в інших галузях знань, що застосовують під час проведення ревізій та перевірок. У деяких випадках склад перевіряючих імперативно вказаний у нормативних актах. Так, відомче розслідування нещасного випадку або аварій здійснює комісія, до якої входять керівник (спеціаліст) служби охорони праці підприємства, представник Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань за місцезнаходженням підприємства, представник первинної профспілки, представник підприємства та інші особи [9].

Із процесуальної точки зору суб'єкти перевірок можуть застосовувати як спеціальні, так і правові знання, а самі вони можуть бути заінтересованими в результатах розслідування або залежними від інших осіб, що необхідно враховувати слідчому під час оцінювання та використання матеріалів ревізій і перевірок як доказів у кримінальному провадженні.

У фінансово-господарській діяльності перевірка здійснюється щодо державних закупівель і полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі [2]. Таким чином, перевірка – це самостійна форма фінансового контролю та допоміжне дві, що забезпечує здійснення контролю в рамках ревізії.

Об'єктами аналізу (дослідження) ревізій та перевірок є: службові документи; предмети; матеріальні комплекси; люди; тварини та рослини.

До документів належать облікові, звітні, реєстраційні, фінансові та інші акти, накази організаційно-розпорядчого характеру, пов'язані із господарською, виробничою, адміністративною діяльністю підконтрольних установ. Як правило, у відповідних документах бухгалтерського та податкового обліку, в облікових регістрах та фінансових звітностях залишаються сліди злочинної діяльності осіб, причетних до розкрадання. Незаконна діяльність таких осіб може полягати у підготовці бухгалтерських та інших документів, які завідомо не відповідають реальному стану справ. До них можна віднести, наприклад, підготовку документів, що засвідчують незаконне списання матеріальних цінностей, які раніше були обернені службовою особою на свою користь чи користь інших осіб.

Предметами (матеріальними об'єктами) вважаються: обладнання, інструменти, сировина, готова продукція, товари, гроші та інші матеріальні цінності.

До матеріальних комплексів відносять: приміщення, споруди, виробничі ділянки, системи безпеки, ділянки місцевості тощо.

Дослідження живих осіб проводиться в ході розслідування нещасних випадків, внаслідок яких потерпілі отримали травми, отруєння, інші ушкодження здоров'я.

У випадку забруднення, отруєння шкідливими речовинами, іншого екологічного порушення навколишнього середовища аналізу підлягають тварини й рослини.

До *предмета* ревізій та перевірок належать фактичні дані, що необхідно встановити під час контролю і які заздалегідь вказані в законодавчих та відомчих нормативних актах, а також фактичні дані про стан дотримання або наявності порушень вимог законодавства, які необхідно встановити під час проведення ревізії та перевірки на певних об'єктах контролю. Наприклад, конкретний предмет ревізії відображається у програмі ревізії, яка складається у ході її підготовки [6].

У процесі проведення ревізій і перевірок особи, що перевіряють, використовують загальнонаукові методи дослідження, такі як: візуальне обстеження, обчислення, зіставлення, випробування. В деяких випадках, для встановлення властивостей матеріалів, речовин та виробів, стану об'єктів застосовуються спеціальні методи дослідження [4, с.161].

За організаційними ознаками ревізії та перевірки, як зазначалось, поділяють на планові і позапланові.

Плановою виїзною ревізією вважається ревізія у підконтрольних установах, яка передбачена у плані роботи органу державної контрольно-ревізійної служби і проводиться за місцезнаходженням такої юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводиться така планова виїзна ревізія [1].

Позаплановий відомчий контроль проводиться в строки, не передбачені затвердженим планом. Він здійснюється у зв'язку з нештатними обставинами, за якими необхідно невідкладно прийняти адміністративне рішення, спрямоване на виправлення ситуації. Як правило, позапланові ревізії та перевірки проводяться за зверненням правоохоронного органу, який володіє фактами, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України. Згідно із законом перевірка достовірності цих фактів належить до компетенції органів державного контролю [11].

Розглянемо питання щодо використання результатів ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях. Типовою слідчою ситуацією у кримінальному провадженні є ситуація коли відомості про подію злочину отримані за результатами планових ревізій чи перевірок. Ця слідча ситуація зумовлена наявністю обов'язку працівників органу державного фінансового контролю у випадках виявлення зловживань і порушень законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій [2].

У цьому випадку, слідчий, отримуючи результати перевірок чи ревізій, зобов'язаний внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та приступити до досудового розслідування в загальному порядку.

Інша ситуація виникає, коли ревізію чи перевірку потрібно провести у вже раніше порушеному кримінальному провадженні. В цих випадках працівники органів Держаудитслужби направляються для участі в перевірках, що проводять правоохоронні органи, на підставі листа до відповідного органу Держаудитслужби.

У ст. 11 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачено розмежування законодавцем статусу працівників Держаудитслужби, які виступають у кримінальному провадженні як спеціалісти і як ревізори. Процесуальне оформлення результатів їхньої діяльності відрізняється між собою, оскільки спеціаліст складає довідку, а ревізор – акт перевірки [2].

Під час участі у перевірці спеціаліст використовує свої спеціальні знання і в межах компетенції надає консультації та відповіді на порушені питання, при цьому фіксує факти порушення законодавства з питань використання і збереження фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильності визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, стану і достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності, визначає розмір заподіяної матеріальної шкоди та посадових (службових) осіб, внаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства та завдано матеріальну шкоду [12, с. 34].

Цим пояснюється залучення до участі в слідчих діях (огляду, обшуку) працівників контролюючих органів як спеціалістів, оскільки це сприяє більш швидкому встановленню фактів порушення фінансової дисципліни на підприємстві та виявленні фактів привласнення чи розтрати чужого майна.

Отже, ревізії, що призначаються за зверненням правоохоронних органів, суттєво відрізняються від звичайних планових ревізій. Зупинимось на їх найбільш вагомим відмінностях.

Так, планова ревізія визначається як основна форма контролю фінансово-господарської діяльності підприємства. Водночас ревізія (перевірка) за зверненням правоохоронних органів є засобом збору доказів шляхом використання спеціальних економічних знань. Основним завданням планової ревізії є перевірка законності господарських операцій, достовірності обліку та звітності. Завданням позапланової ревізії (перевірки) за зверненням правоохоронних органів – встановлення і перевірка фактів порушення чинного законодавства.

Варто зауважити, що під час планової ревізії ревізор у своїй діяльності керується програмою перевірки, тоді як під час звернення правоохоронних органів перевіряючий виконує поставлені завдання слідчого (прокурора), що проводить розслідування. Важливо також звернути увагу на те, що під час планової ревізії ревізор взаємодіє з керівником органу контролю, а під час звернення правоохоронних органів з його працівниками слідчим, оперативними працівниками економічних підрозділів, експертами, іншими спеціалістами. Якщо під час планової ревізії її об'єктом є тільки облікові документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку, звітність підприємства, то під час звернення правоохоронних органів крім документів підприємства слідчий використовує дані, отримані у ході слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Планова ревізія та перевірка визначається як основна форма контролю фінансово-господарської діяльності підконтрольних підприємств, організацій та установ, завданням якої є перевірка за-

конності господарських операцій, достовірності обліку та звітності, яка передбачена у плані роботи органу державної контрольно-ревізійної служби і проводиться за наперед складеною програмою.

Позапланова ревізія та перевірка за зверненням правоохоронного органу, який володіє фактами, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, є засобом збору доказів шляхом використання спеціальних економічних знань і належить до однієї з найбільш ефективних форм використання таких знань в окремих кримінальних провадженнях у сфері економіки та службової діяльності.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна : Закон України. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id99376> (дата звернення: 10.09.2020).
2. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 10.09.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 04.09.2020).
4. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2017. 245 с.
5. Про затвердження Порядку проведення планових (позапланових) перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки : Наказ МВС України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1467-15/print1471406498413779> (дата звернення: 10.09.2020).
6. Про затвердження Положення про порядок проведення перевірки діяльності аварійно-рятувальних служб та їх готовності до реагування на надзвичайні ситуації : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0309-02> (дата звернення: 10.09.2020).
7. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п> (дата звернення: 14.09.2020).
8. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1109-99-п> (дата звернення: 12.09.2020).
9. Про затвердження Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-п> (дата звернення: 20.09.2020).
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 7. Київ : Наукова думка, 1976. 766 с.
11. Спільний наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України «Про затвердження Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06> (дата звернення: 20.09.2020).
12. Хавронюк М. І. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakikh zakonodavchikh aktiv Ukrainy shchodo zapobigannia finansovym pravoporushenniam, zabezpechennia efektyvnogo vykorystannia biudzhetykh koshtiv, derzhavnogo i komunalnogo maina» [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Prevention of Financial Offenses, Ensuring Effective Use of Budget Funds, State and Communal Property»]. Retrieved from <http://regulation.gov.ua/documents/id99376> [in Ukrainian].*
2. *Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnogo finansovogo kontroliu v Ukraini» [The Law of Ukraine y «On the basic principles of public financial control in Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> [in Ukrainian].*
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].*

4. Kyrylenko, D.V. (2017). *Instytut obiznanykh osib u zmagalnomu kryminalnomu provadzhenni [Institute of Informed Persons in Competitive Criminal Proceedings]*. Candidate's thesis. Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].
5. *Nakaz MVS Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia planovykh (pozaplanovykh) perevirok shchodo doderzhannia subektom gospodariuvannia vymog zakonodavstva u sferi tsivilnogo zakhystu, tekhnogennoi ta pozhezhnoi bezpeky» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On approval of the Procedure for conducting scheduled (unscheduled) inspections for compliance by the business entity with the requirements of the legislation in the field of civil protection, man-made and fire safety»]*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1467-15/print1471406498413779> [in Ukrainian]
6. *Nakaz MZS Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok provedennia perevirky diialnosti avariino-riativnykh sluzhb ta ikh gotovnosti do reaguvannia na nadzvychaini sytuatsii» [Order of the Ministry of Emergencies and Protection of the Population from the Consequences of the Chornobyl Accident «On approval of the Regulations on the procedure for inspecting the activities of emergency services and their readiness to respond to emergencies»]*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0309-02> [in Ukrainian].
7. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia inspektuvannia Derzhavnoi finansovoiu inspektsieiu, ii terytorialnymy organamy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for conducting inspections by the State Financial Inspection, its territorial bodies»]*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-n> [in Ukrainian].
8. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnyi sanitarno-epidemiologichnyi nagliad v Ukraini» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Regulations on state sanitary and epidemiological supervision in Ukraine»]*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1109-99-n> [in Ukrainian].
9. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia rozsliduvannia ta vedennia obliku neshchasnykh vypadkiv, profesiynykh zakhvoriuvan I avarii na Vyrobnystvi» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for Investigation and Accounting of Accidents, Occupational Diseases and Accidents at Work»]*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-n> [in Ukrainian].
10. *Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (1976): Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. *Spilnyi Nakaz Golovnoho kontrolno-reviziinogo upravlinnia Ukrainy, sluzhby bezpeky Ukrainy, Generalnoi prokuratury Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii mizh organamy derzhavnoi kontrolno-reviziinoi sluzhby ta organamy prokuratury, vnutrishnikh sprav i sluzhby bezpeky Ukrainy» [Joint Order of the Main Control and Revision Department of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the General Prosecutor's Office of Ukraine №On Approval of the Procedure for Cooperation between the State Control and Revision Service and the Prosecutor's Office, Internal Affairs and Security Service of Ukraine]*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06> [in Ukrainian].
12. Khavroniuk, M. I. (2019). *Koruptsiini skhemy: ikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia [Corruption schemes: their criminal qualification and pre-trial investigation]*. Kyiv: For Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.

Порядок публікації матеріалів у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми правознавства».

- 1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.
- 2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:
 - УДК;
 - код ORCID;
 - назва секції;
 - прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
 - назва статті українською мовою;
 - анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
 - ключові слова (не менше 5 позицій);
 - основний текст статті;
 - список використаних джерел;
 - список використаних джерел англійською мовою (References).
- 3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).
- 4) Стаття повинні містити такі елементи:
 - **постановку проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - **мету статті**;
 - **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - **висновки** дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.
- 5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.
Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).
- 6) До редакції на електронну адресу **zbirnyktneu@ukr.net** подаються:
 - електронний варіант статті;
 - розширена анотація англійською мовою (реферат);
 - завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
 - довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
 - відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).
- 7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.
Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагіату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 3 (23)
2020*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 30 листопада 2020 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 21,1. Обл.-вид. арк. 21,6.
Замовлення № P014-01-20. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
464005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка ЗУНУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua